

Cecilia Gustavsen

Kjønn som strukturerende prinsipp i overgangen fra mobil
til sedentær bosetning i det senmesolittiske Vest-Norge

Masteroppgave i arkeologi
IAKH
Det humanistiske fakultet
Universitetet i Oslo
Vår 2009

FORORD

Først og fremst vil jeg takke min alltid inspirerende veileder Ingrid Fuglestvedt. Deretter vil jeg takke Håkon Glørstad, for også å ha bidratt med veiledning en kort periode. Christopher Prescott fortjener en takk for sin nyttige og grundige tilbakemelding helt på tampen.

Ellers ønsker jeg å takke min venn Per Persson for uvurderlig god hjelp med scanning av bilder og tilsending av artikler. Hjertelig takk også for hjelp til forsidebilde! Du skal se jeg en dag blir like god på dataen som deg! Min venn Terje Gansum skal også ha takk for å ha gitt meg min første felterfaring, for å ha stilt biblioteket sitt til min disposisjon gjennom hele studietiden og for å ha spandert lunsjer og halvlitere på meg. Min venn Josephine Munch Rasmussen vil jeg takke for mye hygge og moro under masterstudiet, og min venn Silje Hauge takkes for sin forståelsesfullhet og sine humoristiske kommentarer når jeg har kokt over av frustrasjon. Silje takkes også for å ha lest gjennom deler av manuset og gitt fruktbare tilbakemeldinger.

Mine alltid positive foreldre fortjener en stor takk, og likeledes mine venner og bekjente både i og utenfor arkeologimiljøet.

Jeg vil takke Svein. Hva skulle jeg vel ha gjort uten deg! Svein har passet barn, laget middag og holdt ut med meg, studenten, i en årrekke. Takk for det! Det er godt at i hvert fall en av oss har tjent penger! (Neida, det er ikke meg).

Sist men ikke minst vil jeg takke mine fire flotte barn! Takk for at dere finnes i livet mitt, og takk for alt dere gir meg. Hadde det ikke vært for dere, ville jeg ikke i dag være i ferd med å avslutte seks år med universitetsstudier. Forsinket men lykkelig.

Tønsberg, 3.mai 2009

Cecilia Gustavsen

INNHALDSFORTEGNELSE

Kapittel 1.0 INNLEDNING.....	1
1.1 Innledning og problemstilling.....	1
1.2 Kort introduksjon til Vingen.....	2
1.3 Oppgavens struktur.....	4
Kapittel 2.0 TEORETISKE UTGANGSPUNKT.....	5
2.1 Fenomenologi: Historie og begreper.....	5
2.1.1 <i>Kroppen i fenomenologisk forskning og menneskets evne til transcendens</i>	6
2.2 Feministisk kritikk.....	6
2.2.1 <i>Kroppen – en situasjon som kan overskrides!</i>	10
2.3 Hermeneutikk og erkjennelsen av kunnskapens delvishet.....	12
Kapittel 3.0 SAMFUNNET I SENMESOLITTISK TID.....	13
3.1 Økonomi og bosetningsmønster i Vest-Norge.....	13
3.2 Sosiale territorier eller etniske grupper i Vest-Norge.....	14
3.3 Sosial organisasjon i senmesolitikum.....	15
3.3.1 <i>Stammer og klaner</i>	15
3.4 Endogami og eksogami.....	16
3.4.1 <i>Spor etter eksogame relasjoner og patrilineære strukturer i det senmesolittiske Europa</i>	17
3.5 Gavebyttets paradoks.....	19
Kapittel 4.0 GROPTUFTER: VINTERBOLIGER?.....	22
4.1 Groptuftene på Vingen.....	22
4.2 Groptufter i Norge og Sverige.....	23
4.2.1 <i>Vinterboliger?</i>	24
Kapittel 5.0 VEIDERISTNINGER.....	25
5.1 Kort forskningshistorisk oversikt over steinalderristningene.....	25
5.2 Gjessings datering av veideristningene.....	27
5.3 Veideristningenes funksjon: Tidligere androsentrisk forskning.....	28
5.4 Landskap og veideristninger i fenomenologisk kontekst.....	29
Kapittel 6.0 VEIDERISTNINGENE PÅ VINGEN.....	31
6.1 Kort presentasjon av ristningene.....	31
6.2 Datering av Vingenristningene.....	33
6.3 Metaforenes betydning.....	34
6.4 Beskrivelse av hjortemotivene.....	36

Kapittel 7.0 ANALYSE.....	39
7.1 Ekteskapsallianser mellom grupper i Øst- og Vest-Norge?.....	39
7.1.1 <i>Totemiske grupper på Vingen?</i>	39
7.1.2 <i>Totemiske ristninger på Vingen?</i>	41
7.2 Menneskemotivene og de abstrakte figurene på Vingen:	
Uttrykk for kvinnelig fruktbarhet?.....	42
7.2.1 <i>Hjortemotivene: Fruktbarhetssymboler men også totemdyr</i>	44
7.2.2 <i>Vingen: Et rituellet senter hvor ekteskapsallianser</i>	
<i>kunne finne sted?</i>	46
7.3 Menneskefigurene: Representasjoner av sosiale strukturer.....	48
7.3.1 <i>Rites de passage: Svangerskapets og fødselens</i>	
<i>liminale karakter</i>	50
7.3.2 <i>Svangerskap og fødsler: Intensjonelle handlinger</i>	53
7.4 ”Kvinnenes hytter. Finnes de?.....	54
7.5 Hvordan påvise forekomst av fødsler i arkeologisk materiale?.....	55
7.6 Groptuftene på Vingen: Kvinners sfære i liminale tilstander?.....	57
Kapittel 8.0 SAMMENFATNING.....	60
Kapittel 9.0 SKAFTHULLHAKKENE AV BERGART.....	61
9.1 Introduksjon og datering av bergarthakkene.....	61
9.2 Hakkenes funksjon.....	63
9.3 Hakkenes distribusjon i det senmesolittiske Sør-Norge.....	64
Kapittel 10.0 ANALYSE.....	66
10.1 Hakkene – prestisjegjenstander i gavebyttesystemer?.....	66
10.2 Hakkene – uavhengelige objekter opprinnelig brukt	
og produsert av kvinner.....	69
10.2.1 <i>Hakkene – et symbol på dialektikk mellom kvinner og menn?</i>	71
10.2.2 <i>Hakkene og veideristningene: Også bærere</i>	
<i>av totemiske strukturer</i>	72
10.3 Fokus fra mannlighet til kvinnelighet	
– eller kvinnelighet hele tiden?.....	73
Kapittel 11.0 KONKLUSJON OG AVSLUTNING.....	74
Litteraturliste.....	77

1.0 INNLEDNING

1.1 Innledning og problemstilling

I perioden 6500 - 4500 BP, i perioden vi kaller for senmesolitikum, skjer det endringer i det arkeologiske materialet som tyder på en økt sedentær livsform blant jegere og sankere i Vest-Norge, som i Skandinavia for øvrig. I Vest-Norge karakteriseres den økende bofastheten blant annet av at boplassene blir større, det tas i bruk flere lokale råstoffer til redskapsproduksjon og det etableres veideristningsfelt som Vingen og Ausevik, noe som indikerer økt rituell aktivitet. Flere forskere har satt rituell aktivitet i sammenheng med oppkomsten av sedentære samfunn (Service 1971). Med etableringen av sedentære samfunn, mener jeg ikke nødvendigvis at en gruppe har holdt til på én spesiell boplass året rundt: Boplassene kan gjerne befinne seg i et avgrenset område, ved en elv, innsjø, fjord eller fjell, slik som for eksempel boplassene ved Skatestraumen (Bergsvik 2002).

Jeg skal i dette arbeidet fokusere på utviklingen mot bofasthet i Vest-Norge, i lys av Anette B. Weiners (1992) gavebytteteori rundt *uavhengelige objekter*. *Uavhengelighet* innebærer at det man er i besittelse av, om det er en ting, et menneske eller landområde, holdes utenfor gavebyttesirkulasjonen fordi det er knyttet til kosmologiske og/eller religiøse strukturer som er med på å sikre og opprettholde stabilitet og orden i en ellers uoversiktlig verden (Weiner 1992). Innehaveren av et uavhengelig objekt vil oppnå økt status og makt nettopp fordi han/hun eier denne verdifulle tingen.

Jeg tenker meg at jegere og sankeres gjentatte bruk av områder i løpet av mesolitikum etter hvert førte til at områdene ble tillagt nettopp mytologiske og kosmologiske strukturer og at områdene dermed ble uavhengelige for menneskene som holdt til der.

Med utgangspunkt i et fenomenologisk kjønnsperspektiv, skal jeg forsøke og vise *hvordan dialektikken mellom kvinner og menn var av avgjørende betydning for uavhengeliggjøringen av områder, og at kvinner spesielt har hatt en svært viktig funksjon i denne prosessen.*

Jeg ønsker derfor å belyse muligheten for at ekteskapsallianser mellom forskjellige grupper fra Vest-Norge og Øst-Norge kan ha funnet sted, og at alliansene resulterte i uavhengeliggjøringen av områder på Vestlandet. Jeg skal belyse denne muligheten på bakgrunn av veideristningene på Vingen, groptuftene på Vingen og de vestlandske bergarthakkene.

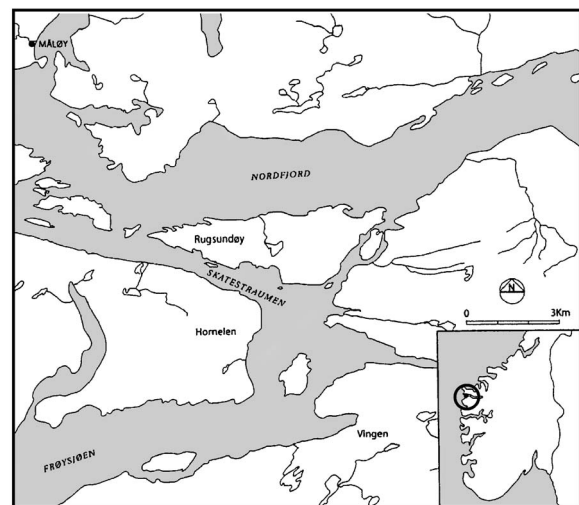
For å vise hvordan det er mulig å tolke Vingenristningene og groptuftene på Vingen i lys av et kjønnsperspektiv, vil jeg videre innledningsvis gi en kort introduksjon til Vingen og til hvilke faktorer i Vingenmaterialet som muligvis kan knyttes til nettopp kvinnelig handling.

1.2 Kort introduksjon til Vingen

Innerst i Frøysjøen i Bremanger kommune, i den nordvestlige delen av Sogn og Fjordane, ligger en smal fjordarm omgitt av stupbratte fjell. Dette området kalles Vingen, og i 1910 kom amatørarkeologen Kristian Bing på besøk til nettopp gården Vingen i Bremanger. Han hadde hørt at det fantes ristninger av dyr i området, og ønsket å undersøke dette nærmere. Bing registrerte og fotograferte til sammen 60 figurer under sitt første besøk, og presenterte funnene i en liten artikkel i tidsskriftet *Oldtiden* i 1912 (Mandt 1999:53-54). Dette var det første møtet ristningene på Vingen fikk med offentligheten, og det tok ikke lang tid før fagarkeologene viste interesse for dette nyopdagete ristningsfeltet. Nå kjenner vi til rundt 2000 ristninger på Vingen. Ristningene er datert til senmesolittisk tid, og det dominerende motivet er hjortedyr. Pattedyr som ulv, hund og hval forekommer også, i tillegg til antropomorfiske og abstrakte og geometriske figurer.

Fjellområdene rundt Vingenlokalitetene er vurdert som de beste områdene for jakt på hjortedyr i Vest- Norge, og avbildningene av utallige hjortefigurer i fullt sprang mot havet indikerer at dette også var tilfelle i steinalderen. En vanlig tolkning av ristningene som allerede var kjent tidlig på 1900- tallet, var at Vingen hadde fungert som en gigantisk jaktfelle for hjortedyr, ved at steinalderjegerne jagde dyrene utfor store stup og ned i havet for så å sikre seg en riktig stor fangst (Brøgger 1925:73, Bøe 1931:29, Hallström 1960: 376-377, Bakka 1973:156-157, Mandt 2001a:296, 2001b:28).

Gutorm Gjessing kalte steinalderristningene for nettopp ”veideristninger” på bakgrunn av oppfatningen om at steinalderristninger generelt var uttrykk for sjamanisme som ledd i en jaktmagi (Gjessing 1936, 1945). Man antok at ristningene av hjortedyr var et ledd i en jaktmagi som skulle sikre god fangst. Tolkningen av ristningene som jaktmagiske forestillinger har stått svært sentralt i Vingenforskningen, og de fleste forskere setter

Figur 1. Kart som viser Vingens omgivelser (Bergsvik 2002:fig 2).

helleristninger i sammenheng med forskjellige former for rituell praksis. Når det gjelder tolkninger av veideristninger og Vingenristningene er det gjerne nettopp rituell praksis rundt jaktlykke som tidligere har stått i fokus (for eksempel Gjessing 1936:136, Hagen 1970:107, Bakka 1973:156-157).

Den postprosessuelle retningens fokus på landskapsforståelse og relasjonelle menneskelige forhold har imidlertid åpnet for andre typer tolkninger av steinalderristninger, og særlig Trond K. Lødøen og Gro Mandt har profilert Vingenristningene aktivt. Gro Mandt mener at Vingenlandskapet og ristningene ikke kan ses atskilt fra hverandre, og at begge deler er spekket med symboler og metaforer på fortrinnsvis kvinnelig seksualitet og fruktbarhet. Hun tenker seg at den smale fjordarmen som er omgitt av høye fjell kan symbolisere kvinnens fødselskanal og at Hornelen, et ruvende fjellmassiv som er godt synlig fra Vingen, gjerne kan symbolisere en fallos. Hjortemotivene, de antropomorfske figurene og de abstrakt-geometriske figurene knytter hun også til fruktbarhetssymboler, og mener at både landskapet og ristningene kan tolkes inn i en sjamanistisk tankegang hvor forvandling og seksualitet er viktige elementer.

At Vingenlandskapet sammen med ristningene kan tolkes som fruktbarhetsmetaforer kan nok synes nokså ekstremt for mange, men jeg ønsker allikevel å se nærmere på ristningene i lys av nettopp kvinnelig fruktbarhet. Jeg har imidlertid valgt å ikke analysere Vingenlandskapet i dette arbeidet. Grunnet oppgavens omfang har jeg begrenset meg til å kun se på Vingenristningene i sammenheng med uavhengiggjøringen av områder. Vil det være mulig å finne spor etter kvinner og kvinners handlinger i Vingenmaterialet? Jeg mener at et studium av ristningene i seg selv, sammen med groptuftene i området, er nok til å belyse problemstillingen om hvorvidt det er mulig å avdekke kvinners handlinger og aktive deltagelse i uavhengiggjøringen av områder.

I tillegg til ristningene finnes det nettopp ni strukturer i området, eller groptufter, som har blitt tolket som boligstrukturer. Disse framtrer som runde eller ovale nedsenkninger omgitt av stein- eller grusvegger. Det arkeologiske materialet som er funnet i tilknytning til strukturene består av et høyst senmesolittisk materiale, slik som flekker og mikroflekker. Flere forskere tenker seg at Vingen var et møtested mellom forskjellige mesolittiske grupper (f.eks Lødøen 2001:198, Fuglestedt 2008:363), og jeg vil på bakgrunn av ristningene som ladet med metaforikk tilknyttet seksualitet og fruktbarhet, argumentere for at strukturene kan ha vært hytter i bruk i forbindelse med kvinnelig handling og overgangsriter, slik som svangerskapsfaser og fødsler.

1.3 Oppgavens struktur

Jeg har valgt å begynne med en redegjørelse av mine teoretiske utgangspunkt. Først går jeg grundig gjennom fenomenologisk teori og begrepsavklaringer. Jeg har viet fenomenologikapitlet stor plass, nettopp fordi det utgjør oppgavens teoretiske fundament. Deretter skal jeg si litt om feministisk kritikk, om Simone de Beauvoirs kroppsfenomenologi, og til slutt i teorikapitlet kommer jeg inn på hermeneutikk og viktigheten av å erkjenne sitt ståstedets begrensning som forsker.

I kapittel tre går jeg inn på hvordan samfunnet i Vest-Norge kan ha sett ut i mesolitikum. Jeg vil også her komme inn på økonomi og bosetningsmønster. Siste del av kapitlet har jeg viet spørsmål rundt endogami og eksogami med vekt på eksogame relasjoner i semesolitikum. Her gir jeg også et utvalg av eksempler på mulige eksogame relasjoner i senmesolitikum, da jeg mener at en dokumentasjon av disse fenomenene bør ligge til grunn for min analyse av Vingen som møtested mellom grupper fra Øst- og Vest-Norge. Siste del av kapitlet handler om gavebyttets paradoks.

Kapittel fire omhandler groptufter generelt og groptuftene på Vingen spesielt.

I kapittel fem tar jeg for meg forskningshistorikk og datering av veideristninger. I dette kapitlet skriver jeg også om landskap og veideristninger i fenomenologisk kontekst.

Kapittel seks handler om Vingenristningene. Her gir jeg en kort introduksjon til ristningene, til datering av ristningene og hvordan de kan forstås som kjønnsmetaforer.

I kapittel syv kommer analysen: Her argumenterer jeg for at samfunnet blant annet besto av totemklaner, og at det foregikk ekteskapsallianser mellom grupper (klaner) fra Øst- og Vest-Norge. Denne teorien belyser jeg med bakgrunn i veideristningsmaterialet. Jeg mener at ristningene kan uttrykke kvinners liminale situasjoner i forbindelse med svangerskap og fødsler. I dette kapitlet trekkes også groptuftene inn som mulige segregasjonshytter for kvinner i liminale faser. I denne konteksten knytter jeg tuftene til fødselshendelser.

Kapittel åtte er en sammenfatning.

Kapittel ni handler om hakkene av bergart som jeg mener underbygger teorien om kvinners viktige rolle i uavhengiggjøringen av vestlandske områder. Først gir jeg en introduksjon av hakkene, deretter redegjør jeg for tolkninger av hakkene, og hakkenes distribusjon.

I kapittel ti analyserer jeg hakkenes funksjon i lys av teorien om at de opprinnelig er hakke- eller graveredskaper som er produsert og brukt av kvinner. Jeg argumenterer for at de deretter har vært prestisjeobjekter i gavebyttesystem, før de har opparbeidet seg en uavhengelig dimensjon og blitt deponert i landskapet for å uavhengiggjøre det.

Sammenfatning og konklusjon kommer i kapittel elleve.

2.0 TEORETISKE UTGANGSPUNKT

2.1 Fenomenologi: Historie og begreper

Fenomenologi er ingen enhetlig retning. Men den moderne fenomenologiens grunnlegger, Edmund Husserl, skrev allerede tidlig på 1900-tallet som en kritikk til psykologismen, at vi måtte gå ”tilbake til tingene selv” (Bengtsson 1999:11). Og dette kan sies å være et hovedmål til felles for fenomenologien. I følge Husserl er psykologisme en teori som reduserer erkjennelsen og virkeligheten til psykologi, hvilket innebærer at mennesket blir redusert til ren natur. Psykologismens talsmenn mente at virkeligheten kunne forstås som mentale fenomener, altså som noe som bare finnes immanent i menneskets bevissthet. Dette var Husserl uenig i. Han mente at mennesket er i verden slik som andre ting, og derfor må sees i relasjon til omgivelsene. Slik kan vi ikke skilles fra tingene rundt oss: *Fenomen* kan defineres som ting, saker, eller rett og slett alt som finnes i verden! Alt fra menneskelige følelser og handlinger til landskap og materielle ting. *Fenomen* er gresk og betyr ”det som viser seg”, fordi sakene aldri er ting i seg selv, men alltid ting *for noen*, slik tingene viser seg eller framtrer for noen. Selv om tingene eksisterer uavhengig av mennesket, finnes de jo på en måte ikke hvis ikke de er synlige eller har mening for noen.

Det ligger i menneskets grunnleggende tilbøyelighet å rette seg mot noe annet enn seg selv, altså *transcendere* – eller overskride. Ved å vende seg mot en ting, vender man seg derfor samtidig mot et subjekt, nettopp fordi sakene aldri er ting i seg selv, men alltid ting *for* noen. Dermed oppstår det et avhengighetsforhold mellom subjekt og objekt (Bengtsson 1999:11). Fordi mennesket er overskridende fører altså til at det *ikke* kan skilles fra verden, i motsetning til psykologismens påstand om at mennesket er et ”indre” vesen som er løsrevet fra tingene rundt.

Husserl innførte også begrepet om *livsverden*. Dette begrepet kan defineres som den verden vi lever i, den hverdagslige verden slik den framstår for oss til daglig, som vi tar for gitt, og som vi aldri kan unnsnippe. I følge Husserl er livsverdenen en førrefleksiv verden, nettopp fordi den alltid har vært der. Vi trenger ikke reflektere og tenke over noe som vi tar for gitt (Bengtsson 1999:16). Livsverdenen er en forutsetning for at sakene kan vise seg for oss, for at verden skal kunne framtre. Og for at sakene skal vise seg akkurat slik de er, er den naturlige eller mundale innstillingen viktig. Dette innebærer at man fokuserer på det naive eller ”naturlige” forholdet til verden. Husserl mente at det skulle være mulig rent metodisk å

ikke la noe komme mellom subjektet og sakene, av fordommer og ”teorier”. Han kritiserte også den objektivistiske naturfaglige forskningen for å aldri ha lagt vekt på at forskning og virksomhet kun kan skje ut fra et ståsted, og at dette ståstedet nettopp var livsverdenen. Dette med å ha livsverdenen som grunn er svært viktig for å i det hele tatt kunne forske. For hvordan skal man kunne si noe om verden, eller et forhistorisk materiale, hvis man ikke har et ståsted som gjør forståelse mulig? Slik er livsverdenen den overgripende meningshorisont som gjør vitenskap og forskning mulig (Bengtsson 1999:16). Dette fører over i et beslektet fenomenologisk begrep, nemlig *intersubjektivitet*.

Vi kan definere intersubjektivitet som et større menings- og verdifellesskap, som blant annet består av verdier, moral og språk. Begrepet refererer slik til sosiale gruppers felles horisont av mening, som er dannet på bakgrunn av menneskers sameksistens (Bengtsson 1993:80). Intersubjektivitet er en forutsetning for å forstå for eksempel et arkeologisk materiale, nettopp fordi vi i kraft av å være mennesker kan ”forstå” andre mennesker. Selv om et annet menneske ikke er totalt tilgjengelig, vil forståelsen som skapes i møtet med dette være et resultat av våre felles erfaringer som mennesker, nettopp av intersubjektivitet, og det som virker fremmed for oss vil allikevel ha noe gjenkjennbart over seg. Slik er intersubjektivitet nært knyttet til vår livsverden. Det er jo på bakgrunn av noe kjent at vi kan tolke eller forstå noe ukjent.

Fenomenologien ble videreutviklet av eksistensfilosofier som Martin Heidegger, Jean-Paul Sartre og Maurice Merleau-Ponty (Bengtsson 1999:13). Disse mente at det ikke gikk an å nå inn til sakene selv, i tråd med den eksistensfilosofiske oppfatningen om at verden allerede er til stede før vår eksistens. Slik kan mennesket sees på som et vesen som er ”*til verden*” i likhet med andre ting. I følge Merleau-Ponty framtrer livsverdenen som en allerede fortolket verden. Derfor er det vanskelig å nå inn til sakene selv, fordi de allerede finnes og allerede er preget av tidligere tider, og allerede *fortolket*. Dette medfører også at vi ikke kan sanse ”rent”. Denne tanken la grunnlaget for den moderne hermeneutikken, og dette kommer jeg tilbake til i kapittel 2.3.

2.1.1 Kroppen i fenomenologisk forskning og menneskets evne til transcendens

Merleau-Ponty mener at subjektet er fremfor alt den egne levde kroppen, et *inkarnert* subjekt, og dermed er kroppen en tvetydig eksistens fordi den er både subjekt og objekt (Bengtsson 1993:73). Som betingelse for at ting skal kunne vise seg for oss, er den egne levde kroppen aldri selv objekt. Den er det subjektet for hvilket noe viser seg, og som sådan viser den seg aldri selv. Som subjekt er derfor den egne kroppen ikke i tid og rom som bord og stoler osv.,

men den *bebor* rommet og tiden! For et subjekt oppstår et levd rom og en levd tid gjennom subjektets væren til verden, gjennom dets interaksjon og kommunikasjon med verden. Slik mener Merleau-Ponty at subjektet er til verden, at den egne levde kroppen *omfatter* rommet og tiden og således *bebor* rommet og tiden (Bengtsson 1993:74).

Tanken om at vi er født inn i en verden som allerede er fortolket og meningsfull, betyr også at kroppen må ha en intersubjektiv struktur. Menneskets eksistens i en gitt historisk og kulturell kontekst, innebærer at kroppen er bundet opp i en bestemt kultur, i en bestemt livsverden. I og med at kroppen *bebor* rommet og tiden, og i og med at livsverdenen har intersubjektive strukturer, må derfor også kroppen være av intersubjektiv karakter. Simone de Beauvoir mener at kvinner og menn erfarer verden på ulike måter, gjennom kvinnelig og mannlig intersubjektivitet. De Beauvoirs teori om kroppen skal jeg imidlertid gjøre rede for i kapittel 2.2.1, da jeg mener hun fortjener et eget kapittel!

Merleau-Ponty mener i likhet med de Beauvoir at kroppen innehar vår bevissthet. Slik kan vi ikke skille mellom kropp og sjel. Slik blir kropp en levd erfaring som vi aldri kan unnsnippe og vår tilgang til verden. Kort og godt kan man si at kroppen også uttrykker vårt forhold til verden (Heinämaa 2003:64). Hver forandring av kroppen medfører derfor forandringer av virkeligheten. Dette betyr også at for eksempel verktøy eller andre ting vi bruker, ikke kun er ”døde” ting *i* verden, men også *til* verden, som en forlengelse av kroppen, og slik et middel til å utvide vår livsverden (Bengtsson 1993:75). Dette medfører at ”ting”, for eksempel en hammer, blir en del av kroppen, at kropp og ting således virker på hverandre. Dermed blir det svært vanskelig å opprettholde den objektivistiske vitenskapens dikotomi mellom subjekt og objekt, nettopp fordi de forutsetter hverandre. Med andre ord: Verden og mennesket eksisterer *samtidig*.

En grunntanke i fenomenologien er at forholdet mellom menneske og verden er et indre forhold med en indre sammenheng, der meningsstrukturene binder verden sammen. Det er nettopp i denne indre sammenhengen at handling utspiller seg. Handling utføres når man ønsker å forandre en situasjon, og dermed *transcenderer* (overskrider) den (Nygaard 1995: 112-113). Aktørens *intensjonelle* handlinger utspiller seg slik gjennom et meningsfullt indre forhold mellom de sosiale og materielle omgivelsene, og i lys av en slik vinkling vil ikke materiell kultur bare fremstå som praktisk, men også som symbolsk og meningsbærende. Vi kan kort definere materiell kultur som det som omfatter alle de menneskeskapte eller menneskepåvirkete trekk ved våre fysiske omgivelser (Olsen 1997:172).

En slik tilnærming innebærer at rituell aktivitet og teknologisk produksjon, som utgjør to menneskeskapte påvirkninger på den materielle kulturen, uttrykker sosiale strukturer, og at

endringer i materiell kultur må sees på som endringer i samfunnet. Ian Hodder definerer nettopp ritualer slik: ”Ritualer er et middel hvormed man uttrykker den sociale struktur gjennom symbolske handlinger” (Hodder i Ravn 1998:28). Keesing & Strathern definerer ritualer på denne måten: ”Religious rituals are tightly structured performances of prescribed actions accorded sacred or religious meaning (1998:316)”. Definisjonene viser at ritualer uttrykker den sociale strukturen, og at religiøse ritualer er en fast formet sosial seremoni som bunner i felles forestillinger. Ritualer er også et fastlagt mønster av kollektiv handling som er knyttet til en bestemt tid, hendelse eller sted, og som i liten grad varierer fra gang til gang. Det kan være av underordnet betydning av hva ritualet egentlig betyr, for det som ofte gir mening til utøverne er gjennomføringen av selve ritualet - nettopp fordi ritualer gir en følelse av noe som har gjentatt seg fra tidenes morgen, av tidløshet. Den rituelle handlingen er dermed en del av tingenes naturlige orden, og er slik uforanderlig. Rituelle aktiviteter kan dermed oppfattes som en spesiell form for ideologisk legitimering av den sociale orden. De fleste forskere forbinder helleristninger med rituell praksis. Oppkomsten av helleristninger i det senmesolittiske Vest-Norge kan derfor forstås mot denne bakgrunnen, nemlig at de er ment å uttrykke religiøse og/eller ideologiske strukturer.

En nærliggende mulighet for å tolke overgangen til bofasthet i Vest-Norge er derfor å tenke kontekstuellet, nemlig å prøve å finne ut av hva slags endringer som utspilte seg på det sociale planet i senmesolitikum. Sosial praksis kan omfatte både rituell aktivitet og teknologisk produksjon, og det er særlig rituell aktivitet jeg ønsker å undersøke i analysen. Sosiale forhold består av relasjoner mellom mennesker, og en svært viktig relasjon mellom mennesker er relasjonen mellom *kjønn*. Derfor kan man hevde at kjønn, i kraft av å være et relasjonelt fenomen, og i kraft av å være en del av kroppen og dermed vår tilgang til verden, være et strukturerende prinsipp i sosiale forhold, som igjen gir seg utslag i materiell kultur. Dette skal vi se nærmere på.

2.2 Feministisk kritikk

Den moderne feministiske forskningstrenden oppsto i USA og England på 1960-70-tallet, og fikk raskt innpass i europeiske universitetsmiljøer. Som en kritikk til den mannsdominerte forskningen, ønsket feministene å sette søkelyset på at kvinner er undertrykte og at forskning er androsentrisk, og de stilte spørsmål ved kunnskapsproduksjonen og kjempet for å synliggjøre kvinner og andre undertrykte grupper. I den prosessuelle forskningstradisjonen er kvinner både i forhistorien og nåtid som oftest kun skildret i *forhold* til menn som kone, søster eller mor. Dette har resultert i at kvinner blir sett på som passive, eller *immanente*, som

Simone de Beauvoir hevder, (og som jeg kommer tilbake til), og menn som den handlende (les *transcendente*), aktive og samfunnsutviklende parten.

Dette med at kvinner er ”passive” og menn ”aktive” har som regel blitt forklart med utgangspunkt i biologiske årsaker, nemlig at kvinnens biologi ”naturliggjør” en mer passiv adferd enn mannens. Blant annet har menstruasjon, svangerskap og amming blitt sett på som slike biologiske situasjoner som naturliggjør at kvinnen holder seg i hjemmet og beskjeftiger seg med hjemlige og private sysler, framfor å delta i det offentlige og sørge for at samfunnet utvikler seg (de Beauvoir 1996 [1949]:31). Når et slikt syn på kvinner og menn føres over på forhistorien er det svært enkelt å trekke linjer til vår egen tid og ”naturliggjøre” – og dermed legitimere skjevhetene som ligger til grunn for vårt vestlige mannsdominerte samfunn, nettopp med holdningen om at ”sånn var det før, derfor er det slik nå”. Det som var (og fremdeles er) spesifikt for feminismen, er altså å se en frekvent utestengning av kvinner og minoriteter fra den kontekst som dominerer vår kunnskap (Willemark 1999:10), og at kunnskap er tett forbundet med politikk.

For å oppheve påstanden om at biologisk kjønn er styrende for sosialt/kulturelt kjønn – hvordan menn og kvinner tenker, handler, oppfører seg og forholder seg til hverandre, ble begrepsparet *sex/gender* brakt inn i den arkeologiske diskursen (Gilchrist 1999:9), hvor *sex* tilsvarer biologisk kjønn, mens *gender* tilsvarer kulturelt kjønn. Poenget med denne inndelingen var at det åpnet seg muligheter til å kunne studere det sosiale kjønn uavhengig av det biologiske. Innen arkeologisk forskning var dette særlig fruktbart, fordi *sex* for eksempel kan identifiseres ved studiet av skjelettmaterialet fra en grav, mens de arkeologiske funnene som er funnet i tilknytning til den gravlagte, og som kan tolkes som indikatorer på f.eks. den gravlagtes status og yrke, ikke trenger å samsvare med det man forventer å finne ut fra det biologiske kjønn. Altså er *gender* noe man ikke må ta for gitt, og derfor kan man heller ikke tilskrive fortidens mennesker de samme kjønnsrollene og reglene som vi har i dag – og som igjen legitimerer og ”naturliggjør” vårt eget kjønnsrollemønster.

Den feministiske forskningens tradisjonelle skille mellom *sex* og *gender*, som var et viktig motargument til biologisk determinisme, har imidlertid de siste ti-femten årene blitt kritisert og også opphevet av feministiske poststrukturalister som Judith Butler og Donna Haraway. Disse hevder at biologisk kjønn også er kulturelt konstruert og ikke må ses på som en gitt størrelse, for da blir biologi forvandlet til essens (Butler 1990:135-141). Til tross for at Butler hevder at biologi også er en kulturell konstruksjon, benekter hun ikke at biologiske forskjeller finnes i virkeligheten, men hun mener at de erkjennes gjennom en heteroseksuell

diskurs – som jo er en kulturell konstruksjon. Derfor kan man ikke skille biologisk fra sosialt kjønn (Butler 1990:45 ff.).

Opphevelsen av *sex/gender*-dikotomien har hatt stor gjennomslagskraft i kjønnsforskningen, men også skapt forvirring og nye utfordringer. Hvordan skal vi forholde oss til ”kjønn” nå? Hvordan er det mulig å identifisere forskjellige aspekter knyttet til kjønn i det arkeologiske materialet når vi ikke lenger har et begrepsapparat å støtte oss til? Som en løsning på opphevelsen av *sex/gender*-systemet har jeg valgt å bruke en fenomenologisk tilnærming til kjønn, nemlig Simone de Beauvoirs idé om at kroppen er en situasjon.

2.2.1 Kroppen er en situasjon som kan overskrides!

Fenomenologen og feministen Simone de Beauvoir, mener at kroppen er en situasjon som er vårt grep om verden og som ikke kan skilles fra verden: ”Både hos piker og gutter er kroppen først og fremst utstrålingen av en subjektivitet, det instrument som gjør det mulig å forstå verden” (de Beauvoir 1996 [1949]:157). De Beauvoir hevder riktignok at de biologiske forholdene utgjør en grunnstruktur i en kvinnes kroppslige situasjon, og at de biologiske forskjellene fører til at kvinner og menn erfarer verden på ulike måter. Disse ulike måtene å forholde seg til verden på, knytter de Beauvoir til to forskjellige ”stiler” som gir seg utslag som feminin og maskulin eksistens. Feminin og maskulin eksistens er dynamiske og åpne strukturer som karakteriserer kvinner og menns handlinger og deres forhold til verden, slik verden er erfart av kvinner og menns bevissthet som igjen er kroppsliggjort i en kvinne- eller mannskropp (Heinämaa 2003:85). Men disse to variasjonene av eksistens er allikevel underordnet deres felles intersubjektive struktur. Derfor avviser de Beauvoir tanken om biologisk determinisme, nemlig at biologiske forhold gir kvinner og menn ulike ferdigheter og egenskaper som igjen fører til kjønns spesifikke rollemønstre. For selv om kvinner og menn har forskjellige biologiske egenskaper og ”stiler” betyr ikke det at man er ”låst” i sin situasjon som kvinne eller mann, at det ene kjønn skal ha fortrinn framfor det andre, og at det kjønns spesifikke skal bestemme hvordan man lever livet. ”Å være et menneske er langt viktigere enn alle de særlige egenskapene som kjennetegner de forskjellige mennesker. Det er ikke det naturgitte som skaper overlegenhet. Det er det samme kroppens og åndens, dødelighetens og transcendentens drama som utspiller seg i begge kjønn” (de Beauvoir 1996: [1949]:332). Dette resulterer i at kvinner og menn derfor biologisk sett ikke er et offer for hverandre: ” For å nå utover seg selv må eksistensen opprettholdes, for å kunne bevege seg mot framtiden må den ta fortiden opp i seg, og samtidig med at den kommuniserer med

omverdenen, må den befestes i seg selv. Disse to momentene inngår i enhver levende bevegelse” (de Beauvoir [1949] 1996:14 ff., 220).

De Beauvoir mener at menneskelig eksistens verken er en lukket eller bestemt størrelse, men at menneskelig eksistens alltid er en prosess mot å bli et menneske, fordi menneskelig eksistens innebærer frihet til å velge hvordan man vil leve livet sitt. Kvinner og menn er ikke to historiske realiteter, men to forskjellige måter å forholde seg til realitetene på ut fra forskjellige situasjoner (Heinämaa 2003:84), gjennom feminin og maskulin eksistens. Fordi eksistensen er kroppsliggjort, erfarer vi forskjellige situasjoner gjennom livet – gjennom kroppen.

De Beauvoirs berømte utsagn om at ”man er ikke født kvinne, man blir det”, innehar nettopp essensen av de Beauvoirs syn på hva det innebærer å være en kvinne, nemlig at en kvinne først og fremst er en ”feminin eksistens”. Dermed ”blir” man kvinne gjennom kroppslig erfaring, fordi verden erfares gjennom den feminine eksistensen. Denne feminine eksistensen er noe alle kvinner har til felles, og etter min mening kan vi godt kalle den for en intersubjektiv struktur i alle kvinner. I følge de Beauvoir er hver enkel kvinne en variasjon av feminin eksistens, og man må ta del i dette feminine universet for å være kvinner (Heinämaa 2003:84-85). Likeledes er menn maskulin eksistens.

Imidlertid er det på flere plan man kan definere ”kvinnen”. Selv om de Beauvoir hevder at kvinnen er en feminin eksistens, har også kvinnen blitt undertrykt og definert som ”den andre” i et androsentrisk perspektiv. Og hun kan derfor også oppfattes som et produkt av sivilisasjonen, som en historisk konstruert tilblivelse. (Dermed kan man i hvert fall slå fast at hun ikke er et gitt naturfenomen)! I et menneskelig fellesskap er ingen ting ”naturlig”. Kvinnen - og mannen - er altså ikke bestemt av biologiske faktorer, men av måten hun/han gjennom andres bevissthet opplever og griper sin egen kropp og sitt forhold til verden (de Beauvoir 1996 [1949]:329). Men gjennom sin levde kroppslige erfaring, og gjennom sin frihet til å velge *hvordan* hun påtar seg det naturgitte, har hun mulighet til å skape seg selv. Dette innebærer at en kvinnes kroppslige situasjon derfor kan overskrides. For situasjonen er ikke bestemt av kroppen, det er kroppen som er bestemt av situasjonen!

Som vi har sett, er mennesket, i følge Simone de Beauvoir, i konstant prosess mot å skape seg selv. I enhver eksistens ligger en frihet til å velge, og eksistensen er manifestert i en kvinne- eller mannskropp. Dermed er mennesket immanent og transcendent på samme tid, og kjønnene er to likeverdige variasjoner av menneskelig eksistens.

I likhet med Maurice Merleau-Ponty hevder de Beauvoir altså at mennesket er transcendent, at det er i stand til å overskride allerede gitte situasjoner, og at transcendenten

alltid er kroppsliggjort, nettopp fordi bevisstheten og dermed handlingsevnen er en del av det kroppslige. Man skaper seg selv gjennom livet man lever, gjennom evnen til transcendens. Selv brukte de Beauvoir begrepet *sexe* om kjønn, som verken hentyder til biologisk eller sosialt kjønn, men som kan tilsvare det norske uttrykket *kjønn*. En løsning på sex/gender-problematikken kan derfor være å bruke ordet *kjønn*, og tenke at de biologiske betingelsene er ett aspekt ved kjønn (Moi 2002:55). Dermed blir kjønn nettopp variabelt, kontekstuel og dynamisk, fordi kroppen alltid står i relasjon til verden rundt seg, og verden påvirkes av vår evne til å overskride situasjoner. Slik blir kjønn også en *prosess* som er knyttet til livssyklusen, ved at man går i gjennom flere situasjoner og stadier i livet - som nyfødt pikebarn, til tenåringsjente, til fruktbar kvinne, til yrkesaktiv, til mor, til gammel dame.

Jeg kommer til å forholde meg til begrepene *kvinne* og *mann* på bakgrunn av biologisk bestemte kjønnsforskjeller, og fordi alle kjente samfunn anerkjenner en forskjell mellom biologiske kvinner og menn (de Beauvoir 1996 [1949]:10 ff.).

2.3 Hermeneutikk og erkjennelsen av kunnskapens delvishet

Det finnes flere forskjellige feministiske retninger, men den mest radikale, *feministisk standpunktsteori*, som jeg selv forholder meg til, kan sies å danne utgangspunktet for de ulike retningene. Standpunktsteorien er svært politisk orientert og tar opp hele konseptet for hva som er kunnskap og kunnskapsproduksjon. Et viktig mål for standpunktsteorien er å gjøre forskningen mest mulig rettferdig, noe som kan gjøres ved at man erkjenner sitt ståstedes begrensning (Rustad 1998:120-144): Den feministiske poststrukturalisten Donna Haraway mener det er umulig å nå inn til en absolutt sannhet om for eksempel et arkeologisk materiale, men at vi kan oppnå delvis kunnskap som alltid vil være relatert til *situerte* forskere/arkeologer. Med dette mener hun at forskeren må forholde seg aktivt, kritisk og reflekterende til sin egen kontekst, og erkjenne sitt ståstedes begrensning. Man må erkjenne kunnskapens *delvishet* på bakgrunn av at forskjellige ståsteder gir forskjellige effekter. Kunnskapen er således situasjonsbetinget, avhengig av objektets og subjektets konteksttilhørighet. I og med at vår eksistens er preget av forandring og utvikling, vil kontekster og erfaringer/fordommer være mangefaseterte og uoversiktlige. Man kan altså ikke komme fram til én spesiell tolkning og si at den er korrekt, men vi kan oppnå delvis kunnskap som alltid vil være et steg framover i forskningen (Rustad 1998:144). Ved å erkjenne kunnskapens delvishet, yter man dermed forskningen større rettferdighet.

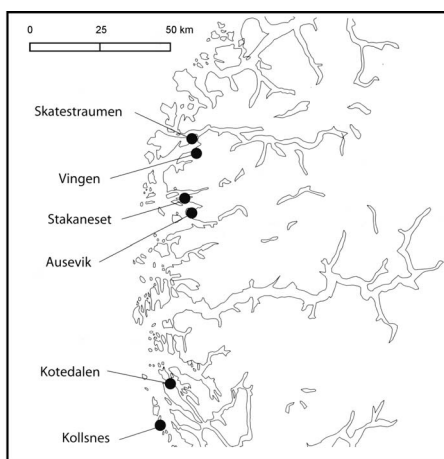
Donna Haraways situerte kunnskap er ikke ulikt det hermeneutiske kravet om *overlappende horisonter*, som innebærer kravet om at forskeren og forskningsobjektet skal

møtes på halvveien: I dagens postprosessuelle forskningstrend er det teoretiske ”blikket” på studieobjektet verken subjektivistisk eller objektivistisk, men snarere en kombinasjon av et overordnet blikk, og et studium av seg selv i møte med den andre, nemlig refleksjon (Hastrup 1999). Dette innebærer et syn om at forskeren aldri kan nå helt inn til forskningsobjektet, men må skape en tolkning sammen med forskningsobjektet, som i vårt tilfelle er det arkeologiske materialet. Erkjennelsen av at jeg i mitt studium av det arkeologiske materialet ikke er i stand til å gripe det fullt ut, men at jeg må skape en tolkning i møte med det og dermed oppnår en delvis kunnskap som er relatert til meg selv og min forskningskontekst, ligger til grunn for mitt arbeid med Vingenristningene, hyttetuftene og skafthullshakkene.

3.0 SAMFUNNET I SENMESOLITTISK TID

3.1 Økonomi og bosetningsmønster i Vest-Norge

Senmesolittisk tid i Vest-Norge kjennetegnes blant annet av at menneskene har utnyttet et bredt ressursgrunnlag. Det rike beinmaterialet som har framkommet på utgravde boplasser fra

Figur 2. Oversikt over områdene som omtales i oppgaven.

denne perioden, omfatter flere fiske - fugle- og pattedyrarter (Bergsvik 2001, Bergsvik 2002:303).

På boplassen Kotedalen i Nordhordland er det funnet spor etter sanking av ville planter, men også de tidligste pollenindikasjonene etter jordbruk på Vestlandet i tidlig/mellomneolitikum (Hjelle *et al.*:1992:100-121). Christopher Prescott (1996) og Peter Rowley-Conwy (1995) mener imidlertid at det ikke finnes sikre indikasjoner på jordbruk før overgangen til senneolittisk tid på Vestlandet. Knut

Andreas Bergsvik er derimot åpen for muligheten

av småskaladyrking og konsumering av enkelte korntyper på Kotedalen i tidligneolittisk tid, men at det pågikk innenfor rammene av jakt og sanking for øvrig (Bergsvik 2001:8-10, 2002:303). Fredrik Hallgren påpeker samme mulighet, med eksperimentering av jordbruk på Vestlandet i tidligneolittisk tid (Hallgren 2008:247-250).

Egil Bakka (1964) registrerte tidlig på 60-tallet flere lokaliteter ved Fosnstraumen i Nord-Hordland, blant annet boplassen Ramvikneset. De rike funnene fra kulturlagene her, tydet på at mennesker har bodd på lokaliteten hele året, også i senmesolitikum. En rekke utgravninger på Vestlandet, slik som utgravningene på Kollsnes i Øygarden (Nærøy 1998), Kotedalen i

Fosnstraumen (Hjelle *et al.*:1992) og den store konsentrasjonen av boplasser ved Skatestraumen (Bergsvik 2002), har alle gitt arkeologiske, osteologiske og botaniske data som understøtter teorien om sedentær bosetning på Vestlandet i senmesolittisk tid. Med sedentisme her, menes at boplassene har vært i bruk i minst seks måneder i året, mens små aktivitetsgrupper eller familiegrupper, har brutt opp og praktisert en sesongmessig aktivitet langs kysten eller inn i fjord- eller fjellstrøkene. De sedentære boplassene karakteriseres av varig og gjentatt bruk, og er situert langs tidevannsstrømmene på kysten i både senmesolittisk og tidlig/mellomneolittisk tid. De befinner seg ofte på de beste plassene i forhold til vind, vær og mulighet for fiske (Nygaard 1989:85, Bergsvik 2002:304-305).

3.2 Sosiale territorier eller etniske grupper i Vest-Norge

Som et resultat av en mer bofast livsførsel, mener Asle Bruen Olsen og Sigmund Alsaker (1984) at det dannet seg to ulike territorier i Vest-Norge i senmesolitikum. De to territoriene er dannet rundt hvert sitt steinbrudd, nemlig grønnsteinbruddet på Hespriholmen i Hordaland fylke, og diabasbruddet på Stakanes i Sogn og Fjordane. Begge bruddene ble brukt til økseproduksjon. Olsen og Alsaker har, på bakgrunn av øksefunn, gjort undersøkelser av øksenenes distribusjonsmønster, og kommet fram til at sirkulasjonen av de to forskjellige øksetypene har foregått innenfor hver sin sone. Hvert enkelt område befinner seg rundt det enkelte steinbruddet. Da det er svært sparsomt med diabasøkser sør for Nord-Hordaland, og sparsomt med grønnsteinsøkser nord for Nord-Hordaland, mener Olsen og Alsaker at dette mønsteret må ses til inntekt for dannelsen av to sosiale territorier som er situert rundt hvert sitt steinbrudd. I Nord-Hordaland finnes et område hvor det er gjort funn av begge øksetypene, og Olsen og Alsaker tolker dette som en overlappingszone mellom de to områdene, en grense hvor gavebytte og handel kunne finne sted.

Knut Andreas Bergsvik (2003, 2004) har videreført denne teorien, og hevder at de to territoriene må tilhøre to etniske grupper. *Etnisitet* defineres som en primær identitet på lik linje med slektskap, kjønnsidentitet eller individualitet (Jenkins i Bergsvik 2004:10). De fleste antropologiske forskere er i dag enige om at etnisitet er sosialt konstruert, og et resultat av interaksjon mellom grupper (Bergsvik 2004: 9). I samfunn hvor etnisitet er svært viktig og synlig, knyttes gjerne kulturelle verdier og praksiser sterkt opp mot etnisitet, slik at gruppen kan markere seg og være annerledes enn ”de andre”. Og det er nettopp slik Bergsvik tolker de to sonene i Vest-Norge i tidligeolittisk tid. Med utgangspunkt i distribueringen av økser, skiferkniver, skiferspyd, bergkunst og forskjeller i teknikker mellom de to områdene, mener Bergsvik at forskjellen sammenfaller med hans kriterier for etniske grupper, som er romlig

sammenfall av kulturelle trekk, brått fall i distribusjon av råmaterialer, historisk kontinuitet og kryssing av den etniske grensen (Bergsvik 2004:13). Bergsvik mener at denne grensen går ved Stad mellom Sunnmøre og Nordfjord allerede i senmesolitikum, men at den blir mer uttalt i tidligneutolitikum. Bergsvik (2003) har riktignok påpekt flere etniske grenser i Vest-Norge i tidligneutolitikum, men det er grensen mellom Sunnmøre og Nordfjord som er den tydeligste.

Områdene som Olsen, Alsaker og Bergsvik har merket seg som sosiale territorier og framvekst av etniske grupper er på ingen måte enestående for Vest-Norge. Over hele landet ser man en økende "regionalitet" allerede fra mellommesolitikum og framover. Blant annet har Håkon Glørstad pekt på det han kaller et "tradisjonsområde" som omfatter Vest-Sverige og Øst-Norge på bakgrunn av spredningen av enkle skafthullshakker (Glørstad 1999:56-57).

Overgangen fra mobil til sedentær bosetning kan ikke ses adskilt fra endringer som utspant seg i den sosiale organisasjonen i senmesolitikum. Dette skal vi se nærmere på. Men først vil jeg gjøre rede for hvordan jeger- og sankersamfunnene i Vest-Norge kan ha sett ut.

3.3 Sosial organisasjon i senmesolitikum

3.3.1 Stammer og klaner

I følge Constandse-Westermann og Newell (1989:112), består et jeger/sankersamfunn av et tre-trinns hierarki av adskilte sosiale enheter, nemlig *band (hordesamfunn)*, *dialektgruppe* og *språkfamilie*. Flere hordesamfunn utgjør en dialektgruppe som igjen kan utgjøre en språkfamilie. Dialektgrupper og språkfamilier har gjerne regional tilknytning og er mer eller mindre bofaste. Hordesamfunnene derimot, er typisk for mobile jegere/sankere og består av små familiegrupper og/eller "interessegrupper" som forflytter seg rundt over store områder. Men senmesolitikum kjennetegnes blant annet av en mer sedentær livsform, og da antar man at *stammen* utgjør det viktigste sosiale fundamentet. En stamme består av flere hordesamfunn – som igjen utgjør en dialektgruppe – eller språkfamilie – alt ettersom hvor komplekst samfunnet er organisert, og etter hvilken størrelse det har (Constandse-Westermann & Newell 1989:108ff). I følge Elman Service (1971) består ikke en stamme kun av hordesamfunn, hvis hordesamfunn er definert som en liten familie- eller interessegruppe. En stamme består nemlig blant annet av klaner, og en klan er definert som en slekt som stammer fra en felles opphavsmann/kvinne, at klanen således følger en lineær struktur. Slik jeg forstår dette med "hordesamfunn" og "klaner", handler det først og fremst om størrelsen og kompleksiteten av stammen. Jeg vil tro at klaner derfor finnes i sedentære stammer hvis størrelsen er av et betydelig omfang og spenner over et stort område, i motsetning til stammer bestående av hordesamfunn, som kanskje har lavere antall mennesker og holder til i et mindre område.

Imidlertid er det vel naturlig å anta at en stor stamme vil inneha begge strukturene, både hordesamfunn og klaner. Uansett hvilke begreper man velger å bruke, er det viktig å være seg bevisst på at disse begrepene er analytiske kategorier som er skapt av oss i dag på bakgrunn av etnografisk forskning, og som vi så igjen appliserer på et fortidig materiale. Men slik jeg oppfatter ”regionene” som er skilt ut i Vest- og Sør-Norge og Vest-Sverige i senemesolitikum, mener jeg at de bør ses på som store samfunn, med en kompleks struktur som godt kan omfatte både klaner og hordesamfunn.

3.4 Endogami og eksogami

Felles for sedentære stammer er, i følge Service (1971), at familierelasjonene innad i stammen er nært sammenknyttet, og at giftermål foregår innad i stammen, altså at det praktiseres *endogami*. I mobile jeger/sankersamfunn, eller hordesamfunn, praktiseres *eksogami*, hvilket innebærer at giftermålene inngås mellom de forskjellige hordesamfunnene og gjerne over lange avstander.

Helena Knutsson (1995) har gjort globale undersøkelser av nålevende jegere/sankere, og funnet ut at blant mobile jegere og sankere ses ekteskapet på som en hendelse som kun involverer to personer, og ekteskapsritualer er av underordnet betydning, hvis ikke fraværende. Blant sedentære jegere/sankere framstår et ekteskap mellom to mennesker som en allianse også mellom gruppene innen stammen, og ekteskapsritualet spiller en stor rolle (Knutsson 1995:70-71, 87-88). I stammer er en persons lineære herkomst eller hvem man gifter seg med, av avgjørende betydning for tilknytningen til ”klanen”, og giftermål vil dermed involvere hele stammen. Ved at ekteskapet er en allianse mellom to grupper, blir de to partene i ekteskapet objekter i et gavebyttesystem mellom disse to gruppene (Schulting 2003:431). En slik stammestruktur, som består av klaner, innehar også besittelse og utøvelse av makt, nettopp ved at personene i ekteskapsalliansene, eller objektene i et gavebyttesystem, er styrt av ”klanlederen” på vegne av klanen, eller slektslinjen (Fuglestedt 1999:30). Flere forskere, blant annet Service, har poengtert nettopp sammenhengen mellom sedentære samfunn og ”oppkomsten” av ritualer og hierarkiske maktstrukturer (Fuglestedt 1999:30, Glørstad 1999:63).

Imidlertid er det ekteskapsallianser mellom Øst- og Vest-Norge jeg ønsker å se nærmere på i mitt arbeid, som dermed vil innebære eksogamipraksis i det vi ellers tolker som sedentære samfunn. Jeg ønsker å undersøke om hvorvidt det er mulig å finne spor etter kvinner som har flyttet på seg, og om dette har hatt betydning for uavhengiggjøringen av

områder i Vest-Norge. Vi har nemlig flere indikasjoner på eksogami i sedentære samfunn i det senmesolittiske Europa, og at det nettopp er kvinner som har flyttet.

3.4.1 Spor etter eksogame relasjoner og patrilineære strukturer i det senmesolittiske Europa

Newell og Constandse-Westermann (1986) har studert nålevende hordesamfunn og stammesamfunn i Nord-Amerika, og kommet fram til at i sedentære stammesamfunn praktiseres endogami med minst 80 %, mens ca. 20 % av befolkningen er eksogame (Newell & Constandse-Westermann 1986:266-267). Med dette utgangspunktet har de analysert mesolittisk skjelettmateriale fra Vest-Europa, nettopp for å avdekke genetiske spor som kan fortelle noe om demografiske forhold (sammenlignet med de nordamerikanske forholdene) og lukkede ekteskapsnettverk, altså ekteskapsnettverk innenfor sedentære stammer og innen forskjellige dialektgrupper. Resultatet av undersøkelsen viste at det ikke var mulig å skille ut enkelte genetisk like ”grupper” i det senmesolittiske materialet.

Imidlertid var det noe annet som åpenbarte seg ved undersøkelse av skjelettmaterialet, nemlig tendensen til at menn fra de nordlige områdene var høyere enn i sørlige områder, mens kvinnene ikke oppviste slike forskjeller. I følge Newell & Constandse-Westermann (1986:294-295), indikerer dette inngifte av kvinner fra nordlige til sørlige strøk, og det antyder dermed en *patrilineær* struktur. ”...This would lead to a somewhat greater spatial homogeneity in the adult females of any one generation, compared to the males, specifically involving the x-chromosome” (Newell & Constandse-Westermann 1986:295). Flere forskere peker på mulige eksogamiforbindelser og patrilineære strukturer i europeisk senmesolitikum:

Rick Schulting og Michael P. Richards (2001) har undersøkt senmesolittisk gravmateriale i Bretagne i Vest-Frankrike og kommet fram til at det også her oppvises trekk som tyder på eksogame relasjoner som følger en patrilineær struktur. Ved hjelp av isotopanalyser av benkollagen kan man få viktig informasjon om proteiner i kostholdet de siste 10 årene i løpet av et liv. Kollagen er et byggeprotein som finnes i bindevev og knokler som brytes ned svært sent, og er dermed egnet til analyse. En annen metode for å undersøke komponenter i et kosthold i levninger fra prehistorisk tid, er å utføre nitrogenanalyser, som også kan fortelle om hvilke proteiner kostholdet har bestått av (Schulting & Richards 2001:318). Schulting og Richards gjorde isotopanalyser av kollagen og nitrogen i senmesolittiske skjeletter fra to kystbundne gravplasser i Bretagne, og det viste seg at særlig unge kvinner hadde hatt et kosthold bestående hovedsakelig av terrestriell føde, mens barn, eldre kvinner og menn hadde hatt et kosthold mer basert på marine ressurser.

Schulting og Richards mener at denne forskjellen i kostholdet til unge kvinner best kan forklares ved at de opprinnelig var fra innlandet, men kom til kysten i forbindelse med giftermål. Blant eldre kvinner tilsvarte proteintypene det som menn og barn hadde, hvilket også korresponderer til at kollagenanalyser kan fortelle noe om proteinsammensetningen i kostholdet i løpet av de siste ti årene i livet: Når de unge kvinnene kom, la de om til det samme kostholdet som resten av befolkningen hadde, noe som har gitt seg utslag i analysene (Schulting & Richards 2001:331 ff., Schulting 2003:435).

Likeledes påpeker blant andre Douglas Price og Alexander Bentley (2002) at det kan ha foregått et patrilineært eksogaminettverk mellom LBK-grupper i Vest-Tyskland og jegere og sankere i sørligere områder. På bakgrunn av strontiumisotopanalyser av tenner og ben fra LBK-gravplasser, viser det seg at mange av kvinnene kom fra andre steder. Dette kan måles ved at kroppen tar opp i seg de samme strontiumverdiene som finnes i det lokale miljøet. Hvis det er avvik mellom de lokale strontiumverdiene og verdiene som finnes i mennesket, kan det tyde på at vedkommende har vokst opp, eller tilbrakt store deler av livet sitt et annet sted (Bentley *et al.* 2002:799-800). En del av kvinnene i gravmaterialet oppviste ulike strontiumverdier enn det som finnes i det lokale miljøet, og var heller ikke ofte begravd med artefakter som er typisk for LBK-kulturen. Bentley *et al.* mener at dette tyder på at de ikke-lokale var jegere og sankere som giftet seg inn i et jordbrukende samfunn (Bentley *et al.* 2002:802).

Kristina Jennbert (1984) har i sin avhandling *Den produktive gåvan* fokusert på nettopp ekteskapsnettverk og flyt av kvinner mellom LBK-kulturen og jeger/sankersamfunn i Syd-Skandinavia. Hun mener at det er de inngiftede kvinnene fra LBK-kulturen som har brakt med seg idéen om jordbruk inn i jeger- og sankersamfunnene.

Fredrik Hallgren (1996, 2003, 2008) påpeker at den raske spredningen av Traktbegerkulturen i Sverige i form av korndyrking og produksjon av TRB-keramikk, tyder på at spredningen skyldtes inngiftede partnere fra jordbruksdyrkende strøk, og at det er kvinner som har blitt inngiftet. Blant annet på bakgrunn av fingeravtrykk i keramikken som tyder på at det er kvinner som har produsert keramikk, mener Hallgren at det er kvinner som har innført kunnskapen om jordbruk i Sverige.

Det er for øvrig på ingen måte en selvfølge at det er kvinnene som flytter på seg i eksogame samfunn, slik at slektskapsstrukturen følger en patrilineær struktur. Det finnes nok av eksempler i etnografisk forskning som viser at også menn kan bli giftet bort, og at slekten således følger en *matrilineær* struktur (Lévi-Strauss 2002 [1962]:134 ff., Goody 1973). I det

skandinaviske senmesolitikum har jeg imidlertid valgt å se på materialet som indikerer at det er kvinner som har flyttet på seg.

Vi har mange indikasjoner som kan tyde på at sosiale relasjoner i stor grad var basert på gavebyttesystemer og ekteskapsallianser i mesolitikum. Blant annet funn av skolestøker og keramikk fra LBK-kulturen på Ertebølleboplasser (Fischer 1982, Jennbert 1984), og TRB-keramikk og slipt flint på senmesolittiske boplasser i Norge. Dette tyder på kontakt, og at de importerte gjenstandene fungerte som prestisjegjenstander i et gavebyttesystem. Likeledes påpeker Ingrid Fuglestedt at unge kvinner begravd på sydskandinaviske gravplasser gjerne kan ha nordskandinavisk opprinnelse, på bakgrunn av undersøkelse av gravgodset. Ofte er disse kvinnene begravd med gravgods som dyretenner fra nordskandinaviske strøk (Fuglestedt 1999:34), noe som kan tyde på at kvinnene var kommet dit via giftermål.

Det er altså ingen ny tanke at det har foregått eksogamirelasjoner i forhistorien. Utveksling av kvinner er et kjent fenomen i antropologien, og er også noe som kan komme til syne i det arkeologiske materialet ved hjelp av forskjellige analysemetoder. Selv ønsker jeg å undersøke om hvorvidt det er mulig å avdekke eksogamirelasjoner mellom grupper i Øst- og Vest-Norge, og nettopp ved å anvende et fenomenologisk perspektiv, skal jeg forsøke å finne strukturer i det arkeologiske materialet som kan si noe om slike forbindelser.

Forskning viser at det i overveiende grad praktiseres endogami i sedentære samfunn, mens det i mobile samfunn praktiseres eksogami. Men som eksemplene overfor viser, er ikke det alltid tilfelle i senmesolitikum, og dette er interessant. Hvordan skal vi forstå eksogamirelasjoner mellom to sedentære, eller mellom et sedentært og et mobilt samfunn? Svaret kan ligge i gavebyttets paradoks

3.5 Gavebyttets paradoks

Gavebyttet og ekteskapsallianser er vurdert som de viktigste faktorene til sosial kontakt mellom fortidige samfunn (f.eks. Mauss 1995 [1950], Lévi-Strauss, Jennbert 1984, Weiner 1992). Forpliktelsen til å gi en gave, forpliktelsen til å motta, og forpliktelsen til å gi igjen, virker stabiliserende og er med på å opprettholde de sosiale strukturene: Ved å bytte til seg prestisjegjenstander vil man få økt status, og ved å la prestisjegjenstandene sirkulere i et gavebyttesystem vil man få større makt, samtidig som man opprettholder allianser og nettverk med andre grupper. Gaven knytter slik sosiale relasjoner som gjør at også flere gjenstander sirkulerer i et system, og i tradisjonell forskning hevdes gavebyttet å hovedsakelig være utført av menn og tilhøre menns domene (Lévi-Strauss, Weiner 1992:2-3). Slike gaver kan være både ting, dyr og mennesker, og da gjerne *kvinner* i ekteskapsallianser (Lévi-Strauss).

Anette Weiner hevder at gavebyttet innehar et stort paradoks, for det handler like mye om å holde enkelte gjenstander utenfor sirkulasjon, nemlig å besitte enkelte ting, for slik å skape distinksjon og misunnelse og danne seg enda mer makt, og dermed også sørge for at gavebyttesystemet opprettholdes ved at enkelte ting blir mer attraktive. Slike gjenstander kaller hun *uavhengelige objekter* og kan være ting, kunnskap, mennesker eller landområder som er uavhengelige fordi de er knyttet til *kosmologi*, som igjen ligger til grunn for samfunnets produksjon, bytte og slektskapssystem, altså kriteriene for at samfunnet skal kunne reproducere seg (Weiner 1992:4). Kontroll og makt er i stor grad basert på kosmologiske aspekter som myter, forfedre, guder og magi som igjen er nært knyttet til materiell kultur. Dermed bidrar uavhengelige objekter til å skape forskjeller og hierarkisering mellom grupper, framfor tanken om at bytterelasjoner alltid er basert på gjensidighet og homogenitet.

I følge Weiner er de uavhengelige objektenes betydning grunnet i en forestilling om at verden er uforutsigbar og foranderlig, og at de uavhengelige objektene derfor framstår som garantister for sosial og kosmologisk stabilitet (Weiner 1992:7). Slektskapsstrukturen er nært knyttet til de uavhengelige objektene fordi når slektskapet reproduseres, legitimeres også overføringen av uavhengelige objekter i hver generasjon, slik at orden og stabilitet opprettholdes, og dermed blir *ekteskap* en viktig faktor: I og med at kvinner og menn er knyttet til forskjellige reproduktive forhold, vil disse kjønnsbaserte forskjellene være en drivende faktor i utviklingen av sosiale forskjeller (mellom kjønn), som igjen danner grunnlag for hierarkisering og forskjeller mellom grupper.

På bakgrunn av etnografisk forskning bl.a. i Polynesia, påpeker Weiner nettopp at kvinner, i kraft av sin slektskapsstatus, er viktige produsenter av uavhengelige objekter, og at kvinner derfor er viktige agenter i samfunnet. Kvinner kan gjerne ha full kontroll over produksjon av uavhengelige objekter, og dette gir igjen kvinnene makt både politisk og religiøst (Weiner 1992:3). Dermed knyttes symbolikk rundt seksualitet og biologisk reproduksjon til produksjon av objektene, hvilket bidrar til å belyse hvor sterkt seksualitet og biologisk reproduksjon er knyttet til sosial handling, noe som gir seg utslag i ritualer rundt bl.a. fødsel, ekteskap, dødsfall og arv. Kvinners kontroll over kosmologiske og politiske situasjoner og handlinger kompletterer og ”matcher” menns kontroll og makt (Weiner 1992:3). Ut fra en slik teori ser vi at forholdet mellom kvinner og menn er en drivende faktor i utviklingen av gavebyttesystemet, som igjen ligger til grunn for utviklingen av samfunn. Og vi ser at menneskets væren i verden er kroppslig forankret, fordi objekter og ritualer blir bærere av menneskelige egenskaper, de blir en slags utstrakt del av mennesket – i tråd med

fenomenologisk tankegang for øvrig. Dette kan igjen knyttes til Marcel Mauss' påpeking av maorienenes idé om *hau*. *Hau* er den vitale livsessen i mennesker, i landskap og i ting. En tings *hau* vil alltid søke tilbake til opprinnelsen. Dette er noe av hovedessensen i all gavebytte, at tingen blir en utstrakt del av den som bytter bort. Mauss viste at bytteobjektene var nært knyttet til sin opprinnelige eier i flere gavebyttesystemer (Mauss 1995 [1950]:25-29).

I dannelsen av "tradisjonsområder" eller "sosiale territorier", er forholdet mellom menneskene og landskapet av stor betydning. Tilbakevendingen til utvalgte steder gang etter gang i løpet av mesolitikum, som til slutt endte i fast bosetning, kan ha sin årsak i at menneskene etter hvert følte en spesiell tilhørighet til stedet som var grunnet i ønsket og forestillingen om en permanent og trygg base i en ustabil og foranderlig verden (Glørstad 2004:18). Etter hvert fikk kanskje områdene en uavhengelig dimensjon gjennom sedentære stammers meningsfulle tilknytning til forfedre, guder og magi? Ved uavhengeliggjøringen av området, får gruppen eierskap til stedet, og området sikrer menneskene kosmologisk og sosial stabilitet (Weiner 1992:7).

Analysens problemstilling handler om nettopp uavhengeliggjøringen av steder, og jeg ønsker å undersøke om hvorvidt kvinner også i denne sammenhengen var viktige aktører. Kvinner kan jo ikke "produsere" et område på samme måte som å produsere en gjenstand. Men en mulighet er at kvinner kan produsere uavhengelige gjenstander, eller statusgjenstander som kan *deponeres* i landskapet, nettopp for å uavhengeliggjøre det, og for å knytte en spesiell gruppe til et sted. En annen mulighet er at kvinnen i ekteskapsallianser kan ha vært svært viktig for besittelsen av enkelte områder, fordi hun bar på en ettertraktet kunnskap eller ferdighet som bidro til uavhengelighet? Dette er i så fall interessant i forhold til eksogamirelasjonene vi ser i denne perioden. Eksogamipraksis i sedentære stammer er jo vanligvis ikke forekommende. Kanskje unntakene vi ser i senmesolitikum nettopp uttrykker de inngiftede kvinnenes status, eller uavhengelige dimensjon?

Som vi snart skal se, kan Vingenristningene på mange måter oppfattes som metaforer på kvinnelig fruktbarhet og kjønn. Slik jeg ser det, betyr dette at kjønn er ment å skulle *kommuniseres*, at fokus på kjønn og kvinnelig fruktbarhet i denne senmesolittiske konteksten er *viktig*. utfordringen blir å forsøke og avdekke de forskjellige aspektene knyttet til kjønn og å undersøke om hvorvidt ristningene kan fortelle noe om hvorvidt *kjønn, i lys av et fenomenologisk kjønnsperspektiv, kan ses på som en dynamisk struktur som var drivende for prosessen mot bofasthet i overgangen fra mesolitikum til neolitikum i Vest-Norge*.

Det er først og fremst de antropomorfe figurene og de ni boligstrukturene på Vingen jeg ønsker å studere videre i analysen. Med utgangspunkt i de Beauvoirs idé om kroppen som

situasjon, vil jeg undersøke om de antropomorfske figurene og strukturene kan forstås innenfor rammene av rituell virksomhet som har blitt utspunnet gjennom ritualer rundt kjønn og fruktbarhet. I tråd med viktigheten av gavebyttetransaksjoner og ekteskapsallianser i mesolitikum, skal jeg vise at strukturene og veideristningsmaterialet på Vingen kan tolkes som at ekteskapsallianser mellom forskjellige grupper kan ha funnet sted. Symbolikk knyttet til faser i svangerskap og/eller fødsler mener jeg også kommer til uttrykk. Først vil jeg imidlertid presentere materialet: Nemlig groptuftene og veideristningene.

4.0 GROPTUFTER: VINTERBOLIGER?

4.1. Groptuftene på Vingen

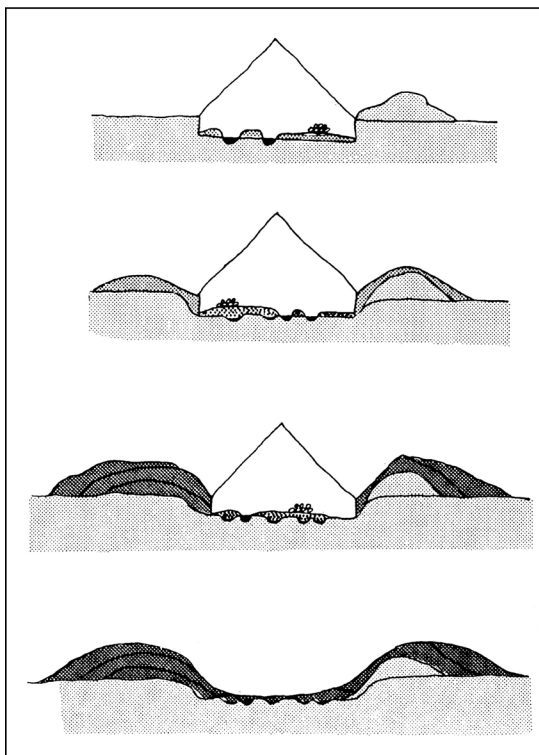
De ni strukturene som er avdekket på Vingen framtrer som runde eller ovale nedsenkninger i terrenget, og noen er omgitt av stein- eller grusvegger. Diameterne er på 4-5 meter, og de solide veggkonstruksjonene tyder på at de har vært permanente strukturer. Noen av dem ligger tett inntil hverandre, mens andre ligger mer isolert til. Strukturene er riktignok bare delvis utgravde med prøveruter på 50 kvadratmeter (Lødøen pers.med. 09.10.2008), så derfor er det ikke mulig å studere dem ned til minste detalj. Det som imidlertid har framkommet, er at alle strukturene inneholder et ildsted, og dateringer som er gjort fra relativt tynne kulturlag inne i strukturene, viser at husene har vært i bruk kun en kort periode i senmesolitikum. Kulturlaget inni husene bærer også preg av at husene har vært i bruk tidvis, og ikke permanent.

I tilknytning til strukturene er det funnet et høyst homogent senmesolittisk materiale av lokale bergarter og flint, bestående av blant annet koniske kjerner og mikroflekker. En del bærbare steiner med ristninger er også funnet i nærheten av strukturene, og det er til og med funnet ristninger på noen av steinene som er en del av veggen i strukturene!

I nærheten av tuftene finnes en mødding, som inneholder store mengder skjorbrent stein. Artefaktinventaret i møddingen er helt likt materialet som er funnet i relasjon til husene, slik som avslag, koniske kjerner, flekker og mikroflekker fra bergarter som kvarts, kvartsitt, flint og bergkrystall. Lødøen mener derfor at møddingen er brukt av folk som holdt til i husene (Lødøen 2001:215, 2003:515). Dateringer som er gjort av møddingen viser at møddingen har vært i bruk over et langt tidsspenn, fra den midterste til den siste delen av senmesolitikum, noe som er interessant i forhold til at husdateringene viser en kortere bruksperiode. En forklaring på denne tidsforskjellen kan være at husene ble tømt og ryddet fra tid til annen, og at husdateringene er fra den siste tilholdsfasen (Lødøen 2003:515).

Ved første øyekast er det ingenting ved strukturene på Vingen som virker spesielt eller annerledes enn andre kjente nedsenkede hyttestrukturer fra det senmesolittiske Skandinavia, bortsett fra at Vingentuftene ligger ved kysten. Vi har nemlig lignende tufter fra både Rødsmoen (Boaz 1997) og Svevollen (Mikkelsen 1989, Fuglestvedt 1995) i Østerdalen i Hedmark i Norge, og fra Nord- Sverige (Lundberg 1997), alle fra innlandet. I det følgende skal jeg kort presentere noe av forskningen og tolkningene rundt de norske og svenske groptuftene.

4.2 Groptufter i Norge og Sverige

Figur 3. Prinsippene for groptuftenes tilblivelse fra Bolig til fornminne (Spång 1986:49).

Forskning på groptufter er et relativt nytt fenomen i Norge. De første sørnorske innlandsgroptuftene ble oppdaget på Svevollen i Hedmark, og ble undersøkt på 1980-tallet (Mikkelsen 1989, Fuglestvedt 1995). Groptuftene er synlige i terrenget, og er rester etter halvt nedgravde boliger i bakken med møddinger rundt, derfor navnet *groptuft*. Fra Sør-Norge kjenner vi groptufter fra Hedmark (Mikkelsen 1989, Fuglestvedt 1995, Boaz 1997), Oppland (Boaz i Kræmer 2007) og det er også registrert noen på Sandholmen, en liten halvhøy ved Glomma i Akershus (Fuglestvedt 2006). Disse er imidlertid ikke undersøkt.

Karakteristisk for innlandsgroptuftene, er at de ofte befinner seg flere i nærheten av hverandre, og at de finnes i tilknytning til friskt vann, som elver eller bekker. Groptuftene har nedsenket gulvplan omgitt av voller og store mengder med skjørbrent stein som kan finnes seg i vollene, og/eller i møddinger i tilknytning til groptuftene. Vollene som omgir nedgravningen har oppstått som følge av utrensning og utkastning av fra boligen og kan bestå av sand, jord, skjørbrent stein, dyrebein og produksjonsavfall etter redskapsproduksjon. Artefaktinventaret i de norske groptuftene gir først og fremst senmesolittisk datering, og på Rødsmoen er groptuftene datert fra 7100-4000 BP (Boaz 1997:142).

I Sverige har slike groptufter vært kjent siden begynnelsen av 1900-tallet, og er datert til en noe yngre periode, fra 4500-2500 f.Kr. (Lundberg 1997). I Sverige bærer de ofte navnet *skärvstensvallar*, nettopp på grunn av forekomsten av den store mengden med skjørbrent stein som forekommer i møddingene i strukturene og i tilknytning til dem. Åsa Lundberg (1997:13) har utarbeidet tre kriterier for definisjon av slike strukturer: 1) Tuften skal ha et bunnplan som er minst 2-3 meter i diameter eller veggside. 2) Tuften skal være omgjerdet av en ringformet eller rektangulær voll, og det skal finnes et nedsenket gulvplan i midten. 3) Funn av rikelig med skjørbrent stein og avslag bør påtreffes i eller utenfor tuften.

Flere groper innehar også stolpehull og rester etter trekonstruksjoner (f.eks. Boaz 1997:66-67, 90, 130-131), noe som tyder på at de har hatt tak, eller overbygg, og noen også konstruksjoner inne i boligen, slik som tregulv. Rester etter redskapsproduksjon i form av steinavslag og brente dyrebein etter matlagning er også vanlig forekommende både inni groptuftene og i møddingene.

4.2.1 Vinterboliger?

Den vanligste tolkningen av groptuftene er at de har fungert som vinterboliger (Mikkelsen 1989, Lundberg 1997, Boaz 1997, Kræmer 2007). Blant andre tenker Egil Mikkelsen, ut fra et funksjonalistisk synspunkt, at jegere og sankere forflyttet seg mellom kysten og innlandet, ved at de holdt til ved kysten på våren og sommeren, og i innlandet om høsten og vinteren. Slik fikk menneskene benyttet seg best mulig av ressursene kysten og innlandet har å by på til forskjellige årstider (1989:52). Med utgangspunkt i materiale i tuftene, mener han at menneskene levde av sanking av bær og nøtter under vandringen mot innlandet om høsten, og jakt på store pattedyr og pelsdyr om vinteren, nettopp fordi pelsen da er tykkest. Mikkelsen trekker også inn veideristninger av elger uten gevir som argument for vinterbosetning i innlandet. Han mener de kan være representasjoner av elger som har felt gevir på senhøsten og vinteren.

I dag er hersker det enighet om at jegere og sankere mot slutten av mesolitikum ble sedentære, eller halvsedentære, hvilket innebærer at de hovedsakelig holdt til i det samme området året rundt, og i en av groptuftene fra Sveriges innland er det gjort funn av bein fra sangsvane og trane, noe som indikerer at boligene også kan ha vært i bruk om sommeren (Kræmer 2007:36). Disse funnene tilhører imidlertid unntaket, og de store mengdene med skjørbrent stein i tilknytning til tuftene, og funn av ildsted inne i strukturene, blir ofte brukt som argument for at groptuftene har fungert som vinterboliger, i tillegg til at de også er nedgravde i terrenget. Forekomsten av hasselnøttskall, brente beinrester fra pelsdyr som elg

og bever, som er lettest å jakte på om vinteren og i tillegg har tykkere og bedre pels på vinterstid, i tillegg til funn av skrapere som indikerer bearbeiding av skinn og horn samt få funn utenfor tuftene, er også indikatorer på at tuftene har hatt funksjon som vinterboliger (Lundberg 1997:136, Boaz 1997:137-138).

Etnografiske analogier er også gjerne brukt for å understøtte hypotesen om vinterboliger. Hytter med nedgravd gulvflate er et fellestrekk for hele det cirkumpolare området, og har vært brukt helt opp til nyere tid blant jegere og sankere i Sibir og Nord-Amerika (Lundberg 1997:94 ff.). Hytter med ildsted inne og lite materiale utenfor tolkes også tradisjonelt som vinterboliger, mens tufter med ildsted utenfor og lite materiale inne, tolkes som sommerboliger (Hernek 2005:229).

I dagens postprosessuelle trend tenker man seg at groptuftene har vært vinterboliger som har vært benyttet av et innlandsfolk (f.eks Kræmer 2007), og at de også kan ha fungert som møteplasser mellom innlandsfolk og kystfolk som kom til innlandet i blant annet religiøse sammenhenger på vinterstid (f.eks Fuglestvedt 2006:56-59). Fra etnografisk materiale kjenner vi til at vinteren kan være en periode for seremonier og fester blant jegere og sankere (Kræmer 2007:46).

Groptuftene på Vingen har altså mye til felles med innlandsgroptuftene fra samme periode i Sør-Norge: De er runde eller ovale nedsenkninger med en diameter på 4-5 meter, hver tuft innehar et ildsted, der er store mengder med skjørbrant stein i møddingen og utenfor strukturene er det funnet spor etter redskapsproduksjon. Der er allikevel trekk ved Vingentuftene som gjør dem annerledes, og dette skal jeg komme tilbake til i analysedelen.

5.0 VEIDERISTNINGER

5.1 Kort forskningshistorisk oversikt over steinalderristningene

Den norske helleristningsforskningen begynte i 1870-årene, og i løpet av 1890-årene hadde man skilt ut to tradisjoner innen den skandinaviske bergkunsten, nemlig steinalderristninger og jordbruksristninger (Sognnes 1998:146). I dette arbeidet tar jeg imidlertid kun for meg steinalderristningene. Ristningene fra steinalder ble knyttet til Nord-Skandinavia og innehar bilder og motiver som representerer både naturalistiske og ikke-naturalistiske dyrefigurer som elg, hval, hjort, rein, fugl og fisk. Dyrefigurene kan være utført både med innskåret kroppsmønster eller som ”tomme” eller helt fylte figurer. I tillegg ble også spiralmønstre, geometriske og abstrakte samt antropomorfe figurer inkludert i denne tradisjonen som også ble betegnet som ”arktisk”, eller som ristninger tilhørende et jeger/sankerfolk, altså til en

steinalderbefolkning (Hansen i Mandt 2001b:25). Denne tradisjonen knyttet til tidsrommet 9600-3600 BP.

Anders M. Hansen, tidlig på 1900-tallet, var den første som foreslo de ”arktiske” ristningene som en egen type bergkunst som hørte hjemme i steinalder. Dette synet ble videreført av Anton W. Brøgger som på bakgrunn av tegninger av paleolittiske artefakter og nordiske skifergjenstander, samt ved sammenligning av russiske ristninger, mente at ristningene var knyttet til steinalder. Svensken Gustaf Hallström publiserte i 1938 et banebrytende verk basert på sine mangeårige undersøkelser av de nordiske steinalderristningene (Hallström 1960). Med denne publikasjonen kom det aller grundigste komplette oversiktsverket over det norske tilfanget.

Gutorm Gjessing (1936) ga ristningene navnet ”veideristninger”, fordi han mente at figurene var uttrykk for sjamanisme, en jaktmagi som skulle lokke de livsviktige dyrene til menneskene (Gjessing 1945:296-312). I følge Gjessing er særlig dyrefigurene med innskåret kroppsmønster forbundet med sjamanisme. Enkelte av dyrefigurene har en linje som går gjennom munnen og ned til brystregionen hvor den danner en sirkel, som kan forstås som dyrets hjerte. Gjessing mente at denne ”livslinjen” og hjertet var et symbol på det levende dyret som skulle felles ved hjelp av jaktmagi. De abstrakte og geometriske figurene som også forekommer blant veideristningene ble også satt i sammenheng med magi. Selv om disse figurenes magiske kraft i følge Gjessing var av en annen karakter enn dyrenes kraft, mente han at figurene kunne overføre magisk kraft til dyrene (Gjessing 1936, 1945). Tolkningen av at veideristningene måtte ses i sammenheng med sjamanistisk praksis, hadde også utgangspunkt i etnografiske paralleller.

Gjessings arbeid med veideristningene som uttrykk for sjamanistisk praksis, ble videreført av blant annet Anders Hagen, som i 1970 publiserte en oversikt over ristningene i Ausevik i Sogn og Fjordane. Riktignok daterer Hagen Ausevikristningene til bronsealderen, men mener i likhet med Gjessing at dyrenes kroppsdekor og de abstrakte og geometriske figurene hører til en trosforestilling som innbefatter sjamanisme. Tolkninger rundt sjamanistisk praksis har også stått svært sentralt i senere forskning rundt veideristningenes funksjon (Mandt 2001b:302 ff., Viste 2003, Dommasnes 2006:264, Helskog 1999;76 ff.).

Egil Mikkelsen mener, i prosessuell og funksjonalistisk ånd, at veideristningene også må settes i sammenheng med magi og at de forskjellige avbildningene av dyrene skulle verne bestanden og sikre jaktlykken. Men han mener imidlertid at dyrenes kroppsdekor skal forestille skjelett og innvoller framfor at dekoren skal representere magiske forestillinger (Mikkelsen 1977).

Det postprosessuelle fokuset i helleristningsforskningen har åpnet for et mer variert og nyansert syn på veideristningenes funksjon, noe jeg ikke skal utdype nærmere her. Dette kommer jeg tilbake til i analysen i kapittel 7, hvor jeg skal studere Vingenristningene ut fra et fenomenologisk kjønnspektiv.

Veideristningene er ikke bare begrenset til nordskandinaviske områder, men finnes over hele den euro-asiatiske taigaen. Ristningene oppviser ofte store likheter på tvers av lange avstander, skjønt med enkelte stilvariasjoner (Wennstedt-Edvinger 1993:4). I Norge har vi store veideristningsfelt både fra Vestlandet, Nord-Trøndelag, Nordland, Troms og Finnmark. I Sør- og Øst-Norge finnes veideristninger mer spredt, både enkeltstående og klyngevis.

5.2 Gjessings datering av veideristningene

Gutorm Gjessing, som var den første norske forskeren som utviklet en bærekraftig tolkningsmodell for veideristningene, la også til grunn en intern tredeling av veideristningene ut fra kronologiske og daterbare kriterier (Gjessing 1945:258-272), og denne kronologien har dominert veideristningsforskningen fram til postprosessuell tid.

Den eldste typen ristninger er i følge Gjessing den som er slipt inn i bergflaten. På bakgrunn av motivene som stort sett består av svært naturalistiske land- og sjøpattedyr og ristningenes plassering over *tapes*-grensen (en transgresjonsstrandlinje som er datert til ca. 7000-6600 BP), mente Gjessing at disse bør dateres til mesolitikum.

Den neste gruppen som består av innrissede ristninger, altså ristninger som er hugget inn i bergflaten, ble likeledes datert til senmesolitikum og neolitikum. Også her består motivene og bildene av land- og sjøpattedyr, men i tillegg også redskaper, båter og et variert spekter av geometriske og antropomorfske figurer. Gjessing hevdet at avbildningene er mer skjematisk enn i den foregående perioden, hvor dyrefigurene ofte er framstilt i bevegelse.

De malte figurene er den siste og minste gruppen innen veideristningene og ble datert så sent som til neolitikum/eldre bronsealder. De finnes først og fremst i huler og hellere, og her er det de antropomorfske figurene som dominerer, men også bilder av dyr og abstrakte motiver er representert. Gjessings dateringer og kronologiseringer har imidlertid blitt tilbakevist av nyere forskning, da en absolutt datering av veideristningene synes umulig (Hesjedal 1994:2). Det er nemlig flere usikkerhetsmomenter som er knyttet til de fleste dateringsmetodene: Både datering av strandlinjeforskyvninger og analyse av typologi, stilvariasjoner, bildestratigrafi og ristningsteknikk kan gi feilinformasjon (Sognnes 2003:205).

Til tross for at de forskjellige dateringsmetodene på hver sin måte gir usikre muligheter til aldersbestemmelse, kan man allikevel få fruktbare dateringer ved å kombinere flere av disse

metodene, samt ved sammenstilling av annet daterbart arkeologisk materiale som er funnet i direkte tilknytning til ristningene. Ut fra disse kriteriene er de fleste enige om at dateringene av veideristningene viser en sammenhengende og kronologisk sekvens fra tidlig – til senmesolitikum (Hesjedal:1994:3)

5.3 Veideristningenes funksjon: Tidligere androsentrisk forskning

Den kulturhistoriske forskningstrenden beskjeftiget seg med helleristningene som uttrykk for religiøse og kosmologiske forestillinger, og forskningen var i stor grad preget av en androsentrisk vinkling. For eksempel lanserte Oscar Almgren i 1927 idéen om at bronsealderens ristninger symboliserte og ga uttrykk for en fruktbarhetskultus som på bakgrunn av de fallosbærende antropomorfe figurene var relatert til mannens fruktbarhetsevne (Almgren 1927). Våpen- vogn- og skipsmotivene ble også i utstrakt grad relatert til mannlige aktiviteter som våpenhåndtering, krigføring og handel, og dette synet har også preget senere helleristningsforskning (f.eks. Østmo 1998).

Gutorm Gjessings tolkning av veideristningene som uttrykk for jaktmagi og sjamanisme fikk stor oppslutning blant samtidige og også senere forskere. De livsviktige pattedyrene som er representert i veidekunsten må ha hatt enorm betydning for jegere/sankere både som mat, skinn og bein, og jakten på slike dyr har nok stått som et sterkt element i samfunnets struktur og reproduksjon (Mandt 2001b:25). Men Gjessings tolkning kan nært knyttes opp mot den androsentriske forklaringsmodellen som senere ble kjent som *Man-the-Hunter* modellen. Denne modellen, som for første gang ble definert og systematisert av Sherwood Washburn og C.S. Lancaster i 1968, oppnådde stor popularitet blant de prosessuelle og også blant senere forskere innen arkeologi og antropologi (Conkey & Spector 1998:16). Modellen forutsetter at det fra et evolusjonistisk synspunkt eksisterer en strikt arbeidsdeling mellom kvinner og menn, for eksempel at det bare er mannlige jegere, og at jakten derfor er mennenes domene. Et slikt syn bidrar til at mannen i forhistorien blir tolket som den aktive og handlingsrettede aktøren som forsyner resten av jeger/sankersamfunnet med de mest livsviktige råvarene. Til tross for at framstillinger av kvinner og det vi kan tolke som kvinners fruktbarhet forekommer på veideristningene, har dette blitt neglisjert og bortforklart på forskjellige måter (Mandt 2001b:27). Kvinnen, som ikke er viet oppmerksomhet i den tidlige helleristningsforskningen overhodet, har blitt redusert til de Beauvoirs begrep om ”den andre”, et passivt og ubetydelig objekt, en hjemmeværende sanker som ikke har bidratt i særlig grad til det livsviktige i husholdningen. En logisk konsekvens av en slik tolkning innebærer tanken om at veideristningene har ment å uttrykke et overordnet fokus på menn og menns virksomhet og

viktighet - og den totale ekskluderingen av kvinner og kvinners funksjon i forhold til den livsnødvendige jakten. Slik antok man at bildene er blitt laget og brukt av menn for å fremme menns ønsker og behov (Mandt 2001b:24).

På bakgrunn av *Man-the-Hunter*-modellens evolusjonistiske perspektiv, er det ikke mulig å åpne opp for et mer dynamisk syn på arbeidsdeling, samspill mellom kjønn eller mannlige og kvinnelige interesseområder. Modellen er låst i sin slutning om at kvinner og menn fra naturens side er gitt forskjellige måter å leve og organisere livene sine på. Dermed framstår modellen som talsmann for en naturlig gitt sannhet, hvor et sterkt skille mellom kjønnene blir uunngåelig.

Den prosessuelle forskningens fokus på systemteori ga heller ingen mulighet for å kunne studere kjønn eller menneskelige relasjoner på et mikronivå. Helleristningene ble først og fremst gjenstand for kvantitative analyser, slik som lokalitetenes antall og beliggenhet i landskapet og motivenes relative fordeling. Ut fra slike faktorer forsøkte man å trekke systematiske slutninger om demografiske, sosiale og økonomiske forhold (f.eks. Malmer 1989).

I løpet av de siste ti-femten årene har imidlertid et økt fokus på kjønn og kjønnsrelasjoner gjort seg gjeldende i helleristningsforskningen (f.eks. Engelstad 2001; Wennstedt Edvinger 1993; Mandt 1992; Tilley 1994; Skogstrand 2004), takket være den postprosessuelle trendens bruk av antropologisk og sosiologisk teori og etnografiske sammenligninger. Ved at fokuset er flyttet fra systemteori til en større oppmerksomhet rundt sosial organisasjon og til selve komponentene som utgjør et samfunn, har studiet av kjønnsrelasjoner fått en stueren plass i arkeologien. Menneskeframstillinger utgjør et godt utgangspunkt for å kunne studere kjønnsrelasjoner og sosial organisasjon i senmesolitikum, og av arkeologisk materiale er det vel neppe noen tvil om at nettopp helleristninger er velegnet til dette formål. Men de mesolittiske menneskenes plassering av veideristninger og veideristningsfelt kan imidlertid ikke skilles fra den menneskelige erfaringen og opplevelse av landskapet.

5.4 Landskap og veideristninger i fenomenologisk kontekst

I tråd med den fenomenologiske oppfatningen av at mennesket tillegger alt rundt seg mening, må også landskapet mennesket befinner seg i og forholder seg til forstås som meningsfullt og medvirkende til menneskelig handling (Tilley 1994, Ingold 2000, Gansum *et al.* 1997).

Landskapet omgir oss på en konkret måte ved at vi ferdes i det, vi jakter, dyrker, bygger og lever i det. I det landskapet framtrer for et menneske, vil landskapet med ett bli tillagt betydning og inngå i den menneskelige livsverdenen på en strukturerende måte. Menneskets

forhold til sine omgivelser dreier seg altså ikke bare om utnyttelse av matressurser og om gunstige levevilkår sett fra naturens side. For mennesket er også et sosialt vesen som søker mening og forståelse for å begripe verden.

Nå er imidlertid ikke oppfattelsen av landskap av statisk karakter, det er derfor ikke mulig å tillegge landskapet en universell eller allmennmenneskelig betydning. Landskapet er først og fremst et kulturelt fenomen, et sosialt produkt, hvilket betyr at oppfattelsen av landskap vil endre seg over tid, avhengig av hvilken kulturell kontekst det inngår i (Tilley 1994:10-11). Slik eksisterer ikke landskapet som meningsfullt i seg selv, men i relasjonene mellom menneskene og stedene. Landskapet blir forstått på forskjellige måter av forskjellige mennesker, avhengig av deres situasjon. Slik blir landskapet formet og omformet, og slik kan det selv bidra til å forme menneskenes livsverden. Dermed kan landskapet som sosialt produkt ikke skilles fra mennesket, men må ses i sammenheng med menneskets evne til transcendens. På denne måten kan vi si at landskapet blir bærer av, og også er med på å skape, menneskets kognitive, fysiske og mentale strukturer. I lys av en slik vinkling vil landskapet aldri framtre som ”nøytralt”, men være spekket med ideer og forestillinger rundt relasjonelle faktorer som makt i forhold til kjønn, alder, sosial status og relasjoner til andre mennesker eller grupper (Tilley 1994:11).

Ved at landskapet er et relasjonelt fenomen som kun får meningsfull betydning i tilknytning til menneskene, vil landskap og steder i landskapet gi grobunn for dannelse av rituelle sentra og maktutfoldelse og dermed også legitimering av makt. I menneskets stadige søken etter sannhet og sammenheng i livet, vil det å kunne plassere seg selv i et større perspektiv være av stor betydning for å gjøre verden mer oversiktlig og meningsfull (Fuglestad 2002:140), og å gjøre hevd på enkelte områder vil nettopp kunne skape følelse av kontinuitet, stabilitet og orden i en ellers uoversiktlig verden. Utover i mesolitikum ser vi nettopp en økt sedentær livsform blant jegere/sankere. Dette kan tyde på at menneskene etter hvert følte en tilhørighet til spesielle områder som ikke kun var knyttet til gunstige bo- og jaktforhold, men også til mentale og kognitive faktorer. Likeledes vil de nordskandinaviske veideristningsfeltene være tilknyttet områder som har hatt symbolsk og meningsfull betydning for de mesolittiske menneskene, og hvor rituell aktivitet kunne finne sted.

De store veideristningsfeltene i Nord-Skandinavia er ofte plassert slik at de skal synes på best mulig måte. Flesteparten er knyttet til kysten eller til vannkanten, og er ofte å finne i nærheten av eiendommelige landemerker i landskapet, slik som spesielle fjell eller fosser (for eksempel Helskog 1999:74-75, Mandt 1998:206-207, Gjerde 2006). Eksempelvis kan nevnes

nettopp veideristningsfeltet på Vingen som er situert innerst innerst i Frøysjøen, med utsikt mot Nord-Europas høyeste sjøklippe og landemerke, Hornelen.

Helleristningene på Nämforsen, et av Sveriges største veideristningsfelt, er et annet eksempel på at lokaliseringen av veideristninger må ha vært viktig. Her befinner ristningene seg i tiknytning til fosser og småelver som løper ut i en stor elv, Ångermanälven (Tilley 1991:78-79, Wennstedt-Edvinger 1993, Zvelebil & Jordan 1999:112-115, Goldhahn 2002). Vannmengdene som bruser, fosser og strømmer er en viktig faktor for fremtoningen av mange av ristningene, ved at de enkelte ganger er helt synlige, mens andre ganger er de delvis skjult – eller helt skjult (Tilley 1991:78).

Et annet eksempel er veideristningene på Hell i Trondheimsfjorden, en øy med bratte fjellsider som i mesolitikum var adskilt fra fastlandet ved et smalt sund. Ut mot sjøen, på de nedre områdene av fjellet finnes veideristninger som har utsyn mot et annet ristningsfelt, nemlig veideristningene på Lånke. Disse befinner seg i et halvmåneformet lite fjellområde som rager rundt 100 meter over sjøen og områdene rundt (Sognnes1998:154). I tillegg til disse to feltene finnes Evenhuslokaliteten som også i mesolitikum befant seg på en øy med utsikt over mesteparten av Trondheimsfjorden. Sognnes mener at disse feltene kan forstås som hellige steder langs jaktruter, eller at de har vært brukt i rituell sammenheng, i overgangsriter, som ved overgangen fra sjø til land (Sognnes 1998:156).

Eksemplene her viser at forskjellige landskapstyper og spesielle topografiske trekk neppe har vært tilfeldig for utførelsen av veideristninger. Kan man hevde at den utstrakte bruken av landskapsområder til sedentær livsførsel og opprettelse av bergkunstfelt tyder på at områdene etter hvert ble uavhengelige?

6.0 VEIDERISTNINGENE PÅ VINGEN

6.1 Kort presentasjon av ristningene

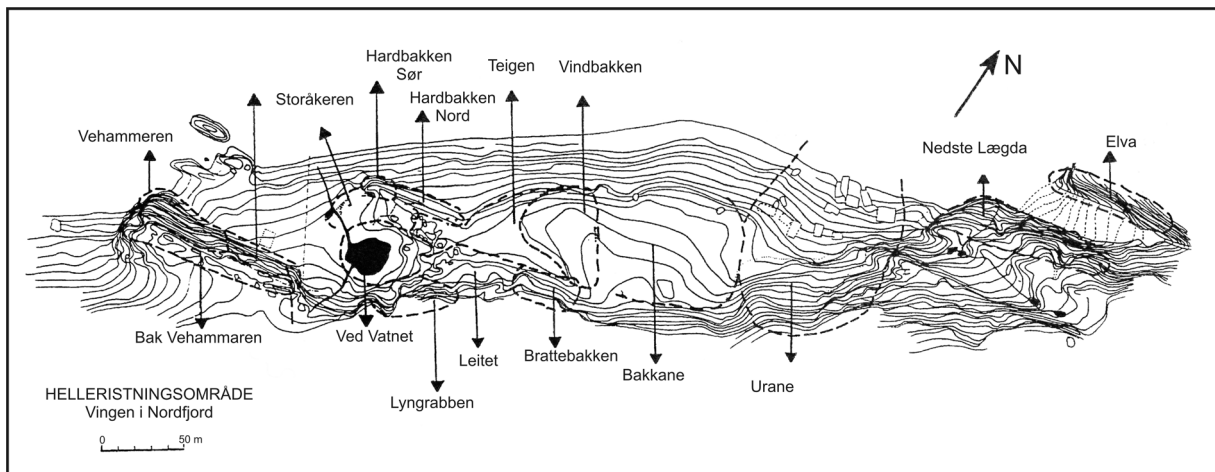
Ristningstradisjonen på Vestlandet strekker seg fra ca. 6800 BP til eldre jernalder (Lødøen 2006:9). Veideristningsfeltet på Vingen utgjør det høyeste antall ristninger på Vestlandet og befinner seg innerst i Frøysjøen i Bremanger kommune, i den nordvestlige delen av Sogn og Fjordane. Helleristningsfeltet, som består av mer enn 2000 hovedsakelig innhuggede ristninger, er beliggende ved en smal fjordarm, omgitt av fjell. Ristningene er spredt rundt i

Figur 4. Vingen. Utsyn mot øst, med Vatnet i forgrunnen.

fjordområdet, både på skrånende og loddrette bergflater, på enkeltstående blokker, knauser og mindre steiner. Flestparten av ristningene befinner seg på sørsiden av fjorden, i en 400 meters strekning mellom sjøen og den bratte fjellsiden. Det dominerende motivet er hjortedyr, og representasjoner av firbente landdyr utgjør hele 43,2 % av motivene (Viste 2003:43). Men også andre dyr, menneskeframstillinger (3,2 %) og geometriske og abstrakte motiver forekommer ofte (Lødøen 2001:213, Viste 2003:43).

Vingen deles inn i 20 lokaliteter som alle har hvert sitt navn. Lokalitetene er dannet ut fra

Figur 5. Oversikt over ristningslokalitetene. (Mandt 1998:Figur 14).

hvor i landskapet de forskjellige feltene befinner seg. Både topografien og motivsammensetningen er med på å bestemme grensene for feltene. Det er imidlertid ikke bare i selve Vingen det er funnet ristninger, men også på Vingeneset, ytterst mot fjorden på motsatt side av ristningsfeltet, på nabogården Vingelven, på husmannsplassen Fura, på Henøya lenger vest for Vingen og på Vingeseetra på fjellet (Thorseth *et al.* 2001:21). For tiden pågår det arkeologiske undersøkelser i Vingenområdet, og det er ikke usannsynlig at det vil avdekkes flere helleristninger og annet arkeologisk materiale i tilknytning til ristningene (Lødøen pers.med. 15.02.2008).

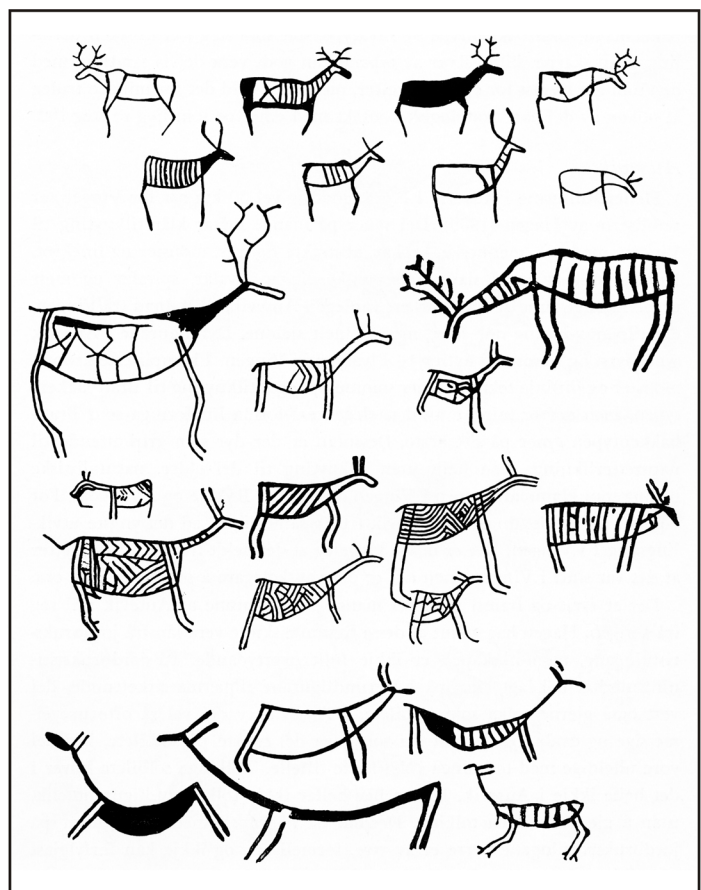
Veideristningene på Vingen ble for første gang registrert i 1910, av amatørarkeologen Kristian Bing. Deretter gjorde Bergens Museums Jan Petersen en undersøkelse av Vingenristningene, og Gustaf Hallström tok fatt på området i 1913. Supplerende undersøkelser ble gjort av bl.a. Johs. Bøe og av Eva Nissen Fett og Per Fett på 1940-tallet (Mandt 1991:67-68). I 1962 ble det rapportert om enda flere ristningsfunn fra Vingen (Mandt 1999:64), og året etter foretok Egil Bakka en grundig dokumentasjon av oppdagelsene (Bakka 1973). De senere årene har det vært stor forskningsaktivitet rundt Vingenristningene og særlig Gro Mandt og Trond K. Lødøen har prioritert forskning av ristningsområdet (Mandt 1997,1998, 1999, 2001a, 2001b, Lødøen 2000, 2001, 2003, 2006).

6.2 Datering av Vingenristningene

Johs.Bø beskjeftiget seg med Vingenristningene allerede tidlig på 30-tallet, og mente å kunne datere ristningene til slutten av steinalderen, med utgangspunkt i ristningenes plassering i forhold til steinalderens havnivå. Han nivellerte seg fram til at de nedre grensene for ristningene var 8-9 m o.h., og konkluderte med at sjøen måtte ha stått 5 meter høyere i steinalderen enn hva den gjør nå. I tillegg tok han utgangspunkt i spredte funn av steinalderartefakter (Mandt 1999:63).

Egil Bakka (1973) har forklart de mange stilistiske variasjonene som forekommer på veideristningene på bakgrunn av alder. Ved sammenstilling av de forskjellige hjorterepresentasjonene på Vingen og ved stilistiske sammenligninger av veideristninger andre steder på Vestlandet, Nord-Norge, Midt-Norge og Østlandet, utviklet han en kronologisk aldersbestemmelse, og daterte ristningene til senmesolitikum/tidligneolitikum til mellomneolitikum. Utviklingen av denne kronologien ble også gjort på bakgrunn av strandlinjedateringer og sammenligninger med annet arkeologisk materiale med lignende dekor, som for eksempel de vestnorske hakkene, som er datert til eldre steinalder. Bakka mente å kunne påvise, i tråd med Gjessings kronologi, at det er de mest naturalistiske dyreutformingene som er de eldste, mens de mest stilistiske, skjematiske og "ikke-naturalistiske" er de yngste og således kan dateres til mellomneolitikum (Bakka 1973:159-166).

I den senere tid har imidlertid mer omfattende arkeologiske undersøkelser av Vingenområdet blitt satt til verks, og både stratigrafi og artefakter har bidratt med viktig informasjon om ristningenes kontekst. (Lødøen 2001:215, Bergsvik

Figur 6. Bakkas kronologiske inndeling av hjortefigurene: 1-8 Hammentype, 9-12 Hardbakkentype, 13-19 Brattbakkentype, 20-24 Elvatype (Bakka 1973: Figur 8).

2002:314-315). Trond K. Lødøen mener at ristningene utelukkende bør dateres til senmesolitikum (Lødøen 2000, 2001, 2003), på bakgrunn av at utgravninger og prøvestikking i umiddelbar nærhet til ristningene har avdekket både daterbare strukturer og artefakter som har gitt senmesolittisk datering. Lødøen mener å kunne datere helleristningsfeltet på Vingen fra ca. 6830 BP- 5530 BP (Lødøen 2003: fig 64.7). Men denne dateringen gjelder for øvrig bare på sørsiden av Vingepollen, der flesteparten av ristningene befinner seg. På motsatt side, på Vingeneset som ligger på nordsiden, er det funnet neolittisk gjenstandsmateriale.

De senere undersøkelsene av veideristningene på Vingen gir altså senmesolittisk datering, og det er flere faktorer som tilsier at denne vurderingen er riktig: Et annet påfallende trekk ved Vingenområdet, foruten den enorme ansamlingen av veideristninger, er de ni groptuftene som har blitt tolket som boligstrukturer, og som også har gitt senmesolittiske dateringer (Lødøen 2003:514-515; 2001:216, 2003:512-515). Et diabasfunn som kan tolkes som huggeredskap er funnet i tilknytning til strukturene, og diabasen kommer fra steinbruddet Stakaneset i Flora, som ligger litt lengre sør langs kysten. Steinbruddet knyttes hovedsakelig til mesolittisk tid (Bruen & Alsaker 1984, Bergsvik 2003).

I tillegg er det store likheter i det arkeologiske materialet på Vingen og i Skatestraumen, som ligger noen få kilometer nord for Vingen og hvor det er påvist mer enn 40 senmesolittiske, sedentære boplasser (Bergsvik 2002). Trond Lødøen mener at Vingen bør ses i sammenheng med boplassene på Skatestraumen, og at Vingen kanskje er Skatestraumenmenneskenes religiøse og/eller rituelle senter (2000:197).

Til tross for at Lødøen daterer ristningene og aktivitetene i Vingen til senmesolittisk tid, mener han allikevel at Bakkas kronologiseringer av hjortemotivene kan være riktig. Han mener imidlertid at de bør forskyves i tid, nettopp til senmesolitikum, og dermed til et kortere tidsrom (Lødøen 2001:220). Lødøen tenker seg at de forskjellige stilene kan representere forskjellig ideologisk meningsinnhold i senmesolitikum (Lødøen 2001:220, 2003:517-519).

6.3 Metaforenes betydning

De fleste forskere setter helleristninger i sammenheng med forskjellige former for rituell praksis. Når det gjelder tolkninger av veideristninger og Vingenristningene er det gjerne, som jeg nevnte i innledningen, rituell praksis rundt jaktlykke som tidligere har stått i fokus (for eksempel Gjessing 1936:136, Hagen 1970:107, Bakka 1973:156-157). Gutorm Gjessing kalte steinalderristningene for nettopp ”veideristninger” på bakgrunn av oppfatningen om at steinalderristninger generelt var uttrykk for sjamanisme som ledd i en jaktmagi, jfr. kapittel 5.3 (Gjessing 1936, 1945).

Den postprosessuelle retningens fokus på landskapsforståelse og relasjonelle menneskelige forhold har imidlertid åpnet for andre typer tolkninger av steinalderristninger. For å forhandle, opprettholde og/eller endre sosiale strukturer er kommunikasjon mellom mennesker og grupper av avgjørende betydning (Mandt 2001a:290, 2001b:22). Og en viktig måte å kommunisere ideologiske retningslinjer og sosial kunnskap på, er nettopp ved bruk av ritualer og visuelle symboler (Tilley 1999). Helleristningsfelt kan derfor forstås som kommunikative medier som bidro til menneskenes forståelse av verden rundt seg, og hvor dermed menneskelige fenomener som konflikter og forhandlinger kom til uttrykk (Tilley 1991, Mandt 2001:290, Engelstad 2001, Lødøen 2001:219 ff., 2006:518). Slik kan vi altså si at helleristningene kan forstås som uttrykk for menneskelige intrarelasjoner, og at feltene kan ha vært brukt til arenaer for rituell virksomhet. I og med at kjønnsrelasjoner utgjør en viktig komponent i sosiale forhold, er det naturlig å tenke seg at også forhold rundt forskjellige aspekter knyttet til kjønn er å spore i helleristningenes symbolunivers. For eksempel kan tanker, retningslinjer og trosforestillinger rundt fruktbarhet, fødsel og inngåelse av ekteskap, som er svært viktig for et samfunns reproduksjon, kunne avdekkes ved å studere helleristninger, og i dette tilfellet Vingenristningene. Men muligheten til i det hele tatt å kunne tolke helleristningssymboler som uttrykk for underliggende menneskelige og sosiale strukturer har basis i den fenomenologiske forestillingen om at mennesket er grunnleggende metaforisk, og at det alltid vil tillegge verden rundt seg mening.

Christopher Tilley (1999) mener således at bruk av metaforer er helt fundamentalt for menneskets generelle forståelse av verden. *Metafor* kan helt enkelt defineres som et ord eller billedlig uttrykk som blir brukt i overført betydning (Tilley 1999:4-5). I følge Tilley er bruk av metaforer helt nødvendig for å overkomme avstanden mellom det litterære språket og selve tingene, handlingene, erfaringene eller hendelsene som påvirker og involverer menneskene (Tilley 1999:6-7). Metaforer bidrar nemlig til å uttrykke og forenkle det som ikke lar seg uttrykke med rene ord, og ett enkelt symbol kan gjerne vise til en hel forestillingsverden. *Korset* er et godt eksempel på en slik metafor, for synet av et kors vil umiddelbart lede tankene våre i retning av et eller annet aspekt ved kristendommen.

I tråd med den fenomenologiske oppfatningen av at mennesket har et grunnleggende behov for å tillegge sine omgivelser mening, vil metaforer være en klargjørende og forenklende kilde til forståelse fordi metaforer i aller høyeste grad springer ut fra våre menneskelige og kroppslige erfaringer. I fenomenologisk forstand er nettopp kroppen vår tilgang til å begripe verden. Metaforbruk vil dermed også hjelpe til med å bryte ned dikotomien mellom det subjektive og objektive, fordi samtidig som metaforene er dannet på

bakgrunn av menneskelige, (inter)subjektive erfaringer, kan de oversettes til kollektive og tilsynelatende "objektive" verdier og kunnskap. Metaforer gjør det mulig å forbinde subjekt med objekt ved at en "død" ting, som for eksempel en væskeholdig krukke eller potte (objekt), kan sammenlignes med det kroppslige mennesket (subjekt) med alt sitt kroppsinhold (Tilley 1999:8). En krukke kan slik være en metafor for menneske. Ved at mennesket besitter egenskaper som gjør tolkning og meningsdannelse mulig, vil det å sette seg i sammenheng med tingene rundt være uunngåelig. Slik kan man si at metaforene opphever skillet mellom mennesket og verden.

Ritualer kan også forstås som metaforiske uttrykk. Bruken av meningsbærende symboler er et helt klart trekk ved ritualer, og da ritualer er kroppsliggjorte handlinger, vil menneskene som utfører ritualene dermed være bærere av metaforiske uttrykk som uttrykker ideologiske og/eller religiøse strukturer. Fordi ritualene er metaforiske uttrykk, og ved at menneskene aktivt utfører slike symbolske handlinger, ser vi nok en gang at skillet mellom det subjektive og objektive brytes ned: De rituelle handlingene, som uttrykker et kollektivs religiøse/ideologiske forestillinger, kan uttrykkes og utøves av ett subjekt.

Foruten egenskapen metaforene har til å forbinde mennesket til verden på en meningsfull måte, kan metaforer også binde mennesker sammen til en gruppe, eller være bindeleddet mellom forskjellige grupper eller mellom enkeltindivider og en gruppe (Tilley 1999:9).

6.4 Beskrivelse av hjortemotivene

Hvis man studerer helleristninger med utgangspunkt i at de er meningsbærende metaforiske uttrykk for å formidle underliggende menneskelige relasjoner, er det flere trekk ved Vingenristningene som gjør dem interessante i forhold til å anvende et kjønnsperspektiv, noe jeg skal diskutere i kapittel 7. Ristningene på Vingen består i hovedsak av hjortedyr. På Vingen finnes også representasjoner av andre dyr, abstrakte og geometriske mønstre, og slangelignende figurer og sirkelmønstre. Som vi senere skal se i analysen, kan menneskefigurene, de abstrakt- geometriske og slangemønstrene settes i relasjon til nettopp kvinnelig fruktbarhet, så derfor skal jeg ikke gå nærmere inn på disse fenomenene her.

Helleristninger kan ses på som medier som kommuniserer kulturelle føringer som normer, trosforestillinger og verdensoppfattelse. Ved at en stor del av de komplekse Vingenristningene kan forstås som metaforer på, og som idéer og forestillinger rundt fortrinnsvis kvinnelig fruktbarhet, er det svært nærliggende å tenke seg at nettopp formidlingen av disse tankene, retningslinjene eller trosforestillingene rundt kvinner og

kvinnelig fruktbarhet var av kosmologisk og/eller religiøs betydning og derfor av stor viktighet for menneskene som var involvert.

Hjortedyrene finnes over hele ristningsområdet, både på de steile fjellsidene, på knauser, på jordfaste blokker og på løse steiner. På enkelte steder er de framstilt som eneste motiv, som på den steile nordvendte fjellsiden lengst vest i området. Her finnes rundt 200 ristninger utelukkende av hjortedyr. Også innerst i fjorden på østsiden finnes en lokalitet som kun består av hjort, og på nordsiden, der Vingenfossen løper ned, finnes over 70-80 hjortefigurer. På sørsiden av fossen, tvers overfor feltet med hjorteristninger, finnes bratte fjellvegger med nærmere 140 krokfigurer og bare noen få hjortedyr.

Figur 7. Krokfigurer (Viste 2003: Figur 4.18).

Men krokfigurene kan i seg selv forstås som forenklede representasjoner av dyrehoder i profil. Christian Lindqvist (1994:240- 246) påpeker at det flere steder i det mesolittiske Nord-Europa er funnet bærbare krokliknende artefakter formet som dyrehoder, fortrinnsvis elghoder, og at lignende motiver også kan finnes igjen på mesolittiske helleristningsfelt, slik som på Nämforsen i Sverige og på helleristningsfelt i Russland, særlig i Øst-Karelen. Selv om krokfigurene som er avbildet på Vingen er vanskelig å bestemme i forhold til hva de egentlig representerer, synes jeg det er naturlig at de bør ses i sammenheng med de nord- europeiske funnene for øvrig, at de skal forestille dyrehoderepresentasjoner. Jeg mener også det er rimelig å anta at de representerer hjortehoder, siden det først og fremst er hjort som er det gjennomgående dyret i Vingenkonteksten. Krokfigurene kan således tolkes som dyrehoder, noe som innebærer at det både i øst, vest, nord og sør finnes bergflater som er dominert av hjortedyr. På den noe flate landbremmen mellom disse steile fjellene er det derimot større variasjon i motivsammensetningen. Her forekommer det både hjortedyr, antropomorfe figurer og geometriske og abstrakte figurer om hverandre.

I tillegg til at hjorten ofte er avbildet i flokk, finnes også motivsammensetninger av hjort og antropomorfe figurer. De to motivene er gjerne plassert i forhold til hverandre på en måte som lett leder tankene våre i retning av at bildene har ment å uttrykke former for rituell praksis. Et eksempel på dette er motivet av en hodeløs menneskefigur som er omringet av små og store hjortedyr. Menneskekroppen er framstilt ved hjelp av sikksakk- og bølge- eller slangelinjer, noe som gir inntrykk av at figuren

Figur 8. Menneske og hjort. Uttrykk for rituell aktivitet? Utsnitt fra Brattbakkenfeltet (Bakka 1973:Figur 4).

er ment å være i bevegelse, kanskje i dans. Andre eksempler er menneskefigurer ridende på hjort, eller figurer som kan tolkes som en sammenblanding av menneske og hjort. Menneske- og hjortefigurer kan også finnes sammen med andre motiver, for eksempel krokfigurer. Eksempelvis kan nevnes kroker, eller dyrehoder, som synes å vokse ut av hjortekroppen, og kroker som sammen med menneskefigurer skal framstå som like store som menneskene.

De forskjellige gruppene, som for eksempel hjortemotivene, utgjør på ingen måte et homogent bildemateriale, men oppviser store form- og stilvariasjoner. Hjortemotivene, alle framstilt i profil, varierer fra enkle skjematiskerte strektegninger til naturalistiske representasjoner med kompliserte innskrevte mønstre i hjortekroppen. Noen dyr er naturalistisk utført uten kroppsdekor overhodet, og noen er bare utstyrt med noen få streker, som for å markere enkelte organer som hjerte og ribbein. De fleste av dyrene med kroppsdekor består imidlertid av lite eller mye dekor som *ikke* kan settes i sammenheng med virkelige naturalistiske trekk som innvoller, organer og skjelett. Noen hjorter er framstilt med gevir, men flestparten er framstilt uten. På enkelte bergflater er flokker med hjort framstilt som om de er i fullt sprang mot noe, eller vekk fra noe, mens andre steder er de avbildet med hodet ned, som om de beiter. I tillegg har vi krokfigurene, noen framstilt med ører, som også kan ses på som motivvariant.

De antropomorfske figurene er heller ingen homogen gruppe. Her kan man finne figurer som kan tolkes både som mannlige og kvinnelige, mens en stor del er vanskelig å kjønnsbestemme, og framstår dermed som kjønnsnøytrale. Alle figurene ses fra framsiden, og mens enkelte av menneskerepresentasjonene kun er enkle strektegninger, har andre figurer innskrevet kroppsmønster, mens atter andre igjen er framstilt som skjeletter. Noen av figurene er framstilt som om de danser, noen står rett opp og ned og noen sitter tilsynelatende oppå en hjort.

Som vi ser, inneholder Vingenristningene mange trekk som gjør dem interessante i forhold til å anvende et fenomenologisk perspektiv, ved å forsøke å gripe de bakenforliggende, meningsbærende strukturene som man igjen kan forsøke og knytte til groptuftene og til det mesolittiske samfunnet for øvrig.

7.0 ANALYSE

7.1 Ekteskapsallianser mellom grupper i Vest- og Øst-Norge?

7.1.1 Totemiske grupper på Vingen?

Ingrid Fuglestvedt mener at dannelsen av territorie- eller tradisjonsområder i Norge fra mellommesolitikum og utover må ses i sammenheng med oppkomsten av en totemisk verdensoppfattelse. Et kjerneaspekt i den totemiske verdensoppfattelsen er å ordne forskjellige fenomener som finnes i naturen i kategorier, som kan bidra til å forklare forskjeller mellom mennesker. Forskjellige dyrearter kan slik forklare forskjeller mellom sosiale grupper, eller klaner (Fuglestvedt *in press a*). Naturen blir en tankemodell som er relatert til tanker og idéer rundt menneskets opprinnelse og sammenheng med andre grupper, og mennesket får et ”bevisst” forhold til landskapet. Fuglestvedt mener at totemisme hovedsakelig kan defineres ut fra fire sammenhengende aspekter. Ett aspekt i totemisk tankegang er at menneskene ser seg selv som om de er ”vokst” ut av landskapet, og at menneskene, eller gruppa, som holder til i det samme landskapet dermed deler den samme materielle opprinnelsen (Ingold 2000:129, Fuglestvedt *in press a*). Dette gir igjen grobunn til opprinnelsesmyter, og at enkelte grupper hører til landskapet. Landskapselementer som spesielle elver eller fjelltopper vil bli tillagt betydning, og likeledes landskapets råstoffer, slik som bergarter. Det andre aspektet innebærer at de totemiske menneskene ser planter, dyr og/eller naturformasjoner som mytiske forfedre. I denne forfedrekulten inngår også døde klanmedlemmer. De to siste aspektene er at menneskene ”tilhører” landskapet og at det derfor finnes et sterkt fokus på slektskapsstrukturer (Fuglestvedt 2008:355). I en totemisk verdensoppfattelse vil det dermed være et ”meningsfullt” forhold mellom menneskene, den materielle kulturen og landskapet.

I følge Fuglestvedt kan de senmesolittiske veideristningene med innskravert kroppsmønster forstås som uttrykk for totemiske verdensoppfattelser (Fuglestvedt *in press a*, 2008:360 ff.). De innrissede fylte dyre- og menneskemotivene, samt de abstrakte motivene kan uttrykke totemismens *metaforiske* strukturer. Ved at det samme innskraverte mønsteret finnes i dyr av forskjellige arter, mener Fuglestvedt at de kan tolkes som om figurene uttrykker at dyr, mennesker og landskapet utgjøres av en felles substans og dermed kan forstås som metaforiske uttrykk (Fuglestvedt *in press a*).

Claude Lévi-Strauss var en av mange antropologiske forskere som mente at totemklaner hovedsakelig brukte dyreemblemer for å markere sitt opphav. Slik kunne en klan som har en elg som mytisk opphav, bære emblemet av elg. Emblemet uttrykker at klanen er av samme

opphav, og handlinger som utføres gjøres på vegne av klanen og i respekt for opphavet. Menneskene handler ikke slik på vegne av seg selv, men på vegne av hele gruppa og i streng forbindelse med klanens slektskap og historie (Fuglestedt 2008:355). De forskjellige måtene å dekorere dyrene på kan representere ulike klaner som allikevel har en felles forfader (Fuglestedt 2008:360). Fuglestedt knytter mønstrene til Émile Durkheims konsept om *mana*. *Mana* kan defineres som forfedrenes kraft, energien og visdommen som finnes i forfedrenes kjøtt og blod. Hellige steder og kilder, steinbrudd og spesielle landskapsformasjoner kan derfor inneha denne kraften, fordi landskapet er infiltrert av forfedrenes tilstedeværelse. Howard Morphy, som har studert totemiske klaner i Australia, har påpekt at de forskjellige klanemblemene ofte består av nettopp forskjeller i geometriske mønstre, og at slike mønstre skal representere forbindelsen mellom forfedrenes ben og skygger, eller forfedrenes *mana* (Fuglestedt 2008:358). Forfedrenes *mana* kan også finnes i enkelte dyrebare eiendeler eller objekter som klanen besitter. Ved at *mana* er representert av forfedrene, vil steder, mennesker og ting som er inkorporert av *mana* rettferdiggjøre klanens eierskap til objektet. Slike objekter kalles for *tjurungaer* (Fuglestedt 2008:359), og *tjurungaer* kan slik forstås som uavhengelige objekter. Den økte graden av bofasthet og ”sosiale territorier” blir slik forklart ut fra de totemiske menneskenes relasjonelle forhold til landskapet.

I senmesolitikum har vi veideristninger som både består av ”åpne” og ”fylte” figurer. Veideristningsfeltene som for det meste består av åpne figurer, befinner seg hovedsakelig i Nord- og Midt-Norge og Nord- og Midt-Sverige, som Nämforsen (Fuglestedt 2008:356-357). Veideristningene som derimot har rikelig med innskrevne mønstre befinner seg stort sett i Nord-Norge, Sør-Øst-Norge og Vest-Norge. Fuglestedt resonnerer videre at Sør- og Vest-Norge derfor er områder hvor totemiske klaner holdt til.

Slik jeg ser det, synes jeg Fuglestedts teori om dannelse av totemklaner fra mellommesolitikum er interessant, og synes den er et fornuftig bidrag til hva veideristningenes kroppsdekor er ment å uttrykke. Lødøen (2001) og Glørstad (1999) mener også at det innrissede kroppsmønsteret vi ser hos dyr og mennesker kanskje representerer ideologiske strukturer framfor at det kun er ren dekor, framstilling av indre organer eller som magiske ledd i en jaktmagi. Fuglestedts teori utgjør slik et viktig bidrag til moderne tolkninger rundt veideristningene og også til å forklare overgangen til bofasthet. Jeg mener også at Bergsviks tanker om eksisterende etniske grupper på Vestlandet kan forstås i lys av totemisme. Lévi-Strauss påpeker blant annet at totemiske gruppers bruk av emblemer for å markere sitt opphav, ikke er meningsfullt hvis det ikke står i motsetning til andre gruppers

bruk av emblemer (Lévi-Strauss 1962:88). Lévi-Strauss mener dermed at totemisme i stor grad handler om sosial klassifisering, ved at den sosiale verden slik framstår som en logisk helhet, og som et speil som hjelper til med å forklare likheter og motsetninger i den naturlige verden (Lévi-Strauss i Fuglestvedt 2008:355). Hvis totemklanene er dannet på bakgrunn av at menneskene har ”vokst” ut av landskapet, og at de markerer seg som tilhørende ett område i motsetning til andre klaner som stammer fra andre områder, synes jeg etnisitetsbegrepet passer godt inn her, nettopp fordi etnisitet er et sosialt konstruert fenomen som er dannet på bakgrunn av interaksjon og ulikhet mellom grupper (Bergsvik 2004:9). Poenget er å markere sin annerledeshet, å markere forskjellen mellom ”oss” og ”de andre”. Dermed synes jeg at en totemklan kan forstås som en etnisk gruppe.

I følge Lévi-Strauss er eksogamirelasjoner et vanlig fenomen blant totemiske klaner (Lévi-Strauss 2002 [1962]:134). Nyere forskning viser imidlertid at dette ikke er tilfelle. Studiet av totemiske grupper i Australia, har avslørt at eksogamirelasjoner gjerne forekommer blant ”undergrupper” som ikke har noe å gjøre med selve totemklanen for øvrig (Deliège 2004:77), og at totemklaner dermed hovedsaklig kan forstås som endogame.

7.1.2 Totemiske ristninger på Vingen?

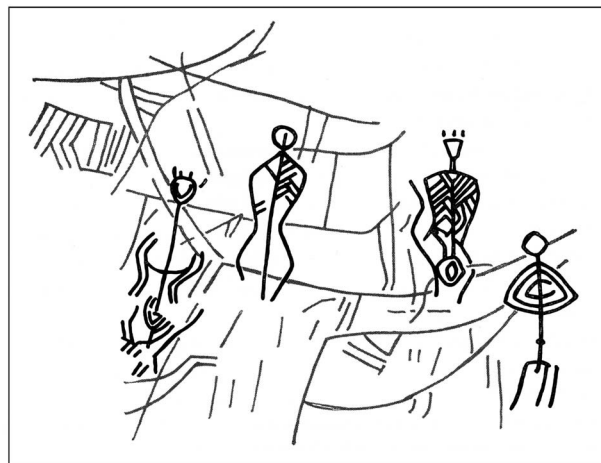
Fuglestvedt mener at den økte forekomsten av veideristninger med fullt innskaverte mønstre må forstås som oppkomsten av totemklaner, og at forskjellen mellom mønsterstilene er forskjellige klaner. Det er imidlertid motivene som er fullt og helt skraverte, hun mener kan settes i sammenheng med totemklaner.

På bakgrunn av stilistiske ulikheter innen dekorterte veideristningsmotiver, mener Fuglestvedt at man kan skille ut forskjellige totemklaner på Østlandet, og at oppkomsten av totemklaner også kan ses på Vestlandet, som uttrykkes i helleristningene på Vingen. I Vingenmaterialet finnes også ristninger som er identiske med ristninger på Østlandet, noe Fuglestvedt relaterer til kontakt mellom totemklaner i øst og vest, og at Vingen fungerte som en møteplass mellom de forskjellige totemklanene (Fuglestvedt 2008:363-364). Fuglestvedt påpeker også at menneskefigurer fra Vingen innehar samme mønster som dyrene, og mener slik at de bærer totemklanens ”emblem”, ved at de er kledd i sine forfedres *mana*. Ved å trekke paralleller fra menneskenes til dyrenes kroppsdekor, vises i tillegg den metaforiske sammenhengen mellom dyr, mennesker og landskap som er så typisk i totemisk tankegang, og relasjonen i mønsterstilene passer dermed godt inn i resonnementet om forfedrenes kraft i menneskenes og dyrenes verden.

Imidlertid må vi erkjenne av at vi aldri kan oppnå en fullstendig forståelse av hva veideristningenes symbolunivers har ment å uttrykke, og dette gjør nettopp at vi skaper tolkninger som er situert innen vår egen historiske kontekst. Ristningene vil derfor bli tillagt forskjellige betydninger etter hvem som studerer dem, med hvilket mål for øyet forskeren har, og etter hvilken historisk tid eller trend forskeren befinner seg i. Mitt fenomenologiske standpunkt innebærer også at ristningene derfor kunne bety forskjellige ting for forskjellige mennesker og ha forskjellig funksjon i tiden de ble hugget og kanskje brukt i rituelle sammenhenger. Selv om alle mennesker deler en del erfaringer og er intersubjektive, er vi også fortolkende og selvstendige subjekter. Menneskets grunnleggende tilbøyelighet til fortolkning og transcendens må nødvendigvis innebære at fenomener også blir tillagt ulik betydning ut fra menneskers forskjellige erfaringer. Med dette i bakhodet tenker jeg meg at vi kan finne flere forskjellige uttrykk i Vingenmaterialet, men som ikke nødvendigvis trenger å stå i motsetning til hverandre. Jeg synes Fuglestvedts idé om at kroppsdekor kan uttrykke forskjellige totemklaner, er et brukbart verktøy til å kunne tolke veideristningene i lys av sosiale forhold. Men jeg mener imidlertid at den heterogene gruppen av menneskefigurer som forekommer i helleristningsmaterialet fra Vingen også kan tolkes på andre måter, men med relevans for totemteorien for øvrig.

7.2 Menneskemotivene og de abstrakte figurene på Vingen: Uttrykk for kvinnelig fruktbarhet?

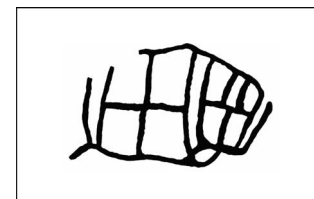
Menneskefigurene fra Vingen utgjør 3,2 %. Dette er et forholdsvis lite antall i forhold til motiver som representerer dyr. På Vingen består 43,2 % av ristningene av fribente landdyr (Viste 2003:43). Det lave antallet menneskefigurer er et vanlig fenomen innen mesolittisk bergkunst, men vi ser en økning av antropomorfe figurer utover i mesolitikum, og et økt fokus på kvinnelige figurer og motiver som knyttes til kvinnelig fruktbarhet (Engelstad 2001:272.). Dette tyder på en økt betydning av disse fenomenene.

Figur 9 . Utsnitt av et felt på "Kålrabisteinen", en stor blokk som det har vært dyrket kålrabi på i tidligere tider. I hvert fall tre av figurene kan tolkes som kvinner, med brede hofter. Det kan også synes som om to av dem har en vulvalignende markering i underkroppen (Kalkering Bakka 1973:Figur 2).

Av menneskeframstillingene kan man skille ut både mannlige og kvinnelige figurer, skjønt med et visst forbehold. Enkelte av figurene har en strek mellom bena, noe som kan tolkes som både ikke-erigert penis og som markør for kvinnelig kjønnsorgan, og som dermed framstår som tvetydige. Flere av figurene er kjønnsnøytrale, og mens de fallosbærende sydiskandinaviske bronsealderristningene ikke inngir til noen tvil om de mannlige attributter, er framstillinger av falloser helt fraværende i Vingenristningene. Derfor er det også vanskelig å kunne påpeke representasjoner av menn overhodet. Imidlertid er det mulig å identifisere kvinnelige figurer, fordi enkelte av figurene har en vulvalignende markering i underlivet, og flere av figurene er utstyrt med brede hofter. Dette kan tyde på at fruktbarhet og reproduksjon har vært ment å skulle uttrykkes.

De abstrakte og abstraktgeometriske figurene, og i tillegg linjerester og ubestembare figurer utgjør så mye som 27,9 % av alle ristningene på Vingen. Abstrakte motiver defineres som ”fremstillinger som ikke umiddelbart kan identifiseres med noen kjent skapning eller gjenstand” (Mandt 1991:32). Dette er mønstre som i Vingenmaterialet framstår som ”nettmønstre”, labyrint – eller labyrintlignende mønstre, rammefigurer, symmetriske mønstre og linjefigurer. I tillegg finnes forskjellige ring – og sirkelmotiver og spiraler (Viste 2003:51-55). Blant abstrakte og geometriske figurer i senmesolitikum og tidligneolitikum, foreslår Marija Gimbutas flere potensielle kjønns spesifikke symboler (Gimbutas 1989:81

Figur 10 .Nettmønstre (Viste 2003)

ff.). Mønstre bestående av triangler, firkanter, ”stigemønstre”, linjer, sikksakk- figurer og labyrintmønstre knytter Gimbutas til vannsymbolikk, og nettopp vann er kilden til alt liv.

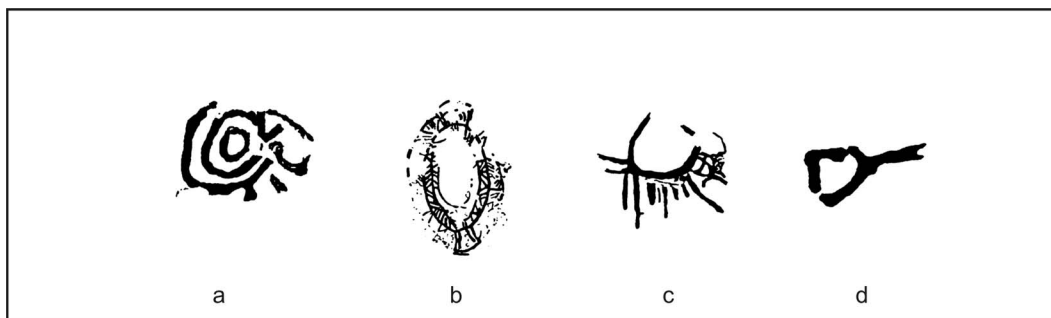

Figur 11. Slangemotiver (Viste 2003:Figur 49).(Kalkering Bøe 1932)

Gimbutas mener dermed at slike mønstre er assosiert til fruktbarhet og svangerskap. Triangelmønstrene, som også er vanlig forekommende på Vingen, mener Gimbutas også kan knyttes til kvinnekjønnen, og som sammen med nettmønstre gir assosiasjoner til livgivning, livmoren og fruktbarhet (Gimbutas 1989:81). Det samme kan sies om sirkel- og ovalfigurer. Særlig ovalfigurene mener Gimbutas kan representere vulvamotiver (Gimbutas 1989:99), noe også Bakka påpeker (Bakka 1973:157). Sirkelmotiver og spiraler kan representere livssyklusen og gjenfødelse (Gimbutas 1989:92-97).

De mange slangelignende figurene, som både forekommer som enkeltstående figurer og som inkorporert i dyrenes kroppsmønster, har også blitt satt i sammenheng med vannsymbolikk og med fruktbarhet og gjenfødelse. Slangen går i dvale om vinteren og kan skifte ham, noe Gimbutas i tillegg relaterer til død og gjenfødelse (Gimbutas 1989:121). Slangen er slik et tvetydig og komplekst symbol. Ved at slangen kan skifte ham er den også knyttet til forandring, til evnen å transformere seg, til fornyelse og fruktbarhet. Slangen knyttes også hyppig til mannlig seksualitet (Gimbutas 1989:121).

Som Gimbutas påpeker, er det altså mulig å knytte abstrakte og geometriske figurer, som

Figur 12 .Vulvamotiver? (Viste 2003: Figur 4.24). (a upubl. kalkering Bakka 1976), (b kalkering Bakka 1973), (c upubl. kalkering Mandt 1996), (d upubl. kalkering Gundersen 1997).

det finnes mange av på Vingen, til fortrinnsvis kvinnelig kjønn og fruktbarhet. Selv om man ikke umiddelbart skal akseptere Gimbutas' tolkninger av abstrakte og geometriske symboler som kjønns- og fruktbarhetsmetaforer, mener jeg allikevel at slike metaforer i Vingenristningene er relevante i forhold til konteksten. Jeg ønsker å relatere dem til samme kontekst som groptuftene - som jeg senere skal knytte til spesifikke kvinnelige aktiviteter.

7.2.1 Hjortemotivene: *Fruktbarhetssymboler men også totemdyr*

Hjortefigurene, som utgjør hovedmotivet i ristningsmaterialet, er som regel framstilt uten gevir. Dette kan tolkes som at majoriteten derfor er hunndyr, eller hinder. Gro Mandt (2001a, 2001b) påpeker at hjorten i enkelte afrikanske og europeiske folketradisjoner forbindes med

liv, død og seksuell kjærlighet, og den er også ofte forbundet med vann og slanger som også har en relasjon til kvinnelighet (Gimbutas 1989:113). I en rekke myter og legender er hjorten forbundet med overnaturlige eller heroiske kvinner (Storm 1995:254), og i enkelte tilfeller er forbindelsen mellom kvinner og hjort så sterk at de nærmest er uatskillelige. Hjortens betydning for liv, død og seksuell kjærlighet finnes også uttrykt i ”Hindeleikjen” (”The Hind Game”), en svært gammel nordisk lek som er beskrevet allerede i middelalderen. Louise Storm mener at denne leken opprinnelig er et rituale som ble brukt i spesielle sammenhenger (Storm 1995:255-256), også i bryllup. ”Hindeleikjen” bidrar til å vise hvor mye symbolikk som kan være knyttet til nettopp hindene.

En annen mulighet for at flesteparten er framstilt uten gevir, kan være at de slik symboliserer fornyelse, gjenfødelse og fruktbarhet ved at de faktisk feller geviret hvert år, og gror nytt. Derfor tenker jeg meg at hjortemotivene ikke nødvendigvis trenger å symbolisere spesifikt kvinnelig fruktbarhet, men fruktbarhet i seg selv.

Et aspekt ved ristningsmotivene er at de aldri forekommer alene. De er alltid å finne i motivkombinasjon med andre motiver. Det eneste motivet som kan forekomme for seg selv er faktisk hjortemotiver, men de kan også opptre sammen med alle de andre motivene.

Lokaliseringen av de forskjellige motivkombinasjonene kan også oppvise en viss strukturering. Kombinasjoner med få motiver er å finne lengst øst eller i utkanten av ristningsområdet, mens motiver med flere kombinasjoner befinner seg over hele området, men med et særlig tyngdepunkt på det midtre og vestre området og inne ved fjellfoten (Mandt 1998:217-218, Viste 2003:109). Motivkombinasjonene og lokaliseringen av ristninger spesielt i det midtre og vestre området, kan dermed tyde på bevisste valg for lokaliseringen av motivene og motivsammensetningene.

Selv om hjortemotivene kan forstås som uttrykk for gjenfødelse og fruktbarhet, behøver det ikke å stå i motsetning til Fuglestvedts idé om at hjortemotivene kan representere forskjellige totemklaner. Noe som karakteriserer den totemiske livsstilen, er fokuset på slektskapsforhold, og en særlig vektlegging av de lineære strukturene (Fuglestvedt 2008:2-3). For å opprettholde klanen og relasjonen til forfedrene og hevd på klanens område, er det å føre slekta videre av avgjørende betydning, og i følge Weiner er kvinner nettopp i kraft av sin slektskapsstatus viktige agenter i samfunnet, da de slik er med på å opprettholde de sosiale strukturene og følgelig sikre kosmologisk stabilitet (Weiner 1992:3). I klansamfunn som er basert på lineære slektskapsystemer, er inngåelse av ekteskap således grunnlaget for å sikre den biologiske reproduksjonen – og der igjen klanens rett og hevd til bestemte områder. Ved at hjorten både kan representere fruktbarhet og kvinnelighet, men også totemiske strukturer

som uttrykker forfedres (mødres) *mana* og landskapstilhørighet, mener jeg dette støtter oppunder det fenomenologiske standpunktet om at mennesket er grunnleggende metaforisk og tillegger verden rundt seg flere lag av mening: Hjorten inkorporer slik både forestillingen om fruktbarhet og reproduksjon og landskapstilhørighet, og er dermed en metafor som kan forstås på forskjellige plan men i samme kontekst.

7.2.2 Vingen: Et rituelt senter hvor ekteskapsallianser kunne finne sted?

Figur 13. Utsikt fra Vingen mot Hornelen. Kanskje de mesolittiske menneskene tilla Hornelen en meningsfull betydning?

På Vingen finnes representasjoner av hjort som innehar det samme geometriske mønsteret som finnes i figurer på Østlandet. I følge Fuglestvedt (2008:8) kan dette tyde på kontakt mellom de forskjellige totemklanene, at grupper fra øst har kommet ”på besøk” til Vestlandet. Vingen, med alle sine helleristninger og

spesielle landskap, har av mange blitt tolket som et hellig senter hvor rituelle aktiviteter kunne finne sted (for eksempel Mandt 1998:220-221, Lødøen 2001:220, Hays-Gilpin 2004:155-160). Ekteskapsallianser er sett på som en av de viktigste formene for sosial kontakt mellom fortidige samfunn, og helleristningsfelt er ofte tolket som rituelle sentre hvor nettopp ekteskapsallianser og gavebytte kunne utspille seg mellom grupper (for eksempel Helskog 1988:122, Hesjedal 1994:13, Walderhaug 1998:299). Som jeg viste i kapittel 3.4.1 er det ikke uvanlig med spor etter eksogamirelasjoner og inngifte av kvinner i senmesolittisk kontekst. Hvis Vingen har fungert som et rituelt senter, er det dermed naturlig å tenke seg at også giftermål har forekommet på denne plassen, og at likheten i det innskaverte kroppsmønsteret i hjortefigurene fra Øst- og Vestlandet kan tolkes som kontakt mellom klaner fra øst og vest, også i form av ekteskapsallianser.

Tilhørigheten og det utpregete metaforiske forholdet til landskapet og landskapselementene karakteriserer totemisk tankegang. Mobile jegere og sankeres tilbakevending til spesielle områder gjennom mesolitikum, kan gjerne ha vært med på å skape tilhørighet til spesielle områder, og dermed også dannet grunnlaget for økende sedentisme.

Ved å ha en tilhørighet og eierskap til et sted, som etter hvert blir knyttet til religiøse og kosmologiske aspekter som forfedre, guder og magi, vil selve uavhengiggjøringen av området sikre og opprettholde stabilitet og hevd til stedet. Og det er nettopp i denne prosessen, mot uavhengiggjøringen av områder, at inngifte av kvinner blir viktig. Hvis det har vært eksogame forbindelser mellom Øst- og Vest-Norge hadde kanskje de inngiftede kvinnene fra øst, eller klanene de stammet fra, kunnskaper eller ferdigheter som var ansett som uavhengelig og som var attraktive for vestlandske klaner?

I følge Fuglestvedt kan også de fullt skraverte ristningene, som inneholder *mana* også forstås som *tjurungaer* (Fuglestvedt *in press* b). Ved at forfedrenes *mana* inkorporeres i bergflaten, og således i området, kan det sikre tilhørigheten til det rituelle området. Ved at østlandske klaner også har markert seg i landskapet i kraft av sine *tjurungaer*, som i dette tilfellet er de innskaverte ristningene, er det fristende å trekke linjer til gavebyttets paradoks: Ved at klaner fra øst gifter bort kvinner, kan de selv strekke seg utover og skape seg makt eller innflytelse i kraft av sine *tjurungaer* som er hugget inn i området. Slik beholder de allikevel sin bortgiftede ”gave”. Ved at hun føder barn, føres hennes og hennes klans *mana* videre i den nye klanen. Og sagt med Mauss – gavens *hau* søker seg tilbake til sin opprinnelige eier: Ved at kvinnen således føder barn og fører sin klans *mana* videre i et nytt område, viser at dialektikken mellom kvinner og menn var av avgjørende betydning i ekteskapsalliansene som i hovedsak var styrt av menn.

Skatestraumen ligger bare noen få kilometer unna Vingen, og Lødøen tror at Vingen var Skatestraumenmenneskenes religiøse og/eller rituelle senter. Dermed kan det også ha forekommet ekteskapsallianser blant forskjellige vestlandske klaner på Vingen. På bakgrunn av Vingens beliggenhet og størrelse, tenker jeg meg imidlertid at Vingen kan ha blitt brukt av flere vestlandske grupper, og ikke bare grupper som hørte til i Skatestraumen.

Hvis man velger å se Vingen som en møteplass mellom grupper fra øst og vest, og ristningsmotivene som bærere av symbolikk knyttet til kjønn og fruktbarhet, mener jeg at det da også er nærliggende å tenke seg at ritualer rundt disse fenomenene har forekommet.

Jeg skal imidlertid ikke lete etter ritualer i forbindelse med ekteskap. Det jeg ønsker å finne ut av, er om vi kan finne spor etter virksomhet som har vært knyttet til reproduktive faktorer, slik som svangerskap og fødsel. Det økende fokuset på det vi kan tolke som kvinner og kvinners fruktbarhet i veideristningenes symbolunivers, også i ristningene på Vingen, skal jeg videre påpeke i tilknytning til fruktbare kvinners reproduktive egenskaper og status på grunn av deres rolle i uavhengiggjøringen av vestlandske områder.

7.3 Menneskefigurene: Representasjoner av sosiale strukturer

Da det ennå ikke foreligger en fullstendig dokumentasjon over hvor på feltet de forskjellige menneskefigurene befinner seg, vil jeg foreløpig kun ta utgangspunkt i de forskjellige motivvariantene. Det ville selvfølgelig være nyttig å i tillegg kunne relatere dem til kronologien for de forskjellige feltene, men jeg mener allikevel at en gjennomgang av menneskefigurene i seg selv er nok til å underbygge problemstillingen, som er om hvorvidt relasjonen mellom kjønn har vært medvirkende til overgangen til fast bosetning.

Sikke Viste har i sin hovedfagsoppgave fra 2003 gjort et solid arbeid med veideristningene fra Vingen og Ausevik, og har delt inn menneskefigurene i fire grupper på bakgrunn av utformingen av figurene (Viste 2003:47-50). Jeg synes Vistes inndeling fungerer godt i forhold til å illustrere forskjellen mellom menneskefigurene, og jeg har derfor valgt å bruke hennes inndeling for å nettopp markere de forskjellige utformingene. Hun har riktignok sammenstilt figurer fra både Vingen og Ausevik, men jeg vil her kun ta for meg Vingenristningene.

Gruppe en omfatter helt enkle figurer, med enkel strek til kropp, armer og ben. Hodet er framstilt i rund form, eller det kan mangle helt. Kroppen, armene og bena kan være utført i sikksakk - eller bølgemønster.

Gruppe to omfatter menneskefigurer hvis armene og bena er framstilt med mer enn en strek. Kroppen er riktignok framstilt med en rett eller flere rette linjer, men armene og bena er bølget, eller i sikksakk- linjer.

I gruppe tre plasserer Viste "skjelettfigurene". Disse figurene er gjerne framstilt som nettopp skjeletter, og kan bestå av en rett linje til kropp med streker på tvers som for å markere ribbein. Hodet kan være rundt, eller mangle. I denne gruppen forekommer også antropomorfske figurer med delvis innskravert kroppsmønster.

Gruppe fire omfatter menneskefigurene som kan forstås som en sammenblanding mellom menneske og dyr. Disse ligner ikke på noen av de andre figurene, og det vi kan relatere til menneskelige naturlige trekk er armer og bein som gjerne peker i motsatt retning, eller en lang, oval kropp som inneholder noe som ligner på ribbein eller kroppsdekor.

Av de antropomorfske figurene vi har på Vingen, er det som sagt flere som kan tolkes som kvinnelige og også svangre. Selv om figurer med kvinnelige kjønnsattributter er relativt få, er de allikevel påfallende da det ikke forekommer noen som direkte kan knyttes til mannlige figurer. Som det framkommer av gruppeinndelingen over menneskefigurene, utgjør de på ingen måte en homogen gruppe, og utfordringen blir å forsøke og avdekke hva de forskjellige utformingene kan representere.

I veideristningsmaterialet på Alta forekommer det også antropomorfe figurer og en økt vektlegging av kvinner og kvinners fruktbarhet utover i mesolitikum, og hele 15 % av ristningene er menneskelignende figurer. Ericka Engelstad (2001) mener at menneskefigurene som forekommer i veideristningene på Alta må ses på som symbolske representasjoner av menneskekropper, at de må forstås som ”kroppskart” framfor naturlige avbildninger. Hun tar utgangspunkt i Bordos tanke om at kroppen alltid er merket og ”kodet” av ideologiske strukturer (Bordo 1998:16), og at ristningene på Alta slik kan representere ideologiske føringer i det mesolittiske samfunnet. I tråd med det poststrukturalistiske synet generelt kan kroppen slik forstås som en sosial og kulturell konstruksjon som får mening gjennom det sosiale (Butler 1999:11, Grosz 1990:65). Engelstad mener allikevel at man må ta hensyn til kroppens faktiske materialitet, og at ristningene således kan forstås som både ideologisk kodede kropper, men også med relasjon til sosialt materialiserte kropper (Engelstad 1991:270). Fuglestvedts tolkninger av de antropomorfe figurenes innskrevne kroppsmønstre på Vingen som uttrykk for totemiske strukturer, kan ses i relasjon til Engelstads teori om ”kroppskart”, hvor den biologiske kroppen blir innskrevet og bærer av sosiale normer og strukturer i en gitt kontekst (Grosz 1990:62ff.). Slik jeg ser det, synes jeg de Beauvoirs idé om kroppen som situasjon er passende å bruke her. Med utgangspunkt i at kroppen er en situasjon, kan man nærme seg veideristningsmaterialet med mulighet for å nå inn til de mesolittiske menneskenes ideologi i en spesifikk kontekst, uten å benekte kroppens faktiske eksistens.

Det er særlig i fase tre (4200 BP- 3400 BP) i veideristningene i Alta hvor fokus på kvinner, kjønn og fruktbarhet er spesielt uttalt (Helskog 1988:86, Engelstad 2001:275-276). I denne fasen forekommer også menneskefigurer med morfologiske trekk som kan tyde på rituell virksomhet. Helskog knytter denne fasen til en periode med økt kontakt med grupper fra øst og jordbruksbrukende grupper i sør (Helskog 1988:107), da det framkommer likheter i veideristningsmaterialet fra denne perioden i både Trøndelag og på Vestlandet, særlig i Vingen og Ausevik (Engelstad 2001:280). Engelstad mener dermed at de forskjellige menneskerepresentasjonene som finnes i Alta, må settes i sammenheng med møtet og relasjonen til andre grupper, og at menneskefigurene således uttrykker en egen ”etnisitet” for å markere sitt særpreg (Engelstad 2001:282). Dette kan relateres til teorien om totemklanenes konsept om forfedrenes *mana*, og at figurene med forskjellig stilistisk innskrevet kroppsmønstre kan forstås som egne klaner. At det forekommer like mønstrede figurer fra både Østlandet, Vestlandet og helt nord i Norge, kan dermed tyde på et komplekst alliansenettverk mellom forskjellige klaner. Engelstad mener at de kjønnete figurene blant

Altaristningene kan relateres til kjønnsideologier og forhandlinger mellom forskjellige etniske grupper (Engelstad 2001:283).

De antropomorfske figurene fra fase tre i Alta, og dyre- og menneskefigurene med innskravert kroppsmønster i Vingen, har altså blitt relatert til kontakt mellom etniske grupper, eller totemklaner (Helskog 1988:125, Engelstad 2001:278, Fuglestvedt 2008:363, *in press b*). Jeg ser ikke bort fra at dette kan være en mulighet. At noen av de antropomorfske figurene på Vingen innehar kroppsdemor som kan demonstrere klantilhørighet er ikke umulig hvis man tolker Vingen som en møteplass mellom forskjellige klaner. Men jeg mener at en del av de antropomorfske figurene i Vingenmaterialet *ikke* kan knyttes til mønstre som forteller om totemiske indre strukturer. Ved at relasjonen til landskap og fast bosetning er av avgjørende betydning for totemiske klaner, vil tilkomsten av nye klanmedlemmer være høyst nødvendig. Engelstad påpeker at det økte fokuset på seksualitet og kjønnete menneskefigurer i Alta også kan representere forhandlinger og forskjellige kjønnsideologier mellom grupper. Hvis Vingenristningene kan tolkes som kontakt mellom klaner fra Øst- og Vest-Norge, tolker jeg flere av de antropomorfske og abstraktgeometriske figurene som uttrykk for aspekter knyttet til reproduktive faktorer som svangerskap, som jo nettopp er avgjørende for klanens opprettholdelse. Ved å ta utgangspunkt i Victor Turners arbeid med liminalfasen i overgangsritualet, ønsker jeg å argumentere for at særlig de antropomorfske figurene på Vingen kan forstås som ledd i liminalfasen kvinner var igjennom i forbindelse med svangerskap og fødsel, som følgelig sikret klanens tilhørighet til området.

7.3.1 Rites de passage: Svangerskapet og fødselens liminale karakter

Ritualer er et universelt fenomen som kan deles inn i tre forskjellige grupper (Kaliff 1997): Vi har *kalenderriter*, som er knyttet til den økologiske syklusen som for eksempel ved innhøsting, sommersolverv og vintersolverv, vi har *ikke-sykliske kriseritualet*, som brukes ved uforutsette begivenheter som ved sykdom, manglende fruktbarhet eller plutselig død. Og så har vi *overgangsrundene*, som jeg kommer til å fokusere på i forhold til helleristningene: Overgangsrundene er knyttet til viktige begivenheter i menneskets syklus, slik som fødsel, død, overgang fra barn til voksen (pubertet), ekteskap, ved innlemmelse i hellige samfunn og ved initiering av sjamaner. Overgangsrundene mening og iboende essens handler om overgangen fra en sosial status/posisjon til en annen, eller om skifte av sted og alder. Arnold van Gennep (1999) [1909], var den første som beskrev og satte fokus på overgangsrundene, og betydningen av disse har hatt stor gjennomslagskraft i ritualforskningen både i antropologi og arkeologi. Van Gennep deler et overgangsrituale inn i tre faser (ritere): Separasjonsfase,

terskel/liminalfase og integrasjonsfase. Et overgangsrituale omfatter alle tre fasene, men tiden og betydningen av hver enkelt fase kan variere i forhold til type ritual, ritualekontekst, tid og sted. Et moderne eksempel på overgangsrituale er ritualet rundt et bryllup: Separasjonsriten kan bestå av at far fører datteren opp til alteret, liminalfasen er selve bryllupsseremonien hvor man er i ferd med å endre status - og endelig integrasjonsfasen, hvor man har endret status og har ring på fingeren. I moderne bryllup er det integrasjonsriten, med gavene, gjestene, talene og bryllupsfesten som er viet mest tid og størst betydning (Gilhus 1999:10).

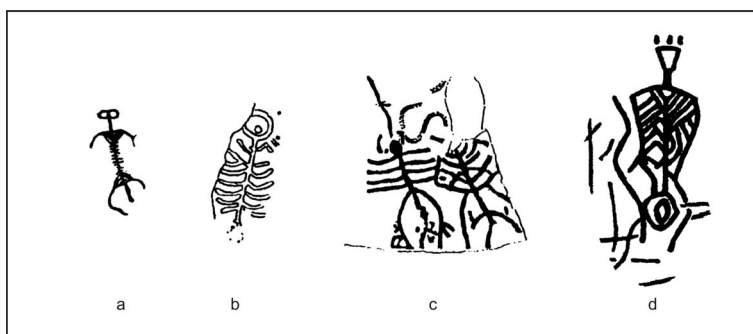
Victor Turner (1999) [1963] har videreutviklet van Genneps modell, og har lagt særlig vekt på liminalfasen, fordi han mener at det var nettopp i liminalfasen forandringene skjer, og derfor bør denne fasen tillegges størst betydning. I følge Turner befinner det liminale seg utenfor den ordnede verden, og bør følgelig oppfattes som en tilstand som er forskjellig fra alle andre tilstander. Turner kaller det liminale for ”betwixt and between”, som er en mellomtilstand, og som Turner beskriver som ”et kreativt kaos”, hvor ”alt” kan skje. Med dette mener han at en person som er i liminalfasen befinner seg i en tvetydig tilstand som ikke innehar noen av egenskapene som den foregående eller kommende tilstanden har (Turner 1999 [1962]:132), og at personen derfor blir oppfattet som strukturelt død. Liminalfasen er derfor den mest kritiske og avgjørende fasen i overgangsritualet, og representerer fare, kaos, krise og ødeleggelse og utgjør en trussel mot tilværelsen. Men i dette kaoset ligger også kimen til kreativitet, for det er i nettopp denne fasen at mennesket blir forberedt på sin nye tilværelse. Ved hjelp av ritualet kan kaoset og liminaltilstanden kontrolleres og det ”strukturelt døde” individet får balansen gjenopprettet under en prosess hvor det gjennomgår en transformasjon som skal resultere i en ny posisjon.

Symbolbruken rundt overgangsritualene er svært komplekse (Turner 1999 [1962]:133-136). Personen som befinner seg i det liminale oppfattes ofte som usynlig, og oppløsningsmetaforer blir gjerne tatt i bruk for å illustrere dette strukturelt døde og usynlige mennesket. Da personen er ”ikke- lenger - klassifisert”, er oppløsningsmetaforene gjerne hentet fra dødens og forråtnelsens biologi. Men siden man også er ”ennå -ikke- klassifisert”, brukes i tillegg metaforer rundt svangerskap og fødsel – nettopp for å illustrere overgangen til en ny fase. Symbolbruken rundt den liminale fasen er derfor svært tvetydig, nettopp fordi den liminale personen verken er levende eller død, men befinner seg midt i mellom – ”in betwixt and between”.

Flere har tolket Vingenristningene i lys av overgangsritualer, men da gjerne i forbindelse med initiering av sjamaner. Både Mandt (2001a:303 ff.), Viste (2003), Hays-Gilpin (2004:159-160), og Dommasnes (2006:263) mener at de forskjellige menneskefigurene kan

tolkes som sjamaner i den liminale transformasjonsprosessen, og at landskapet rundt også kan settes i sammenheng med sjamanistisk praksis. Men ut fra det sterke fokuset på kjønn og fruktbarhet jeg mener er vektlagt i helleristningsmaterialet, og ut fra tolkningen om kontakt mellom etniske grupper og viktigheten av landskapstilhørighet, mener jeg at figurene kan knyttes til fruktbarhet og svangerskap, og at det liminale som jeg mener kommer til uttrykk, kan avspeile de svangre kvinnes situasjon i det senmesolittiske samfunnet.

Over hele verden forekommer overgangsritualer i forbindelse med svangerskap og fødsel, og særlig i svangerskap er liminalfasen vurdert som den lengste og mest betydningsfulle av fasene (van Gennep 1999 [1909]:43-48). Hele svangerskapet kan ses på som en eneste lang liminaltilstand, og det er ikke uvanlig at svangerskapets lengde ofte deles opp i ”etapper” med tilhørende ritualer. Det er særlig tredje, femte, syvende, åttende og niende måned av svangerskapet som markeres som viktige (van Gennep 1999 [1909]:44). Kanskje de forskjellige typene av antropomorfe figurer i Vingenmaterialet representerer slike *intersubjektive* kritiske faser i svangerskapet blant de senmesolittiske kvinnene? Eller kanskje de representerer forskjellige stadier i selve fødselsprosessen? Ved at det er relativt få menneskefigurer, og at de kan sies å representere kvinner, synes jeg det kan tyde på at figurene således uttrykker kvinnes felles erfaringer av prosessene – de intersubjektive erfaringene. Intersubjektivitet er noe alle mennesker har til felles (jfr. kapittel 2.1), og som er nært knyttet til livsverdenen. Livsverdenen vi lever i er allerede fortolket og meningsfull og bærer således eksisterende sosiale strukturer: De menneskelignende figurene på Vingen er på ingen måte ”naturlige” menneskerepresentasjoner, men kan knyttes til Grosz’ og Bordos teorier om kroppen som ”merket” av sosiale og kulturelle koder (Grosz 1990:62 ff., Bordo 1998: 13 ff., Solheim 1998:59 ff.), samtidig med at kroppen er en faktisk værelse. Kroppen

Figur 14 . Kan disse forskjellige menneskeframstillingene representere forskjellige faser i liminale prosesser? Viste 2003: Figur 4.14 (a upubl. kalkering Bakka 1973), (b,c upubl. kalkering Bakka 1976) (d kalkering Bakka 1973).

uttrykker dermed metaforiske uttrykk for sosiale strukturer, som er en del av den intersubjektive livsverdenen.

Turner påpeker at det forekommer at mennesket som befinner seg i liminalfasen kan bli malt sort, kan få lov til å være skitten, eller må oppholde seg

sammen med maskebærende personer som skal forestille døde. Dette for å understreke

personens liminale karakter, at han/hun ikke lenger er klassifisert (Turner 1999 [1962]:133). Dette viser at liminalfasen er en tilstand hvor kroppen i særdeleshet og bokstavelig talt kan være kodet av kulturelle føringer, og ikke framstår som "naturlig".

Men liminalfasen er også en situasjon som kan overskrides, i tråd med Merleau-Ponty og de Beauvoirs kroppsfenomenologi. Den liminale situasjonen overskrides når man trer inn i integrasjonsfasen, og dermed oppnår en ny status. I følge Merleau-Ponty og de Beauvoir må intensjonalitet ligge til grunn for å endre ens situasjon. Derfor kan det synes som at liminalfasens situasjon er av en annen karakter enn situasjonen som følger en intensjonell handling etter eget valg. Fasene i overgangsrutene er jo på mange måter styrt utenfra, av kulturelle normer og regler og av rituelle spesialister, eller av andre "hjelpere" i ritualet. Et svangerskap må nødvendigvis ende i fødsel, og det kan derfor også synes som om ikke fødselen er en intensjonell handling, men en naturlig uunngåelig "tvungen" situasjon. Men slik de Beauvoir framholder, er det måten kvinnen tar på seg situasjonen på som er avgjørende for hvordan hun forholder seg til verden. Og ikke minst er svangerskap og fødsel som "naturlige" hendelser allikevel kulturelle fenomener og spekket med forestillinger, symbolikk og normer for praksis.

7.3.2 Svangerskap og fødsler: Intensjonelle handlinger

I følge Weiner er kvinner i kraft av sin slektskapsstatus svært verdifulle. Hvis det har foregått eksogamirelasjoner mellom grupper fra Øst- og Vest-Norge, tenker jeg meg derfor at nettopp intensjonalitet var helt avgjørende for både svangerskap og fødsel blant de inngiftede kvinnene: Egenskapen ved å føde barn, som er helt nødvendig for samfunnets reproduksjon, *i tillegg* til at kvinnene kanskje var bærere av en uavhengelig kunnskap eller ferdighet som ville bli overført til neste generasjon, ga kvinnene økt status og makt og dermed også mulighetene til å agere og forhandle på vegne av klanen hun kom fra. Statusen, og kjønnsidentiteten endres, eller forhandles, nettopp fordi hun besitter egenskaper som er omspunnet med aspekter knyttet til religion, verdisystem og kosmologi. Slik kunne kvinnene kanskje oppnå økt makt i svangerskapet eller etter fødselen og medvirke til å opprettholde eller endre de sosiale strukturene, og således overskride allerede eksisterende situasjoner: Det er nettopp i denne overgangsfasen, i svangerskapet og fram til barnet er født, hvor kvinnens kjønnsidentitet endres, for det er nettopp i denne fasen hvor kvinnen går igjennom transformasjonene både kroppslig og i et kulturelt perspektiv. Men ut fra det fenomenologiske standpunktet om at kroppen innehar bevisstheten, og at bevisstheten alltid står i relasjon til

omgivelsene, og at kroppen slik er merket av kulturelle føringer – kan man derfor konkludere: Både svangerskapet og fødselen er meningsfulle faser og derfor intensjonelle.

7.4 ”Kvinnenes hytter”. Finnes de?

Turner påpeker nok et viktig trekk ved overgangsritualene, nemlig at personen som befinner seg i liminalfasen, ofte må avsondres fra resten av samfunnet en periode før overgangen skal skje, fordi han/hun anses som ”farlig” og i enkelte tilfeller for å få opplæring av samfunnets autoriteter. Dette er gjerne de eldste, eller andre ”innvidde”, som har befunnet seg i samme tilstand og som dermed har oppnådd ny status. Personen i liminalfasen regnes som ”uren” og dermed som forurensende, truende og farlig for de eksisterende sosiale strukturer. Etnografiske eksempler viser at det er relativt vanlig at kvinnen i både menstruerende perioder, i svangerskap og under fødselen er isolert fra den hverdagslige omverdenen og oppholder seg et annet sted, gjerne et stykke unna bostedet, nettopp fordi de regnes som ”urene” (van Gennep 1999 [1909]:44, Douglas 1997 [1966]:104-105, Galloway 1998:197 ff., Beausang 2003:59-68). Dette er imidlertid ikke alltid tilfelle. Det finnes etnografiske eksempler som viser at kvinner i for eksempel menstruerende perioder selv velger å isolere seg, fordi de da er i besittelse av svært mektige krefter, og trenger ro og avskjerming fra resten av samfunnet. Bare slik kan kvinnene gå inn i meditasjon og tenke over eksistensielle spørsmål uten å bli forstyrret av dagligdagse gjøremål (for eksempel Buckley 1988:190).

Patricia Galloway henviser til etnografiske kilder og påpeker at kvinnenes sfære i slike (liminale) situasjoner gjerne omfatter små hytter eller telt med ildsted og med nærhet til friskt vann for hygiene og rituell renselse (Galloway 1998:207-209). ”Hyttene” kan befinne seg i utkanten av landsbyen, eller bare framstå som en atskilt del av huset hun ellers bor i, eller befinne seg i et langt mer isolert område. Selv om kvinnen må isoleres på grunn av sin liminale tilstand er det svært sjelden hun oppholder seg alene i avsondringsområdet. Hvis hyttene blir brukt i menstruasjonsperioden, er det sannsynlig at flere kvinner kommer sammen (Galloway 1998:204-205), og i svangerskap og fødsler er det også vanlig å ha med seg hjelpere slik som moren eller en jordmor. Under fødselen er det heller ikke uvanlig at barnets far er til stede (Beausang 2003:31-33, 18-19, 23). Galloway påpeker derfor at det ikke bare trenger å eksistere ett enkelt hus eller én hytte til bruk i kvinners liminale faser, men ofte flere (Galloway 1998:205). De samme hyttene er gjerne til bruk både ved menstruasjon, svangerskap og fødsel.

Selv om etnografiske eksempler ikke er noe ”bevis” på at slike hytter også har eksistert i det senmesolittiske Vest-Norge, mener jeg helt klart at det kan være mulig å finne slike. Hvis man anser menneskefigurene i Vingenmaterialet som uttrykk for liminale kvinnelige

tilstander som svangerskap eller fødselsprosesser, og at mennesket i liminalfasen ofte isoleres fra resten av samfunnet en periode, anser jeg det som sannsynlig at det kan forekomme spor etter slike ”segregasjonshytter” også i senmesolitikum, hvor nettopp et økt fokus på kvinner, kjønn og biologisk reproduksjon gjør seg gjeldende.

Men det kan imidlertid være problematisk å finne spor etter slike kvinnelige ”rom” i det arkeologiske materialet. Dels fordi kvinners biologiske prosesser som menstruasjon og barnefødsler – hvor kroppsvæsker som blod, fostervann og morsmelk er naturlig forekommende, (fremdeles) er tabulagte i vår tid, og knyttes til den hjemlige og private sfæren. Dette har resultert i at materiale knyttet til nettopp menstruasjon og fødsler – som er noe de fleste kvinner er igjennom i løpet av en viss fase i livet, er ”fraværende” i det arkeologiske materialet. Den androsentriske forskningen har ikke utviklet adekvate metoder for å verken fange opp disse elementene i materialet, eller å stille spørsmål om hvorvidt det er mulig å finne det. Det andre problemet er å identifisere slike kvinnelige ”sfærer”, da de kan ha mye til felles med vanlige boligstrukturer. Prosjektet blir dermed å lete etter strukturer som inneholder noe som spesifikt kan knyttes opp mot nettopp rituell aktivitet og kvinnelige tilstander, som menstruasjon, svangerskap eller fødsel.

7.5 Hvordan påvise forekomst av fødsler i arkeologisk materiale?

Elisabeth Beausang (2003) har identifisert flere mulige indikatorer på aktiviteter knyttet til fødsler i det arkeologiske materialet, som kan støtte opp om min tolkning av strukturene som er funnet på Vingen. I det følgende skal jeg presentere noen av punktene Beausang refererer til, og som jeg mener kan knyttes til nettopp groptuftene på Vingen.

I likhet med Galloway påpeker Beausang at tilgang til rent vann i nærheten av fødselsstedet er en nødvendighet både i forhold til hygiene og til bruk i rituell virksomhet.

Hytta som kvinnen oppholder seg i bør også inneha et ildsted: Et ildsted bidrar til å holde kvinnen varm, som er viktig i en fødsel. Rett etter fødselen er det vanlig at kvinnen får et fall i temperaturen, noe som forårsaker frysninger. Varme er også smertelindrende, og nødvendig for det nyfødte barnet, som også lett kan tape kroppsvarme. Et ildsted gir dessuten mulighet for tilberedning av mat til den fødende, for oppvarming av vann til hygienisk bruk og ikke minst til å brenne blodig underlag, tøy og andre ting som forekommer som uhygienisk (Beausang 2003:51,67). Ild gjør det også mulig å sterilisere av forskjellige redskaper som brukes i tilknytning til den fødende, som å kutte over navlestrengen.

I tillegg til nærheten til rent vann og et ildsted kan strukturen, eller området i tilknytning til strukturene, også inneha groper med skjørbrente steiner (som er blitt kassert etter bruk i

fødselsprosessen). Skjørbrent stein kan ha vært brukt til oppvarming av hyttene. Skjørbrent stein kan også ha vært brukt både i matlagning og i rituelle renselsesprosesser. Bad og rengjøring kan være både hygienisk, medisinsk, sosialt og rituelt og inngår som et universelt fenomen i nesten alle kulturer og fødselskontekster (Beausang 2003:67).

Beausang mener også at det kan være mulig å finne spor etter ”tømming” av strukturene. Etnografiske eksempler fra India og Sør-Afrika viser at gulvene inni fødselshytter blir byttet ut, eller blir fylt med nye lag, for å rense huset fra ødeleggende og forurensende krefter som følge av den liminale tilstanden i spesielle overgangsfaser, slik som ved svangerskap og fødsel (Beausang 2003:59). Arkeologiske utgravninger av neolittiske hus i Tyrkia og Bulgaria har også avdekket gulv som er lagt om igjen eller påfylt med masse, og på bakgrunn av de etnografiske eksemplene ovenfor, knytter Beausang utrensing og tømming av gulv til nettopp fødselshendelser. Dette med å bytte ut gulv, eller legge nye lag over gamle gulvlag etter fødsler vil i tillegg til rituell virksomhet også ha en hygienisk effekt.

Artefaktene som kan relateres til en fødselsprosess kan ytre seg som skarpe knivlignende gjenstander til å kutte over navlestrengen. Figuriner, fine steiner eller andre eksotiske gjenstander som er brukt som magiske amuletter kan forekomme i materialet, i tillegg til keramikkskår etter matkar og beholdere for blant annet vaskevann. Steiner kan blant annet ha smertelindrende og beroligende effekt ved at de kan varmes opp og holdes mot punkter på kroppen. Keramikkskår, kniver og andre hverdagssaker kan inneha spesiell dekor eller farge, som kan tyde på at de kun har ment å være til bruk i forbindelse med fødselen. Hellige og også tabulagte hverdagssaker finnes det eksempler på til bruk både i forhold til kvinnens menstruasjonsperiode og ved fødsel (Galloway 1998:202, van Gennep 1999 [1909]:46).

I tillegg må vi regne med at det også er brukt en del organisk materiale som har gått tapt, slik som bruk av urter til smertelindring og kanskje røkelse, liggeunderlag av gress og lykkeamuletter og lignende av tre (Beausang 2003:52).

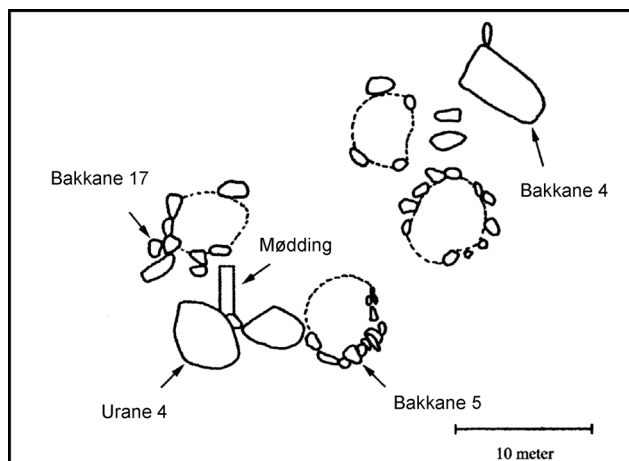
Som vi ser, er det mulig å kunne knytte en del strukturer og arkeologisk materiale til en fødselskontekst, men dette materialet kan også være vanlig forekommende på steinalderboplasser. I tillegg finnes det dessuten gjerne helt alminnelige ting, som rester etter mat og avfall i forbindelse med arbeid. Men for å kunne tolke en hytte eller annen struktur som ”fødselshytte” eller et område hvor kvinner oppholdte seg i forbindelse med slike biologiske prosesser, er det viktig å først og fremst studere fenomener som kan knyttes til nettopp slike kvinnelige situasjoner som svangerskap og fødsel, og også trekk som avviker fra, eller bryter med hva man som regel forbinder med ”vanlige” boligstrukturer. Spor etter rituell virksomhet er også en faktor man bør lete etter.

Menstruasjon, svangerskap og fødsel er alle tilstander som er betegnet som liminale, og kvinnen i liminalfasen kan dermed isoleres fra det hverdagslige samfunnet. Det liminale karakteriseres ofte som farlig, kaotisk, urent og truende, og ”urene”, eller spesielt kraftfulle, blir behandlet etter visse forhåndsregler og etter bestemte ritualer (Turner 1999 [1962]:133 ff.). Ved at ritualer er et viktig virkemiddel for å kontrollere kaoskreftene og sørge for kosmologisk stabilitet, vil det også være mulig å kunne avdekke flere spor etter rituell virksomhet i forbindelse med svangerskap og fødsel som ikke kun er begrenset til strukturer og artefakter. Helleristninger kan være et verdifullt ”vindu” til å anskueliggjøre rituell virksomhet i tilknytning til boligstrukturer som kan tolkes som kvinners tilholdssteder. Med bakgrunn i tolkningen av Vingenristningenes fokus på nettopp kjønn, fruktbarhet og kvinnelig reproduksjon skal jeg videre argumentere for at groptuftene på Vingen kan forstås som kvinners tilholdssteder i forbindelse med svangerskap og fødsel i senmesolitikum.

7.6 Groptuftene på Vingen: Kvinners sfære i liminale tilstander?

De ni groptuftene som er avdekket på Vingen har blitt satt i samme senmesolittiske kontekst som veideristningene, men innehar trekk som tydelig skiller dem fra andre vestnorske boligstrukturer fra senmesolitikum (Lødøen 2000, 2001, 2003).

De runde eller ovale nedsenkningene er omgitt av stein- og grusvegger, og gir inntrykk av

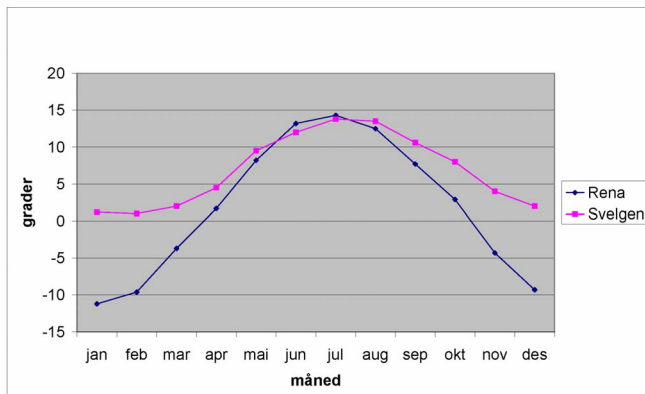
Figur 15 . Tegning av 4 av strukturene, lokalisert på Bakkanelokaliteten (Lødøen 2001: Figur 5).

at de er ment å være permanente tilholdssteder, heretter kalt hytter. Slike hytter med fundament bestående av steiner og grus er ikke kjent i det kystbundne mesolittiske Vest-Norge for øvrig (Lødøen 2003:515).

Hyttene finnes i umiddelbar nærhet til helleristningene, både flater med helleristninger, og i tilknytning til, eller i nærheten av løse steiner med ristninger. Flesteparten av groptuftene

befinner seg i midten av området, nettopp der hvor den største lokaliseringen av ristninger finnes. Dette kan bety nettopp et fokus på spesiell rituell virksomhet i midten av området, hvor også flesteparten av hjortemotivene befinner seg. Flere av steinene som utgjør veggene i hyttene har også ristninger, med hjorte- og abstrakte motiver. Ved at hyttene er plassert på Vingen, som kan tolkes som et rituelt senter, og i tillegg i midten av området som har flest

helleristninger, synes jeg underbygger idéen om at hyttene kan tolkes i tilknytning til rituell virksomhet. I tillegg har noen av steinene som utgjør tuftene også ristninger!

Figur 16. Kurve som viser gjennomsnittstemperaturer de siste 30 årene i Rena i Hedmark, og på Svelgen, som befinner seg et par kilometer unna Vingen. Her ser vi tydelig at det er langt varmere på Svelgen. Forskjellen mellom disse to stedene var nok også uttalt i senmesolitikum. Kilde: www.elklima.no

Figur 17. Steinvegg i groptuft på Vingen. Bilde tatt mot nord-øst

konteksten, mener jeg at mengdene med skjørbrent stein fra møddingen på Vingen, samt at strukturene inneholder et ildsted, gjerne kan knyttes til fødselshendelser: I fødselshus/hytter er det viktig å ha et ildsted, noe som også forekommer i husene på Vingen (Lødøen pers.med. 09.10.2008).

Ved at tuftene på Vingen er omgitt av steiner, vil hyttene også holde på varmen lenger når steinene som utgjør veggene blir varmet opp.

På en senmesolittisk boplass i Lepenski Vir i Serbia er det gjort funn av spedbarn som har blitt begravet inne i hytter som kunne varmes opp (Stefanovic 2006). Sofija Stefanovic ser

Som vi har sett i kapittel 4, blir groptuftene generelt tolket som vinterboliger på grunn av den store forekomsten av skjørbrent stein i tilknytning til tuftene. Også funn av ildsted inne i strukturene, samt at de er gravd ned i bakken taler for vinterbosetning. I atlantisk tid i Vest-Norge var det derimot ikke særlig kaldt, i motsetning til innlandet i Norge, hvor det ikke var uvanlig med minusgrader ned til 30 grader. Dette taler for at groptuftene på Vingen *ikke* er vinterboliger, men at ildstedene i tuftene, og den store mengden med skjørbrent stein, har hatt en annen funksjon enn å varme opp en bolig på grunn av strenge vintre. I denne

dette som en indikasjon på at fødsler og spedbarnstell foregikk inne i husene og at muligheten for oppvarming var helt avgjørende for å sikre barn best mulig levevilkår i spedbarnsperioden.

I tilknytning til fødselsaktiviteter påpeker Beausang viktigheten av å befinne seg i nærheten av friskt vann, og i Vingen har vi tre fosser som løper ned fra fjellsidene i nærheten av husene. Dette gir god tilgang til rent vann for drikke, matlaging, vask og rensing og til rituelt bruk.

I tilknytning til de norske og svenske groptuftene har det i møddingene og i tuftene også framkommet et betydelig omfang materiale som påpeker teknologisk produksjon, slik som økser og pilspisser, men også skrapere, som er brukt for bearbeiding av skinn. Møddingen som er undersøkt på Vingen derimot, har et relativt lavt innhold av artefakter og spor etter teknologisk produksjon, og rester etter produksjon av storsteinsredskaper som økser er helt fraværende. Dette tyder også på at det har vært en spesiell aktivitet i husene som ikke kan knyttes til vanlige aktiviteter man ofte finner spor etter på steinalderboplasser.

Noe som har blitt tolket som huggeredskap til helleristningsproduksjon har imidlertid blitt funnet i tilknytning til husene, og dette redskapet er laget av diabas fra Stakanesbruddet. Flere har påpekt at det muligens er en kulturell sammenheng mellom Stakaneset og Vingen, og at Stakaneset også er et hellig sted (Olsen & Alsaker 1984:100). Det er spesielt at det derfor bare er funnet ett redskap av diabas på Vingen, da det finnes rikelige spor etter både diabasøkser og avslag etter økseproduksjon på andre senmesolittiske tilholdssteder. Lørdøen tenker seg at dette tyder på at diabasen var sterkt regulert, og kun ble benyttet til rituell virksomhet i Vingen, som å lage helleristninger (Lørdøen 2001:196).

Vingenhyttenes datering er gjort fra relativt tynne kulturlag inni husene og kan indikere at husene har vært i bruk kun en kort periode i senmesolitikum. Kulturlaget inni husene bærer også preg av at husene har vært brukt tidvis, og ikke permanent. Dateringer som er gjort av møddingen derimot, viser at møddingen har vært i bruk over et langt tidsspenn, fra den midterste til den siste delen av senmesolitikum. Dette er interessant, for dette kan tyde på at husene ble tømt og ryddet fra tid til annen, og at det kanskje ble lagt nye gulv? Derfor kan husdateringene relateres til den siste tilholdsfasen (Lørdøen 2003:515), men ha vært i bruk over et lengre tidsspenn. Dateringen av husene fra tynne kulturlag, mener jeg styrker hypotesen om at de renses og ryddes, og at dateringene er fra den siste oppholdsfasen (Lørdøen 2000:194). Gulvlegging og renselse av fødselshytter er som vi har sett, ikke uvanlig forekommende i etnografisk materiale.

Rundt og utenfor strukturene er det også funnet spor etter teknologisk produksjon av flekker og mikroflekker. Flekker trenger ikke bare å ha fungert som jakt og skjæreredskap i

mannlige aktiviteter, men kan i denne konteksten også ha vært brukt til å kutte over navlestrengen.

Slik jeg ser det, synes jeg derfor det er flere trekk ved husene fra Vingen som kan bidra til å sette dem inn i en kontekst hvor fødsler var forekommende. Funnene av koniske kjerner og mikroflekkeproduksjon tyder imidlertid på at det også foregikk ”vanlige” aktiviteter på Vingen, og at man har oppholdt seg der en god stund av gangen. Hvis husene også ble brukt under menstruasjonsperioden og deler av svangerskapet, er det naturlig at ”vanlige” aktiviteter foregikk, slik som mikroflekkeproduksjon. Kvinnene kunne ha med seg hjelpere i svangerskapet og under fødselen, og også barnets far, som kanskje har fortsatt med sitt sedvanlige arbeid. Dette kan også forklare at det er funnet hele ni hus på Vingen, noe som kan tyde på at det har vært folksomt der i perioder.

Jeg mener derfor at spor etter dagligdagse aktiviteter som teknologisk produksjon ikke er et motargument til at husene på Vingen kan forbindes med kvinners tilholdssteder i visse faser i livet. Den noe lave forekomsten av ”vanlige” artefakter for øvrig, og den relativt høye forekomsten av faktorer som jeg mener kan knyttes til aktiviteter i forbindelse med fødsler, i tillegg til at hyttene ligger i et område jeg har tolket som rituelt senter med fokus på kvinnelig fruktbarhet, muliggjør tanken om at husene på Vingen kan ses i lys av fødselsaktiviteter.

8.0 SAMMENFATNING

Fram til nå har jeg argumentert for at Vingenområdet kan tolkes som et rituelt senter hvor ekteskapsallianser mellom forskjellige etniske grupper, eller totemklaner, kunne finne sted. Ekteskapsallianser og gavebytte danner grunnlaget for makt og maktutøvelse, slik som å kreve rett til visse områder. Ved at veideristningene uttrykker et fokus på kvinners fruktbarhet, mener jeg at det nettopp er kvinner som kan ha blitt giftet inn, nettopp for å sikre en klans reproduksjon og dermed hevd på spesielle områder. Ved å anvende Weiners teori om uavhengelige objekter, tenker jeg meg at landskapet har fått en uavhengelig dimensjon i kraft av inngiftede kvinner og deres uavhengelige kunnskap. Ved at svangerskap og fødsel medfører økt status for kvinner, har jeg fra en fenomenologisk synsvinkel vist at svangerskaps- og fødselsprosessen kan forstås som intensjonelle handlinger, ved at situasjonen overskrides ved hjelp av kvinners aktive deltagelse i prosessene. Derfor mener jeg at det er kvinner i fruktbar alder som er vektlagt som spesielt attraktive og som bærere av høy status. Jeg har også påpekt at veideristningene og husene på Vingen kan ses i lys av kvinners liminale situasjoner i forbindelse med svangerskap og/eller fødsel.

For å underbygge denne teorien om kvinners rolle i uavhengeliggjøringen av vestlandske områder, vil jeg til slutt trekke inn i skafthullhakkene av bergart, for å vise hvordan disse også kan tolkes som objekter i gavebyttesystem hvor både menn og kvinner var involverte og viktige og likestilte aktører.

9.0 SKAFTHULLHAKKENE AV BERGART

9.1 Introduksjon og datering av bergarthakkene

Skaftthullhakkene av bergart, også kalt køller eller klubber, har de siste tiårene fått økt oppmerksomhet innen steinalderforskningen (Gräslund 1962, Broadbent 1978, Vinsrygg 1979, Solberg 1989, Glørstad 1999, 2002, Skår 2003, Fuglestedt 2008). Fra tidligere å komme i skyggen av øksetyper fra sydiskandinaviske traktbeger- og stridsøkskulturer, samt de enkle skaftthulløksene fra senneolittisk tid, har skaftthullhakkene kommet i nytt fokus, gjerne i lys av teorier rundt gavebytte- og prestisjesystemer.

I Europa er hakkene av bergart funnet på Baltikum, i Norge, Sverige, Finland, Tyskland og også i Russland (Broadbent 1978:65,68, Gräslund 1962:109). I det sørlige Norge, som er det området jeg konsentrerer meg om, finnes hakkene utbredt både i vest, sør og øst. Til tross for at de fleste hakkene som er funnet ikke er funnet i daterbar kontekst, er hakkene datert til mesolittisk tid. Flere av hakkene innehar dekor som kan relateres til mesolittiske veideristninger, og noen hakker er funnet i mesolittisk kontekst (Solberg 1989, Glørstad 1999, Skår 2003). Det forekommer også at hakker er funnet i neolittisk kontekst, noe som tyder på at det også kan ha vært produsert hakker i neolitikum. Men nyere forskning, også i Sverige, viser at hakkene primært bør dateres til mesolitikum, og at hakkene som er funnet i neolittisk kontekst er mesolittiske, men har vært i bruk og i sirkulasjon over et langt tidsspenn (Glørstad 1999:47, Skår 2003:63-65). Øystein Skår mener at hovedbruksfasen til de stjerne- og korsformede køllene er fra ca. 7500-6800 BP, og at de gikk ut av bruk mellom ca. 7000-6800 BP. I følge Skår

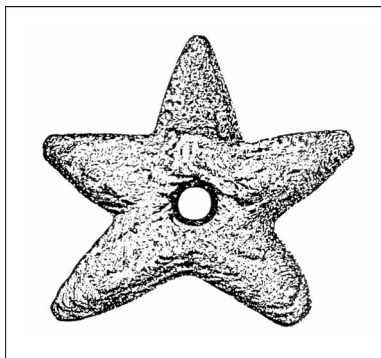

Figur 18. Eksempel på avbrukket dobbel spisshakke (Hernek 2005:figur 7.14).

kan det virke som om de enkle hakkene har vært i bruk fra et tidligere tidsrom, og setter dem inn i en dateringsramme fra 8500-6800 BP (Skår 2003:64-65). Bergljot Solberg og Glørstad mener derimot at de vestlandske hakkene har vært i sirkulasjon på Vestlandet til inn i mellomneolittisk tid (Solberg 1989:99, Glørstad 1999:47). Det store

antallet løsfunn sammenlignet med de få daterbare skafthullhakkene som faktisk finnes i mesolittisk kontekst, synes jeg støtter oppunder Solberg og Glørstads tanke om at hakkene har vært i bruk lengre enn dateringsrammen Skår har satt.

Skaftthullhakkene av bergart kan deles inn i flere grupper etter hvordan de er utført og formet, men jeg kommer her til å ta utgangspunkt i tre hovedgrupper: Vi har de enkle eller doble spissakkene, heretter kalt enkle hakker, de korsformede og de stjerneformede hakkene. Det kan være vanskelig å finne grensen mellom de forskjellige hakkene, da det kan være få morfologiske trekk som skiller dem fra hverandre. Imidlertid har Glørstad utarbeidet denne

Figur 19. Eksempel på stjerneformet hakke (Solberg 1989:figur 18).

definisjonen av de tre typene: ”Korsformede hakker kan defineres som hakker med fire armer der vinkelsummen ikke overskrider 150 grader. Enkle hakker kan defineres som hakker med konkave rette, eller konvekse sider der vinkelsummen er større en 150 grader. Stjerneformede hakker kan defineres som hakker som har flere enn fire armer” (Glørstad 2002:10).

Mange av hakkene, særlig de kors- og stjerneformede, har vakker dekor, og er sirlig og omhyggelig utformet. I tillegg er bergartshakkene relativt sjeldne sammenlignet med andre redskaper, som de mesolittiske bruksøksene. Når det gjelder de stjerne- og korsformede hakkene, samt de enkle

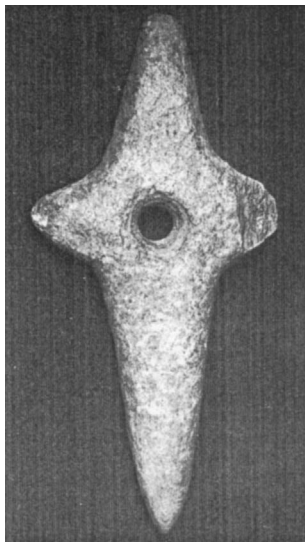

Figur 20. Korsformet hakke, type I (Solberg 1989:Figur 11).

hakkene, kjennes det fra det nordlige Vest-Norge fra Hordaland og til og med Sunnmøre, kun 116 hakker (Skår 2003:46-48). Fra Rogaland har Skår (2003:50-51) talt opp 89 hakker. Fra Øst- og Sør-Norge har Glørstad kommet til 67 hakker (Glørstad 1999:45). I tillegg forekommer det miniatyreksemplarer av hakkene. Fra Rogaland kjennes 17 miniatyrer av korsformede hakker, fra Vestlandet har vi fem eksemplarer og fra Østlandet bare to. Kun en stjerneformet hakke er funnet i miniatyr, og seks enkle hakker (Skår 2003:55).

Til tross for at hakkeantallet må ses med en viss moderasjon, da vi må regne med at nytt materiale kommer til etter hvert, gir det allikevel en pekepinn på hvor sjeldne de er. Den lave forekomsten bidrar også til å stille spørsmål om hva de er brukt til. Hakkenes funksjon er svært omdiskutert, og

det finnes mange teorier på hvordan de kan ha vært brukt. Jeg skal videre ikke presentere alle

Figur 21. Korsformet hakke type II (Solberg 1989:Figur 13).

teoriene, men kun ta utgangspunkt i de mest omdiskuterte og viktigste for min analyse.

9.2 Hakkenes funksjon

Enkelte forskere mener at de tidlig- og mellommesolittiske hakkeredskapene av bein og gevir som har framkommet på Maglemose- og Ertebølleboplasser, samt de norske mesolittiske hakkene av gevir (Mikkelsen & Høeg 1977), er bergartshakkenes forbilde når det gjelder utforming og bruksområde (Broadbent 1978:93,101, Gräslund 1962:133).

Selv om det hersker bred enighet om at utformingen av bergartshakkene kan ha vært gjort med utgangspunkt i de eldre hakkene av bein og gevir, er det vanskelig å tilskrive hakkene av bergart noen klar funksjon som bruksredskap. Hakkene av bein og gevir er ofte tolket som jordhakke (Gräslund 1962:136 ff.), eller som håndtaket til gravestokker (Broadbent 1978:92 ff.). Nyere forskning viser at slitespor på hakker av bein og gevir imidlertid kan tyde på at de også er brukt til trearbeid (Glørstad 1999:50).

En tredjedel av de enkle hakkene av bergart er brukket tvers over skafthullet. Ved at bruddene alltid forekommer på den samme delen av hakkene, mener Solberg er et resultat av bruk (Solberg 1989:96). Noen har fått hakkespissen slått av, og flere av hakkene har også en skrått slipt egg, som har blitt knyttet til hakking i jord og undergrunn (Solberg 1989:96). Teorien om at bergartshakkene har fungert som nettopp jordhakker er imidlertid tilbakevist av flere, blant annet av Bo Gräslund (1962:136 ff.) og Glørstad (1999:48). Hakkene er nemlig laget av bløt bergart som sandstein, kleber, olivin og ulike skifertyper, noe som innebærer at de lett går i stykker og ikke kan brukes til hardt arbeid, slik som hugging og ”hakking” i tre eller hard undergrunn. Til slikt arbeid ville hakker av bein og gevir fungere mye bedre – og hakker av bein og gevir er også mindre tidkrevende å produsere, og derfor mer logisk å bruke til nettopp jord- og hakkearbeid. I tillegg til at hakkene er produsert i bløt bergart, er det også karakteristisk for hakkenes skafthull at de ofte er utført i en konisk eller bikonisk form, noe som kan gi problemer med skjeftingen til et skaft. At steinhakkene kan ha fungert som håndtak på gravestokker har også blitt avvist, da de forekommer i et helt annet miljø og ser helt annerledes ut enn beinhakkene fra Sør-Skandinavia (Glørstad 1999:49).

Synnøve Vinsrygg (1979) og Noel Broadbent (1978) tenker seg imidlertid at hakkene kan ha vært brukt som gravetyngder til gravestokker, produsert og brukt av kvinner. Med bakgrunn i etnografisk materiale, tar begge utgangspunkt i de runde, ovale og avflatede typene (som jeg ikke behandler i denne sammenhengen) og de kors- og stjerneformede hakkene. Solberg mener at det er vanskelig å bevise at hakkene som Vinsrygg og Broadbent tar for seg faktisk kan ha hatt funksjon som gravetyngder, da slike køller har framkommet i graver av gutter og menn på gravfelt fra stridsøkskulturen i Tsjekkia. Hun påpeker at disse ”køllene” da burde ha framkommet i kvinnegraver, hvis det først og fremst var kvinner som produserte og arbeidet med gravestokker (Solberg 1989:98). Glørstad og Skår er heller ikke enig i at hakkene kan ha fungert som gravetyngder, da de korsformede hakkene har mye til felles med de enkle hakkene. De er ofte lange og slanke og har vekten ujevnt fordelt, noe som er svært upraktisk hvis de skal fungere som tyngder på en gravestokk. I tillegg er det store variasjoner i vekten på de forskjellige hakkene, og det forekommer også miniatyrtgaver (Glørstad 1999:49-50).

På bakgrunn av bergartshakkenes ofte vakre dekor og form, det lave antallet i forhold til andre redskaper, utformingen i bløt bergart og det ofte bikoniske eller koniske skafthullet, er hakkenes funksjon omdiskutert. Nyere tids forskning har imidlertid tolket hakkene som statussymboler i gavebyttesystemer, noe jeg kommer til å ha som utgangspunkt med mitt videre arbeid med hakkene.

9.3 Hakkenes distribusjon i det senmesolittiske Sør-Norge

På Vestlandet domineres hakkene av de stjerne- og korsformede typene I og II, med en utbredelse fra Hordaland til Sunnmøre. Solberg (1989:91,99) påpeker at de korsformede hakkene av type I, med ett unntak, er å finne i ytre fjordstrøk, og at de stjerne- og korsformede type II- hakkene følger samme distribusjonsmønster som grønnsteinsøksene, og at de slik kan ha bidratt til å markere territoriet som er sentrert rundt grønnsteinsbruddet Hespriholmen i Hordaland fylke (Olsen & Alsaker 1984). Flere av de korsformede og stjerneformede hakkene er riktignok brukket, men av hva man kan se, oppviser de ingen tydelige bruksspor (Solberg 1989:97). Dette styrker tanken om at de har hatt en symbolsk funksjon framfor at de har vært i

Figur 22. Gravestokk med steintyngde fra buskmennene i Sør-Afrika (Vinsrygg 1979: Figur 13).

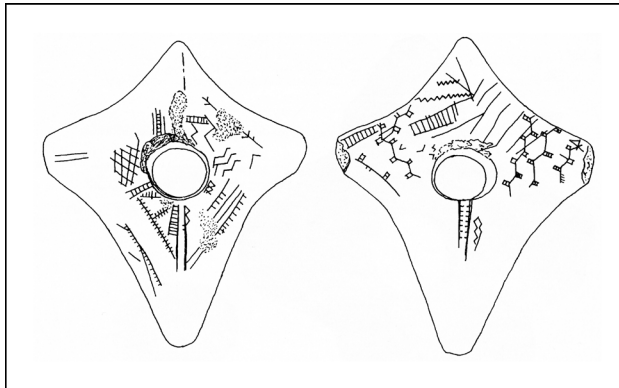
bruk som redskaper. I tillegg forekommer det også miniatyrgaver av disse typene, noe som styrker teorien om symbolsk funksjon ytterligere.

I Rogaland er også stjerne- og korsformede hakker de vanligste hakketyperne. Også disse forekommer først og fremst i ytre strøk, langs kysten, med en stor konsentrasjon til området Karmøy/Skjoldafjorden (Vinsrygg 1979:31). Nær en tredjedel av hakkene forekommer her. De stjerneformede hakkene finnes stort sett i den nordligste delen av fylket. Begge typene finnes også som miniatyrer.

Fra Øst-Norge synes de enkle hakkene uten dekor å være dominerende, og den største konsentrasjonen finnes i Vestfold og Buskerud. De korsformede og stjerneformede hakkene har en beskjeden tilstedeværelse i Øst-Norge, og er representert med henholdsvis seks og fire eksemplarer (Glørstad 2002:13). Felles for hakkene er at de er funnet i tilknytning til vann, slik som i elveløp og vann eller fjorder, og dermed skiller de seg ut fra andre mesolittiske funn som i hovedsak er boplassfunn (Glørstad 2002:14). Denne tendensen med at hakkene finnes i tilknytning til vann synes også å forekomme i Vest-Norge, da de fleste stjerne- og korsformede hakker er funnet i de ytre fjordstrøkene, som er i de områdene man antar at den mesolittiske og tidligneolittiske bosetningen var konsentrert. Glørstad og også Skår mener å finne likhetstrekk mellom veideristningene og hakkene både når det gjelder dekor og tilbøyeligheten til å befinne seg i nærheten av vann, og de tenker seg dermed at hakkene og veideristningene på en eller annen måte er forbundet (Glørstad 1999:60-61, Skår 2003:121 ff.).

De kors- og stjerneformede hakkenes distribusjonsmønster på Vestlandet viser altså at Vestlandet kan ses på som ett tradisjonsområde. Forskjellige hakketyper i forskjellige vestlandsområder, sammen med artefakter produsert av lokale råstoffer, kan i følge Skår representere forskjellige etniske grupper hvor hakkene og råstoffene uttrykte etnisitet (Skår 2003:100). Korsformede hakker er imidlertid ikke bare funnet i Vest-Norge, men noen få er også funnet i Øst-Norge og Vest-Sverige, noe som tyder på kontakt og gavebytte mellom områdene.

10.0 ANALYSE

Figur 23. Korsformet hakke fra Rogland, med dekor som på Veideristningene (Bakka 1973: Figur 12).

10.1 Hakkene – prestisjegjenstander i gavebyttesystemer?

Likhetstrekkene innen dekoren av de vestnorske hakkene og ristningene er påpekt av blant annet Bakka (1973:170-174), Mandt (1998:213-215, 2001b:35) og Fuglestvedt (2008:363). Dekoren på hakkene, med utgangspunkt i de korsformede, kan bestå av rute- og nettmønster,

rombiske figurer, sikksakk-linjer, innrissede bånd som markerer hakkens ytterkanter, eller slangelignende mønstre og border - alle mønstre som er kjent fra veideristningene, og som kan knyttes til symboler på kvinnelig fruktbarhet og kjønn. Felles for de korsformede hakkene er også at de ofte har et forhøyet bånd midt på, eller nærmere ytterkanten av den lengste korsarmen, noe som gir inntrykk av en fallos. Mandt knytter, i likhet med veideristningsmotivene, hakkenes dekor som slange- og sikksakk-mønstre til kvinnelige

Figur 24. Den berømte Stalahackan som er funnet i Bohuslän. Hernek tenker seg at den opprinnelig er produsert i Vest-Norge (Hernek 2005: Figur 8.14).

fruktbarhetssymboler. Hun mener at hakkene derfor må forstås med utgangspunkt i en kosmologisk forestillingsverden hvor fruktbarhet og gjenfødelse er sentrale aspekter (Mandt 1998:210 ff.). Dette knytter hun igjen til sjamanistisk tankegang og praksis (2001a:308, 2001b:33 ff.). Mandt har imidlertid ikke kommet med forslag til hvilken funksjon hakkene kan ha hatt.

Solberg mener at utbredelsen av hakkene i samme område som distribusjonen av grønnsteinøksene, samt forekomsten av miniatyrtugaver av hakker, kan tyde på at de har hatt en symbolsk funksjon, kanskje for å markere

territorier (Solberg 1989:98). Dette påpeker Skår også (2003:89 ff.). Glørstad belyser samme mulighet, ved at de enkle hakkene er begrenset til Øst-Norge og Vest-Sverige. På bakgrunn av denne distribusjonen, samt ved likheten i veideristningene, har Glørstad pekt ut nettopp Øst-

Norge og Vest-Sverige som ett tradisjonsområde (Glørstad 2002:33). Han tenker seg dermed at det lave antallet hakker må ha hatt en symbolsk funksjon og kanskje ha inngått som objekter i et gavebyttesystem.

Skår har likeledes studert hakkenes distribusjon i Sør- og Midt-Norge, og har skilt ut tre hovedområder for hakkenes distribusjon, nemlig Vest-Norge, Sør- og Øst-Norge og Trøndelagsfylkene (Skår 2003:87). Skår tenker seg at den økte sedentismen vi er vitne til fra mellommesolitikum og utover førte til en økt aktivitet i gavebyttesystemer og økt behov for alliansenettverk (Skår 2003:91). I tillegg kunne økende sedentisme bane vei for ny ideologi og religion, eller føre til at allerede eksisterende strukturer måtte opprettholdes ved hjelp av rituell virksomhet. Skår mener at hakkene spilte en rolle i rituell kommunikasjon, og at de aktivt ble brukt i ritualer, nettopp ved at hakkenes innrissede dekor kunne være metaforer for blant annet kosmologiske forestillinger. Ved at hakkene ble brukt om og om igjen, kunne personer som styrte og kontrollerte viktig kunnskap i samfunnet, styre andre samfunnsmedlemmer, blant annet ved hjelp av hakkenes metaforiske uttrykk (Skår 2003:126). Skår påpeker likeledes at de kors- og stjerneformede hakkenes begrensede distribusjon på Vestlandet tyder på at de inngikk i et gavebyttesystem mellom mektige rituelle ledere, eller mellom mennesker som hadde kontroll på budskapet de dekorerte hakkene var i besittelse av (Skår 2003:92). Slik kunne de mektige menneskene dermed opprettholde og/eller endre sosiale strukturer gjennom blant annet rituell praksis.

Fra Østlandet har Glørstad (2002) gjort en analyse av hakkenes spredning og betydning i de mesolittiske samfunnene med utgangspunkt i fylkene Vestfold og Buskerud, som har flest funn av hakker i Øst-Norge. Glørstad mener at distribueringen av hakkene i enkelte områder ved de indre fjordene, kan tyde på at hakkene var intensjonelt og rituelt deponert på disse stedene. Slik kunne man knytte en spesiell gruppe til et sted, for å uavhengiggjøre et område (Glørstad 2002 34-35), i tråd med Weiners tanke om objekter som holdes utenfor gavebyttesystemet fordi de er for verdifulle. Hakkenes utseende varierer, men Glørstad mener at de kan minne om blant annet rovfuglnebb, falloser og gevir, som igjen kan knyttes til virilitet, biologisk reproduksjon og kosmologi. Hakkene kan dermed ha fungert som statussymboler og prestisjegenstander. (Glørstad 2002:12). Deretter kan de igjen ha inngått i et gavebyttesystem blant mesolittiske grupper, før de ble tatt ut av gavebyttesirkulasjonen og deponert i landskapet som offer til høyere makter. Ofringen i vann til høyere makter mener Glørstad har en sammenheng med den allmenne oppfatningen om vannets evne til å "svelge" og slik motta gaven. Således knyttes guder og mennesker sammen på dette stedet, og ved å ofre til gudene, kunne menneskene få hjelp senere og hente inn verdifulle ressurser (Glørstad

2002:34). Kontakten mellom menneskene og gudene bidro også slik til å knytte en eiendomsfølelse til stedet.

Glørstad mener imidlertid at slike offerhandlinger også kan være et utslag av et ”mutert” gavebytte mellom mennesker og guder, som tar form i en konkurransemessig deponering mellom mektige menn, og henviser til en form for sosiale konkurranser i etnografisk materiale, også kalt for *potlatch* (Mauss 1995 [1950]:14-18). Begrepet *potlatch* stammer fra et gavebyttesystem mellom nordamerikanske indianere, hvor verdifull mat og verdisaker ble ødelagt for å vise hvor rik og mektig man var, og for å danne allianser og markere makt. På boplassen Botne II i Rogaland er det blitt funnet åtte ødelagte og i stykker slåtte hakker i Botneelven, og Glørstad tenker seg at deponeringen og ødeleggelsen av hakkene kan ses på som en slik sosial konkurranse, hvor mektige menn kom sammen og konkurrerte om prestisje og makt (Glørstad 1999:58-59). Befolkningen ble slik knyttet til visse områder på grunn av deponeringen og ofringen av viktige statussymboler, og slik ble stedene en del av gruppas historie, og også etter hvert uavhengiggjort (Glørstad 2002:34).

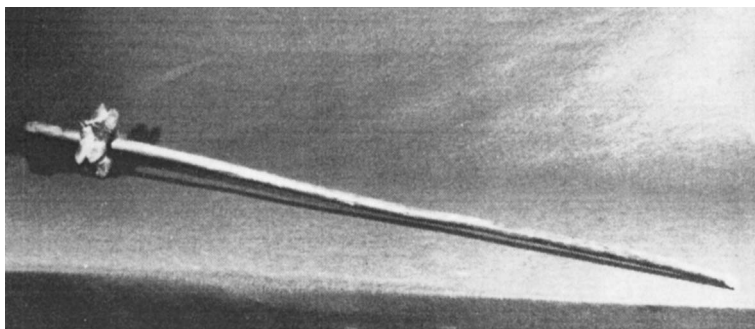
Til tross for at Skår først og fremst belyser de rituelle aspektene hakkene kan ha hatt i senmesolitikum, er han ikke fremmed for at hakkene også kan ha blitt ofret til høyere makter etter endt bruk, og bidratt til å skape allianser og samarbeid mellom mennesker og guder. Skår tenker seg også at en slik ofring kunne styrke makten til personen som utførte offerhandlingen (Skår 2003:119).

Både Glørstad og Skår mener at hakkene hadde symbolsk verdi og sirkulerte i et gavebyttesystem. Glørstad belyser også muligheten for at hakkenes distribusjon og deponering ved hellige steder kan ses i lys av Weiners teori om uavhengelige objekter, og her er jeg enig med Glørstad. Det jeg imidlertid kommer til å argumentere for videre, er at disse hakkene opprinnelig er produsert og brukt av kvinner og dermed også kan knyttes til kvinnelig fruktbarhet og seksualitet, framfor Glørstads tanke om at de først og fremst er symboler på virilitet og manndom. Jeg kommer videre til å argumentere for at hakkene, i likhet med Vingenristningene, kan forstås som objekter bærere av metaforer for både kvinnelig og mannlig fruktbarhet og seksualitet. Slik uttrykker hakkene en dialektikk mellom kvinner og menn, som var av avgjørende betydning for klanenes uavhengiggjøring av områder på Vestlandet.

10.2 Hakkene – uavhengelige objekter opprinnelig brukt og produsert av kvinner

Vinsrygg mener på bakgrunn av etnografiske paralleller i Afrika og Amerika, at hakkene, særlig de runde og avflatede, men også de stjerne- og korsformede, kan ha vært brukt som steintyngder på gravestokker, og at de slik kan ha fungert som primitive jordbruksredskaper. De kan ha vært redskaper til sanking, til å grave opp røtter, løker og andre underjordiske planter (Vinsrygg 1979: 48ff.) Selv om denne teorien har blitt motsagt av Gräslund, Glørstad og Skår, mener jeg allikevel at slike redskaper godt kan brukes som redskaper i forbindelse med sanking som tyngde til gravestokker, nettopp fordi det finnes mange eksempler på slik bruk i det etnografiske materialet (Broadbent 1978:76 ff., Vinsrygg 1979:48-54). At de korsformede hakkene neppe kan ha vært brukt som tyngder på gravestokker på grunn av den ujevne fordelingen av vekten kan jeg godt si meg enig i, men hvis de har vært brukt slik som Vinsrygg antyder, kan hun allikevel ha et poeng: Hun mener nemlig at de stjerne- og korsformede hakkene kanskje var bundet fast til stokken på en måte slik at armene holdt linen på plass. Når en av korsarmene er lengre enn de andre, kan det være fordi denne ble brukt til grep under arbeidet (Vinsrygg 1979:60).

Argumentet om at hakkene er laget av så bløt bergart at de vil gå i stykker om de brukes til jordhacking, mener jeg ikke er et fullgodt argument, fordi argumentet forutsetter at hakkene alltid brukes på svært hard undergrunn. Lett hacking i jord for å lete opp røtter, sanke inn planter eller for å bearbeide jorda innebærer ikke nødvendigvis at undergrunnen overalt er så hard at redskapet går i stykker, særlig ikke hvis jorden allerede er bearbeidet på forhånd. Argumentet om at man heller ville laget jordhacker av tre eller bein, fordi det er mindre tidkrevende og mer effektivt, mener jeg heller ikke kan brukes som fullgodt argument for at bergartshakkene ikke kan ha fungert som jordhacker. I tillegg til at det faktisk er funnet en

Figur 25. Stjerneformet hakke på en tilspisset trestokk fra New Guinea. Gravestokk? (Vinsrygg 1979: Figur 15).

hakke av gevir på Vestlandet (Mikkelsen & Høeg 1977:12), er det svært godt mulig at det har forekommet mange flere, men som i løpet av flere tusen år har blitt brutt ned av tidens tann. Men det er allikevel ikke usannsynlig at det har forekommet

hakkeredskaper av stein. En slik tankemåte, som kun tar utgangspunkt i hva som lønner seg sett fra en funksjonalistisk synsvinkel, utelukker at selve *materialet* kan ha vært av svært viktig betydning for de mesolittiske menneskene, og dermed også kunne ha en symbolsk funksjon. Dette kommer jeg tilbake til senere.

Hvis man aksepterer at hakkene faktisk kunne fungere som steintyngder på gravestokker, eller har vært festet nederst på en stokk til å grave opp røtter og lignende, kommer også det problematiske koniske eller bikoniske ”skafthullet” til sin rett: Det er nemlig slike utforminger av hull som er funksjonelle når man fester en slik hakke til en stokk. Man fester hakken til stokken ved hjelp av en liten pinne som er stukket ned i hullet mellom stokken og steinen (Vinsrygg 1979:51), og dermed bør formen på hullet være konisk eller bikonisk. Det omdiskuterte skafthullet får dermed en klar funksjon, noe jeg mener styrker Vinsryggs teori om at bergartshakkene opprinnelig er primitive jordbruks- eller sankeredskaper. I tillegg påpeker Vinsrygg at trestokken hakken var festet på antakeligvis måtte skiftes ut i blant, noe som ville være fort gjort ved å trekke ut den lille pinnen som satt mellom hakken og det koniske/bikoniske skafthullet (Vinsrygg 1979:60).

Et viktig argument for at bergartshakkene imidlertid ikke er bruksredskaper, er det lave antallet som har framkommet i motsetning til andre bruksredskaper fra mesolittisk tid. Så hvis det da er slik, at bergarthakkene ikke har vært i bruk som redskaper, men kun har hatt en symbolsk funksjon, mener jeg allikevel at hakker i bein og tre kan ha vært viktige redskaper, og at bergartshakkene er ”kopier” og/eller symboler på disse viktige tre- og beinredskapene. Dette kan kanskje også forklare forekomsten av miniatyrhakkene. Å produsere hakker i bløt bergart gjør dem dessuten enkle å dekorere, og hvis hakkene sirkulerte i et gavebyttesystem kan selve steinmaterialet ha vært viktig, ved at det er et bestandig materiale, som i tillegg kunne bære meningsfull symbolikk. Men det kan også ha vært betydningsfullt hvor steinen kom fra.

Etnografisk forskning viser at det i jeger/sankersamfunn stort sett er kvinnene som sanker (Murdock & Provost 1973:207, Vinsrygg 1979:56-57), og at kvinner ofte produserer sine egne redskaper (f.eks. Gero 1998:170). Hvis man går ut fra at det er kvinner som i utgangspunktet har produsert hakkene av bein, gevir, tre eller bergart til gravestokker og/eller sankeredskaper fordi det er kvinner som tradisjonelt har brukt dem, og at hakkene etter hvert får en symbolsk og viktig funksjon i gavebyttesystemer som i hovedsak er styrt av menn, mener jeg det er svært nærliggende å trekke noen linjer til gavebyttets paradoks.

10.2.1 Hakkene – et symbol på dialektikk mellom kvinner og menn?

Som nevnt tidligere, hevder Weiner at kvinner kompletterer og matcher menns rolle i gavebyttetransaksjoner, ved at kvinnene ofte står som produsenter av verdigjenstander som er med på å opprettholde gavebyttesystemet (Weiner 1992: 3-4), og dermed også de sosiale strukturene. Hvis vi tar utgangspunkt i at skafthullhakkene er produsert av kvinner, og at hakkens opprinnelige funksjon var sankeredskaper, men at de siden har fungert som objekter i gavebyttesystemer, kan Weiners teori om gavebyttets paradoks anvendes på hakkene. Både Glørstad og Skår påpeker hakkens dekor og/eller utforming, som i stor grad kan tolkes som symboler på mannlig seksualitet og fruktbarhet. I tillegg forekommer dekor på hakkene som jeg velger å se i lys av kvinnelig seksualitet og fruktbarhet, slik som trekant- og sikksakkmønstre.

Robert Hernek påpeker likeledes i sin avhandling om den mesolittiske boplassen Timmerås i Bohuslän, at innrisninger som kan tolkes som antropomorfiske avbildninger på hakker og samtidige veideristninger er et nokså vanlig fenomen utover i mesolitikum i Skandinavia (Hernek 2005:294ff.). De antropomorfiske figurene er gjerne satt sammen av slange- og sikksakkmønstre, de kan ha ormehode, og enkelte figurer kan til og med ligne på svangre kvinner. Hernek tar deretter utgangspunkt i én enkelt hakke fra Lur i Bohuslän, hvis innriset dekor kan forstås som antropomorfiske figurer med ormehode. Hernek argumenterer for at ormen kan tolkes som et symbol for mannlighet (Hernek 2005:293ff.), og stiller spørsmål ved om ikke hakkens skafthull, hvis teknologiske funksjon er uklar, kan forstås som et symbol på kvinnelighet. Selv om Hernek her tar utgangspunkt i én enkelt hakke som er funnet i Vest-Sverige, mener jeg det er rimelig at dekoren og utformingen av denne representerer et større kosmologisk forestillingskompleks. Denne formen for dekor forekommer jo også på flere hakker og andre gjenstander og materiale som er datert fra samme tid og fra samme område, i Skandinavia. Hernek nevner også at hakken fra Lur kan inneha motiver som viser til både mannlig og kvinnelig seksualitet, altså at motivene forekommer sammen (Hernek 2005:293ff.). Dette kan vise til Weiners påstand om at symboler rundt seksualitet og biologisk reproduksjon knyttes til produksjon av objektene, nettopp på grunn av at kvinner i kraft av sin slektskapsstatus er svært viktige for kosmologisk og sosial stabilitet, hvilket igjen fører til at kvinner har hatt en svært viktig rolle i opprettholdelsen av sosiale relasjoner.

10.2.2 Hakkene og veideristningene: Også bærere av totemiske strukturer

Fuglestvedt (2008:363) tar imidlertid utgangspunkt i idéen om forfedrenes *mana*, og mener at hakkenes innrissede dekor i likhet med veideristningenes dekor, kan uttrykke nettopp de forskjellige totemiske klanenes emblemer, eller deres forfedres *mana* (Fuglestvedt 2008:363). *Manaen* finnes ikke bare innrisset i veideristningene, men også i verdifulle ting som tilhører klanen. Som vi har sett, er det i totemiske grupper en meningsfull og metaforisk sammenheng mellom menneske, landskap og materiell kultur, nettopp fordi forfedrenes *mana* finnes infiltrert i hele den totemiske klanens livsverden. Enkelte dyrebare objekter, også referert til som *tjurungaer*, er dermed svært verdifulle, nettopp fordi disse objektene er bærere av *mana* (Durkheim 2001 [1912]:96-108). Fuglestvedt tenker seg at de vestnorske hakkene kan forstås som slike *tjurungaer*, og at de dermed har en symbolsk funksjon som har spilt en viktig rolle for de totemiske menneskene.

Mange av mønstrene på Vingenristningene som Fuglestvedt relaterer til forskjellige klaner, går igjen på hakkene, skjønt i mindre omfang. En del av hakkedekoren, som også forekommer på veideristningene, mener jeg ikke kan knyttes til forfedres *mana*, men nettopp til metaforiske uttrykk for seksualitet og fruktbarhet. At hakkene er produsert av bergart kan relateres til de totemiske menneskenes forståelse og tilhørighet til landskapet som bærer av forfedrenes tilstedeværelse – som igjen er ytterst viktig for hevd og tilhørighet til landskapet. Dermed blir objektene kraftfulle i seg selv, nettopp fordi bergartsmaterialet og dermed hakkene og menneskene deler den samme essensen (Fuglestvedt 2008:363).

Fuglestvedt mener også at veideristningene kan forstås som *tjurungaer*, ved at symbolene som er risset inn, inkorporerer forfedres *mana*. Motivene, eller *tjurungaene*, vil dermed gi en spesiell tilhørighet til området hvor de befinner seg (Fuglestvedt *in press* b). Dermed kan Vingenområdet, som er et rituelt senter, forstås i lys av et område som er fylt av klanenes forfedres kraft og tilstedeværelse.

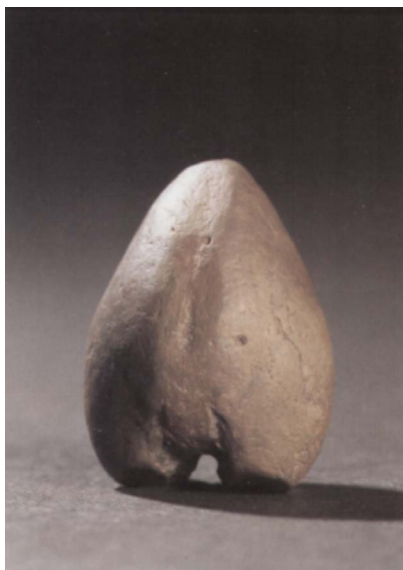
Etter min oppfatning kan veideristningsmotivene på Vingen og utformingen og dekoren av hakkene kan forstås mot samme bakgrunn: Ristningene og hakkene uttrykker både totemiske strukturer og kommuniserer at kvinnelig og også mannlig fruktbarhet er viktig. Ristningene og hakkenes uttrykk slik også kan forstås som bærere av dialektikk mellom kvinner og menn i en fase som ender i sedentær bosetning. Men i følge Skårs dateringer, kan det imidlertid virke som om oppkomsten av veideristningene på Vingen starter noen få hundre år etter at hakkene gikk ut av bruk (Skår 2003:123). Skår mener at dette fenomenet kan være et uttrykk for en samfunnsendring hvor en ny ideologi vokste fram. Jeg mener derimot at

Solberg og Glørstads resonnement om at hakkene kan ha sirkulert på Vestlandet til neolittisk tid, er rimelig, fordi en del hakker også er funnet i neolittiske kontekster, og fordi dekoren på hakkene er lik veideristningenes dekor, også på de ristningene som er antatt å være yngst.

Kanskje hakkenes bruksperiode kan knyttes til endringene som vokste fram etter hvert som menneskene begynte å få tilhørighet og eierforhold til visse områder? Ved at noen av hakkene også bærer dekor som kan tolkes som forskjellige klanemblemer, kan de kanskje oppfattes som *tjurungaer*, og dermed uavhengelige objekter, tilhørende spesielle klaner i Vest-Norge. Og når hakkene blir deponert og ofret, inkorporeres forfedrenes *mana* i området, og således uavhengiggjør det – nettopp fordi *manaen* rettferdiggjør klanens hevd på området.

Deponeringer av hakker kan ha foregått samtidig med de første veideristningene og sammenfaller også med de første dateringene av møddingen på Vingen, og dermed også med den første bruksfasen av husene. Jeg mener at disse sammenfallene kan tyde på en økende *uavhengiggjøring* av områder på Vestlandet, hvor nettopp kvinners produksjon av uavhengelige objekter har spilt en viktig rolle. (Og da tenker jeg på hakkeproduksjonen og også barnefødsler – som er viktig for de lineære strukturene og hevd på områder). Ved å deponere hakkene er områdene uavhengiggjort, samtidig med at huggingen av motiver som kan oppfattes som *tjurungaer* oppfyller den samme funksjonen. Den fortsatte sirkulasjonen av hakkene og ristningsproduksjonen utover i mesolitikum, samt bruk av hyttene på Vingen, kan tyde på den økende graden av uavhengiggjøring, som etter hvert endte i full bofasthet.

10.3 Fokus fra mannlighet til kvinnelighet? Eller kvinnelighet hele tiden?

Figur26. Figur som er funnet på Svinesund i Øst-Norge: Kvinnelig fruktbarhetssymbol?

Både Hallgren og Glørstad mener at man kan spore et fokus fra mannlighet til kvinnelighet gjennom mesolitikum. Glørstad mener at hakkene er symboler på mannhaftighet, og at de er blitt brukt i gavebyttene som mannlige prestisje- og statussymboler. Glørstad poengterer at hakkene blir sjeldnere i den siste fasen av nøstvetfasen, og at det på Svinesund har framkommet en liten figur som minner om mage, hofte- og lårpartiet hos en kvinne. Ut fra dette øyner Glørstad muligheten for nettopp et økende fokus på kvinnelighet utover mot yngre

steinalder (Glørstad 2004:64). Hallgren poengterer likeledes en overgang fra patrilineært til matrilineært bosetningsmønster i forbindelse med innføringen av jordbruket, og at kvinnene i denne innføringsprosessen måtte være viktige aktører.

Slik jeg ser det, mener jeg at det økte fokuset på kvinner og kvinners fruktbarhet har oppstått mye tidligere, og kommer til syne allerede ved produksjonen av bergartshakkene. Etter hvert gir det seg også utslag i veideristningskulturen. Fra tidligere å ikke understreke kjønnes betydning, ser vi jo at kjønn, særlig det kvinnelige, uttrykkes oftere utover i mesolitikums veideristninger. Hvis mannlighet og menns virksomhet hadde en sterk tilstedeværelse og viktighet i de mesolittiske samfunnene, ville vel dette også kanskje komme til uttrykk i veideristningene? Det er i hvert fall ikke noen tvil på fokus rundt mannlighet og virilitet fra bronsealderristningene. Men den tidlig- og mellommesolittiske bergkunsten består jo av dyrefigurer som er representert med åpne strukturer, og menneskefigurer er ikke forekommende. Dette tolker jeg som at kjønn *ikke* er viktig. De innskrevte veideristningene, samt de abstrakte, geometriske og antropomorfske figurene som er knyttet til kvinnelighet, er likeledes relatert til en totemisk tankegang som også innebærer sedentisme. Slik dekor finnes også på hakker som jeg har argumentert for er produsert og brukt av kvinner. Etter min mening, synes jeg det derfor virker som om når kjønn først blir viktig i mesolitikum, er det nettopp med fokus på det kvinnelige kjønn, som i kraft av sin slektskapsstatus sikrer og opprettholder stabilitet i et samfunn på vei mot fast bofasthet.

Hakkenes sirkulasjon fra et tidligere tidspunkt enn oppkomsten av totemiske ristninger, kan således ha vært meningsfulle objekter som etter hvert var med på å etablere totemisme. Den senere etableringen av strukturene og de totemiske ristningene på Vingen, kan dermed ha vært resultatet av en gryende fast bosetning hvor det ble viktig med ritualer rundt ekteskap, gavebytte og andre viktige hendelser (jfr. Knutsson 1995).

11.0 KONKLUSJON OG AVSLUTNING

I løpet av mesolitikum kan man spore et økt fokus på seksualitet og fortrinnsvis kvinners fruktbarhet. Dette vises både i det skandinaviske helleristningsmaterialet og ved enkelte gjenstander, slik som skafthullhakkene av bergart. Også i det sydiskandinaviske gravmaterialet kan det virke som om de unge og fruktbare kvinnene har fått av det rikeste gravgodset – noe som kan tyde på de unge og fruktbare kvinnenenes høye posisjon i senmesolitikum (Fuglestedt 1999:31).

Som jeg har vist med bakgrunn i veideristningene og strukturene på Vingen, mener jeg at den økte fokuseringen på kvinners fruktbarhet og biologiske reproduksjon utover i mesolitikum kan settes i sammenheng med kvinners rolle i uavhengiggjøringen av områder som i siste instans førte til fast bosetning. Og da menneskets forhold til verden består av et forhold med en indre sammenheng, der meningsstrukturene gjør verden begripelig, vil de sosiale strukturene, hvis kjønn utgjør en viktig komponent, gi seg utslag i den materielle kulturen. Den materielle kulturen i denne vestnorske sammenhengen, er nettopp veideristningene og husstrukturene på Vingen og skafthullhakkene av bergart.

Veideristningsfeltet, som er tolket som et rituel senter, befinner seg i et område som kan tolkes som metafor for både kvinnelig og mannlig seksualitet og fruktbarhet. Det er dermed nærliggende å tenke seg at det også har forekommet nettopp ritualer rundt slike fenomener på stedet. Dette synet understøttes av de ni groptuftene på Vingen som jeg mener kan ses i relasjon til kvinnelige liminale tilstander som svangerskap og fødsel. Jeg tenker meg at Vingen var et slikt rituel senter hvor ekteskapsallianser kunne finnes sted, og som i tillegg var infiltrert av forfedrenes *mana*:

Totemiske ristninger kan forstås som *tjurungaer*, og man også kan tolke enkelte ristninger som *tjurungaer* tilhørende klaner fra øst. Ved at Vingen også ble brukt av svangre eller fødende kvinner, er det nærliggende å trekke slutningen om at nettopp tilkomsten av nye klanmedlemmer både i form av inngiftede kvinner og nyfødte barn, var av en særdeles viktig betydning for totemiske gruppers uavhengiggjøring av visse områder. Kanskje hadde de inngiftede kvinnene fra øst en viktig kunnskap eller egenskaper som gjorde dem attraktive for de vestnorske klanene? I tillegg ville da også hennes opprinnelige klan få en finger med i spillet i dette nye området. Ved at den inngiftede kvinnen fødte barn, ville hennes klans *mana* ta bolig i området. *Mana* er viktig for en klans tilhørighet til et område eller landskap. Derfor kunne hennes opprinnelige klan kanskje oppnå makt eller innflytelse på den nye plassen?

Gjennom svangerskapet og fødselen, som jeg har argumentert for er intensjonelle handlinger, endrer kvinnen sin situasjon ved å forhandle og skape seg en høyere status. Ved at hun får en høy posisjon i den nye klanen, vil hennes posisjon igjen gavne hennes opprinnelige klan.

Hvis Vingen er vestnorske klaners rituelle senter, er det også nærliggende å tenke seg at allianser mellom vestnorske grupper har forekommet her, og at fødselshyttene også har vært brukt av vestnorske kvinner. De etniske grensene som er utpekt i Vest-Norge, samt forskjeller i artefaktinventaret tyder på flere forskjellige etniske grupper (Olsen & Alsaker 1984, Bergsvik 2003, 2004, Skår 2003:100) eller totemiske klaner.

Som vi har sett kan veideristningene tolkes som metaforer for totemiske strukturer og kvinnelig fruktbarhet, og husstrukturene kan være svangerskaps- eller fødselshytter. Jeg har tolket disse fenomenene med utgangspunkt i en økende grad av uavhendeliggjøring av vestnorske områder. Men også skafthullhakkene av bergart kan forstås som *tjurungaer* som kan ha bidratt til uavhendeliggjøring: Hakkene har i første omgang vært bruksgjenstander produsert av kvinner, deretter prestisjeobjekter i byttesystemer styrt av menn. I kraft av sin kosmologiske dimensjon har de til slutt blitt tatt ut av sirkulasjonen og deponert, for å uavhendeliggjøre et landskap som til syvende og sist førte til fast bofasthet. Slik kan landskapet forstås som bærer av viktige kosmologiske og religiøse dimensjoner som knyttet en spesiell gruppe til et sted og skapte orden i en ellers uforutsigbar verden. Og kvinnene, som produsenter av hakkene, har i kraft av sin slektskapsstatus og derigjennom kosmologiske dimensjon bidratt til nettopp denne uavhendeligheten.

Ut fra en slik teoretisk vinkling på veideristningene og hakkenes betydning, kan man, i Weiners ånd, altså tolke kvinnenes rolle i de mesolittiske gavebyttetransaksjonene som svært betydningsfullt, ved at kvinnene kompletterte og utfylte mennenes kontroll og makt. Og da kjønn er et kontekstuel, variabelt og dynamisk fenomen - fordi kroppen er en situasjon som alltid står i relasjon til verden rundt seg, er det kanskje nettopp de unge og fruktbare kvinnene som i kraft av sin intensjonalitet og slektskapsstatus oppnår en økt status i løpet av mesolitikum: Ved å sikre og opprettholde den sosiale og kosmologiske stabiliteten, bidro de sist men ikke minst - til bofastheten i Vestlandsområdene.

Litteraturliste

Almgren, Oscar (1927): *Hällristningar och kultbruk. Bidrag till belysning av de Nordiska bronsåldersristningarnas innebörd*. Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar 35.

Bakka, Egil (1964): "Steinaldergranskingar i Nordhordland 1960-65". I *Frå Fjon til Fusa. Årbok for Nord-og Midhordland sogelag. 1964*, s. 9-42.

Bakka, Egil (1973): "Om alderen på veideristningane". I *Viking. Tidsskrift for norrøn arkeologi. Bind XXXVII*, s. 151-188. Oslo: Norsk arkeologisk selskap.

Bakka, Egil (1979): "On Shoreline Dating of Arctic Rock Carvings in Vingen, Western Norway". I *Norwegian Archaeological Review, Vol. 12, No. 2*, s. 115-122.

Beausang, Elisabeth (2003): *Childbirth and Mothering in Archaeology*. Department of Archaeology. University of Gothenburg.

Bengtsson, J. (1993): *Sammanflätningar. Husserls och Merleau-Pontys fenomenologi*, s. 43-90. Göteborg: Daidalos.

Bengtsson, J. (1999): *Med livsvärlden som grund*, s. 9-43. Lund: Studentlitteratur.

Bentley, Alexander *et al.* (2002): "Prehistoric Migration in Europe: Strontium Isotope Analysis of Early Neolithic Skeletons". I *Current Anthropology, Volume 43, Number 5*, s. 799-804.

Bergsvik, Knut Andreas (2001): "Sedentary and mobile hunter-fishers in stone age Western Norway". I *Arctic Anthropology Vol 38, No. 1*, s. 2-26.

Bergsvik, Knut Andreas (2002): *Arkeologiske undersøkelser ved Skatestraumen. Bind 1*. Arkeologiske avhandlinger og rapporter fra Universitetet i Bergen – 7.

Bergsvik, Knut Andreas (2003): *Ethnic boundaries in Neolithic Norway*. Department of Archaeology. University of Bergen 2003.

Bergsvik, Knut Andreas (2004): "En etnisk grense ved Stad i steinalderen". I *Primitive tider* 7, s. 7-28.

Boaz, Joel (1997): *Steinalderundersøkelsene på Rødsmoen*. Varia 41. Universitetets Oldsaksamling. Institutt for arkeologi, kunsthistorie og numismatikk. Universitetet i Oslo.

Boaz, Joel (1998): *Hunter-Gatherer Site Variability: Changing patterns of site utilization in the interior of eastern Norway, between 8000 and 2500 B.P.* Oslo: Universitetets Oldsaksamlings Skrifter. Ny rekke. Nr. 20.

Bordo, Susan R. (1989): "The body and the reproduction of femininity: a feminist appropriation of Foucault". I *Gender / Body / Knowledge. Feminist Reconstructions of Being and Knowing*. Jaggar, A. M. & Bordo, S. R. (eds.), s. 13-33. New Brunswick, New Jersey: Rutgers University Press.

Broadbent, Noel (1978): "Perforated Stones, Antlers and Stone Picks - Evidence for the Use of the digging stick in Scandinavia and Finland". I *TOR 1975-77, vol XVII*, s. 63-106.

Brøgger, Anton W. (1925): *Det norske folk i oldtiden*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning, Serie A, Forelesninger, Bind nr: 6a. Oslo: Aschehoug.

Buckley, Thomas (1988): "Menstruation and the Power of Yurok Women". I *Blood magic. The anthropology of menstruation*. Buckley, T. & Gottlieb, A. (eds.), s. 187-209. Berkeley. Los Angeles. London: University of California Press.

Butler, Judith (1999): *Gender Trouble*. New York and London: Routledge.

Bøe, Johs. (1931): *Stenalderens naturalistiske kunst*. Nordisk kultur XXVII.

Conkey, Margaret W. & Spector, Janet D. (1998): "Archaeology and the study of gender". I *Reader in Gender Archaeology*. Hays-Gilpin K. & Whitley, D.S. (eds.), s. 11-45. London and New York: Routledge.

Constandse-Westermann, T.S. & Newell, R.R. (1986): "Testing an ethnographic analogue of Mesolithic social structure and the archaeological resolution of Mesolithic ethnic groups and breeding populations". I *Proceedings B 89 (3)*, s. 243-310. Amsterdam, Oxford, New York: North-Holland Publishing Company

Constandse-Westermann, T.S. & Newell, R.R. (1989): "Social and biological aspects of the Western European Mesolithic population structure: a comparison with the demography of the North-American Indians". I *The Mesolithic in Europe. Papers presented at the third international symposium*. Bonsall, C. (ed.), s. 106-115. Edinburgh.

de Beauvoir, Simone (1996) [1949]: *Det annet kjønn*. Oslo: Den norske bokklubben.

Deliège, Robert (2004): *Lévi-Strauss Today. An Introduction to Structural Anthropology*. Oxford. New York: Berg.

Dommasnes, Liv Helga (2006): "Forandringer og forvandlinger. Kjønn, dyr og virkelighetsoppfatninger før og nå". I *Samfunn, symboler og identitet – Festskrift til Gro Mandt på 70-års dagen*. Barndon, R. et al. (red.), s. 257-269. UBAS – Universitet i Bergen Arkeologiske Skrifter. Nordisk 3.

Douglas, Mary (1997) [1966]: *Rent og urent*. Oslo: Pax Forlag A/S.

Durkheim, Émile (2001) [1912]: *The Elementary Forms of Religious Life*. Oxford: Oxford University Press.

Engelstad, Ericka (2001): "Desire and body maps: all the women are pregnant, all the men are virile, but...". I: *Theoretical Perspectives in Rock Art Research*, s. 263-289. Institutt for sammenlignende kulturforskning. Oslo: Novus forlag.

Fischer, Anders (1982): "Trade in Dunabian shaft-hole axes and the introduction of Neolithic economy in Denmark". I *Journal of Danish Archaeology* 1, s.7-12.

Fuglestedt, Ingrid (1995): "Svevollen – spor av senmesolittisk bosetning i lavlandets indre skogssone". I *Arkeologiske skrifter* 8, s. 95-109. Arkeologisk institutt, Bergen Museum, Universitetet i Bergen.

Fuglestedt, Ingrid (1999): "Interregional Contact in the late Mesolithic: The Productive Gift Extended". I: *The Mesolithic of Central Scandinavia*. Boaz, J. (red.), s. 27-38. Oslo: Universitetets Oldsaksamlings Skrifter. Ny rekke. Nr. 22.

Fuglestedt, Ingrid (2002): "Arkeologi og studiet av fremmede verdener. Et lite bidrag til forklaring av begrepet livsverden". I *Primitive tider* 5, s. 138-143

Fuglestedt, Ingrid (2006): "Sandokomplekset" – nyoppdagete groplokaliteter fra mesolittisk tid på Sandholmen i Askim kommune". I *Historien i forhistorien. Festskrift til Einar Østmo på 60-års dagen*. Glørstad, H. et al. (red.), s. 49-63. Oslo: Kulturhistorisk museum. Skrifter 4. Oslo.

Fuglestedt, Ingrid (2008): "How many totemic clans existed in eastern Norway during the Late Mesolithic?" I *Facets of Archaeology. Essays in Honour of Lotte Hedeager on her 60th birthday*. Chilidis, K. et al. (eds.), s. 351-366. Oslo Archaeological Series No. 10.

Fuglestedt, Ingrid *in press* a: "Man, Material Culture and Landscape: Outline to an Understanding of Developments in World-views, ca. 10,000 BP to 4500 BP on the Scandinavian Peninsula". I *Structured Worlds: The Archaeology of Hunter-Gatherer Thought and Action*. London: Equinox.

Fuglestedt, Ingrid *in press* b: "Animals, 'Churingas' and Rock Art in Late Mesolithic northern Scandinavia".

Galloway, Patricia (1998): "Where have all the Menstrual Huts gone? The Invisibility of Menstrual Seclusion in the Late prehistoric Southeast". I *Reader in Gender Archaeology*. Hays-Gilpin, K. & Whitley, D. S. (eds.), s. 197-211. London and New York: Routledge.

Gansum, Terje *et al.* (1997): *Arkeologisk landskapsanalyse med visuelle metoder*. AmS-Varia 28. Stavanger: Arkeologisk museum i Stavanger.

Gero, Joan M. (1998): "Genderlithics: Women's Roles in Stone Tool Production". I *Engendering Archaeology. Women and Prehistory*. Gero, J.M. & Conkey, M.W. (eds.), s. 163-194. Oxford: Blackwell Publishing.

Gilchrist, Roberta (1999): *Gender and Archaeology. Contesting the past*. London and New York: Routledge.

Gilhus, Ingvild Sælid (1999): "Forord". I A. von Genneps *Rites de passage. Overgangsriter*. S. 9-19. Oslo: Pax Forlag A/S.

Gimbutas, Marija (1989): *The language of the Goddess*. London: Thames and Hudson.

Gjerde, Jan Magne (2006): "The location of rock pictures is an interpretive element". I *Samfunn, symboler og identitet – Festskrift til Gro Mandt på 70-års dagen*. Barndø, R. *et al.* (red.), s. 197-210. UBAS – Universitetet i Bergen Arkeologiske Skrifter. Nordisk 3.

Gjessing, Gutorm (1936): "Nordenfjelske ristninger og malinger av den arktiske gruppe. I *Inst. For sml. kulturforskning. Serie B: Skrifter XXX*. Oslo.

Gjessing, Gutorm (1945): *Norges steinalder*. Oslo: Norsk Arkeologisk Selskap.

Glørstad, Håkon (1999): "Lokaliteten Botne II – Et nøkkelhull til det sosiale livet i mesolitikum i Sør-Norge". I *Viking*, s. 31-68. Oslo: Norsk arkeologisk selskap.

Glørstad, Håkon (2000): "One-dimensional Man". I: *Form-Function-Context. Material Studies in Scandinavian Archaeology*. Olausson, D. & Vandkilde, H. (eds.), s. 81-92. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.

Glørstad, Håkon (2002): "Østnorske skafthullhakker fra mesolitikum. Arkeologisk og forhistorisk betydning – illustrert med et eksempelstudium fra vestsiden av Oslofjorden". I: *Viking LXV – 2002*, s. 7-47. Oslo: Norsk arkeologisk selskap.

Glørstad, Håkon (2004): *Svinesundprosjektet bind 4. Oppsummering av Svinesundprosjektet*. Varia 57. Universitetet kulturhistoriske museer. Fornminneseksjonen. Oslo 2004.

Goldhahn, Joakim (2002): "Hällarnes Dån. En audiovisuell approach till de neolitiska hällristningarna i norra Sverige". I *Bilder av bronzåldern, ett seminarium om förhistorisk kommunikation: rapport från ett seminarium på Vitlycke museum 19.e-22.e oktober 2000*. Goldhahn, J. (red). S. 53-90. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 80, 37.

Goody, J. & Tambian, S. J. (1973): *Bridewealth and Dowry*. Cambridge: Cambridge University Press.

Grosz, Elizabeth (1990): "Inscriptions and body-maps: representations and the corporeal". I *Feminine / masculine and representation*. Threadgold, T. & Cranny-Francis, A. (eds.), s. 62-74. Sydney: Allen & Unwin.

Gräslund, Bo (1962): "Skafthålsförsedda spetstredskap av sten". I *TOR VII 1962*, s. 105-149.

Hagen, Anders (1970): *Studier i vestnorsk bergkunst. Ausevik i Flora*. Bergen, Oslo, Tromsø: Universitetsforlaget.

Hallgren, Fredrik (1996): "Sociala territorier och exogamirelationer i senmesolitisk tid. En diskussion utifrån boplatzen Pärälängsberget, Södermanland". I *TOR 28*, s. 5-27. Uppsala.

Hallgren, Fredrik (2003): "My place or yours?". I *Mesolithic on the Move*. Larsson, L. et al. (eds.), s. 592-599. Oxford: Oxbow Books.

Hallgren, Fredrik (2008): *Identitet i praktik. Lokala, regionala och överregionala sociala sammanhang inom nordlig trattbägarkultur*. Coast to coast- book 17. Uppsala: Universitetet i Uppsala.

- Hallström, Gustaf (1960): *Monumental Art of Northern Sweden from the Stone Age II*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Hastrup, Kirsten (1999): *Viljen til Viden. En humanistisk grundbog*, s. 73-169. København: Gyldendal.
- Hays-Gilpin, Kelley Ann (2004): *Ambiguous Images. Gender and Rock Art*. Walnut Creek: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- Heinämaa, Sara (2003): *Toward a Phenomenology of Sexual Difference. Husserl, Merleau-Ponty, Beauvoir*. Lanham, Boulder, New York, Oxford: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- Helskog, Knut (1988): *Helleristningene i Alta. Spor etter ritualer og dagligliv i Finnmarks forhistorie*. Alta Museum.
- Helskog, Knut (1999): "The Shore Connection. Cognitive Landscape and Communication with Rock Carvings in Northernmost Europe". I *Norwegian Archaeological Review*, Vol. 32, No. 2, s. 73-94.
- Hernek, Robert (2005): *Nytt lys på Sandarnakulturen. Om en boplass från äldre stenålder i Bohuslän*. GOTARC series B. Archeologica Theses nr. 38. Coast-to-coast-books no. 14. Göteborg: Institutionen för Arkeologi.
- Hesjedal, Anders (1994): "The Hunter's Rock Art in Northern Norway. Problems of Chronology and Interpretation". I *Norwegian Archaeological Review*. Vol 27, no. 1. S. 1-28.
- Hjelle, Kari Loe *et al.* (1992): *Kotedalen – en boplass gjennom 5000 år*. Bind 2. Naturvitenskapelige undersøkelser. Universitetet i Bergen.
- Ingold, Tom (2000): *Perception of the Environment. Essays in livelihood, dwelling and skill*. London & New York: Routledge.

Jennbert, Kristina (1984): *Den produktiva gåvan. Tradition och innovation i Sydskandinavien för omkring 5 300 år sedan*. Acta Archaeologica Lundensia, series in 4. N. 16

Kaliff, Anders (1997): *Grav och Kultplats. Eskatologiska föreställningar under yngre bronsålder och äldre järnålder i Östergötland*. Uppsala: Aun 24.

Keesing, R. M. & Strathern A. J. (1998): *Cultural Anthropology. A Contemporary Perspective*. Harcourt Brace & Company. USA.

Knutsson, Helena (1995): *Slutvandrat? Aspekter på övergången från rörlig till bofast tillvaro*. Uppsala: Societas Archaeologica Upsaliensis.

Kræmer, Marianne Bugge (2007): *Et vintereventyr. Sesongproblemattikk rundt en senmesolittisk groptuft på Rødsmoen i Hedmark*. Hovedfagsoppgave, Oslo. Universitetet i Oslo.

Lévi-Strauss, Claude (1962): *Totemism*. London: Merlin Press.

Lévi-Strauss, Claude (2002) [1962]: *Den ville tanke*. Oslo: Spartacus Forlag A/S.

Lindqvist, Christian (1994): *Fångstfolkets bilder. En studie av de nordfennoskandiska kustanknutna jägerhällristningarna*. Stockholm: Theses and papers in archaeology n.s. A 5

Lundberg, Åsa (1997): *Vinterbyar. Ett bandsamhälles territorier i Norrlands inland 4500-2500 f. Kr*. Studia Archaeologica Universitatis Umensis 8. Umeå: Umeå universitet. Arkeologiska institutionen.

Lødøen, Trond K. (2000): "Dating of rock art and interpretation of stone age ideology". I *Lietuvos. Archaeologica 19*, s. 191-200.

Lødøen, Trond K. (2001): "Contextualizing rock art in order to investigate Stone Age ideology. Results from an ongoing project". I *Theoretical Perspectives in Rock Art Research*. Hølskog, K. (ed.), s. 211-223. Oslo: Novus forlag.

Lødøen, Trond K. (2003): "Late Mesolithic Rock Art and Expressions of Ideology". I *Mesolithic on the Move*. Larsson, L. et al. (eds.), s. 511-520. Oxford: Oxbow Books.

Lødøen, Trond (2006) "Exploring the contemporary context of rock art". I *Adoranten Årsskrift 2006*. S. 5-18.

Malmer, Mats P.(1989): "Principles for a non-mythological explanation of North-European Bronze Age rock art". I *Bronze Age Studies. Transactions of the British-Scandinavian Colloquium in Stockholm, May 10-11, 1985*. Nordström, H.Å. & Knape, A. (red.), s. 91-99. Stockholm: Statens Historiska Museum.

Mandt, Gro (1991): *Vestnorske ristninger i tid og rom. Kronologiske, korologiske og kontekstuelle studier. Bind 1*. Bergen: Universitetet i Bergen.

Mandt, Gro (1998): "Vingen Revisited. A Gendered Perspective on "Hunters" Rock Art". I *The World-View of Prehistoric Man*. Larsson, L. & Stjernquist, B. (eds.), s. 201-224. Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien.

Mandt, Gro (1999): "Tilbakeblikk på Vingen – Forskning – Forvaltning – Næring". I *Glyfer och arkeologiska rum – en vänbok til Jarl Nordbladh*. Gustafsson, A. & Karlsson, H. (red), s. 290-311. Göteborg: Gotarc Series A vol. 3.

Mandt, Gro (2001a): "Women in disguise or male manipulation? Aspects of gender symbolism in rock art". I *Theoretical Perspectives in Rock Art Research*. Helskog, K. (ed.), s. 290-311. Oslo: Novus forlag.

Mandt, Gro (2001b): "Manipulasjon – metafor – kontekst: om kjønnsperspektivet i bergkunsten". I *TIDSPERSPEKTIV. Tidsskrift för arkeologisk samhällsanalys. Nr 1-2. 2001*, s.22-39. Institutionen för arkeologi och samiska studier. Umeå universitet.

Mauss, Marcel (1995): *Gaven. Utnvekslingens form og årsak i arkaiske samfunn*. Oslo: Cappelen akademisk forlag AS.

- Mikkelsen, E. & Høeg, H. I. (1977): "Hakker av elg – og hjortehorn funnet i Norge". I *Universitetets Oldsaksamling årbok 1975-76*, s. 11-28.
- Mikkelsen, Egil (1989): "En 6000 år gammel steinalderhytte i Heraldabygd. Vinterkvarter for elg og beverfangst". I *Alfarheim, Årbok for Elverum 4*, s. 39-54.
- Moi, Toril (2002): *Hva er kvinne? Kjønn og kropp i feministisk teori*. Oslo: Gyldendal
- Nygaard, Signe E. (1989): "The Stone Age of Northern Scandinavia: A Review". I *Journal of Prehistory*, s. 71-116. Plenum Press, nr. 3 (1) 1989.
- Nygaard, Thomas (1995): *Den lille sosiologiboka. Innføring i sosiologisk handlingsteori*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Olsen, Bjørnar (1997): *Fra ting til tekst. Teoretiske perspektiver i arkeologisk forskning*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Prescott, Christopher (1996): "Was there really a Neolithic in Norway?" I *Antiquity. Vol. 70*, s. 77-86.
- Prescott, C. & Walderhaug, E. (1995): "The Last Frontier? Processes of Indo-Europeanization in Northern Europe: The Norwegian Case". I *The Journal of Indo-European Studies*, vol. 23. no. 3&4, s. 257-278.
- Rustad Linda M. (1998): "Kunnskap som delvise forbindelser". I: *Betatt av viten. Bruksanvisninger til Donna Haraway*. Asdal, K. et al. (red.), s. 120-144. Oslo: Spartacus.
- Schulting, R. & Richards, M. (2001): "Dating women and Becoming Farmers: New Palaeodietary and AMS Dating Evidence from the Breton Mesolithic Cemeteries of Tévéc and Hoëdic". I *Journal of Anthropological Archaeology 20*, s. 314-344.
- Schulting, Rick (2003): "The marrying kind: evidence for a patrilocal postmarital residence pattern in the Mesolithic of Southern Brittany?". I *Mesolithic on the Move*. Larsson, L. et al. (eds.), s. 431-441. Oxford: Oxbow books.

Service, Elman R. (1971): *Primitive Social Organization. An evolutionary Perspective*. New York: Random House.

Skogstrand, Lisbeth (2004): *I krig og evighet? Kjønnsideologiske forestillinger i yngre bronsealder og eldre førromersk jernalder belyst gjennom graver og helleristninger i Østfold*. Hovedfagsoppgave, Oslo: Universitetet i Oslo

Skår, Øystein (2003): *Rituell kommunikasjon i seinmesolitikum. En analyse av hakker og køllers symbolske betydning*. Hovedfagsoppgave, Bergen: Universitetet i Bergen.

Sognes, Kalle (1993): "The role of rock art in the bronze age and early iron age in Trøndelag, Norway". I *Acta Archaeologica* vol. 63, s. 157-188.

Sognes, Kalle (1993): "The role of rock art in the Bronze Age and Early Iron Age in Trøndelag, Norway". I *Acta Archaeologica* 63. S. 157-178.

Sognes, Kalle (1998): "Symbols in a changing world: rock-art and the transition from hunting to farming in mid norway". I *The Archaeology of Rock-Art*. Chippindale, C. & Tacon, P. (eds.). S. 146-162. Cambridge: Cambridge University Press.

Sognes, Kalle (2003): "On Shoreline Dating of Rock Art". I *Acta Archaeologica* vol. 74, s. 189-209.

Solberg, Bergljot (1989): "Køller, klubber og hakker av stein. Lite påaktede gjenstandsgrupper i vestnorsk yngre steinalder". I: *Universitetets Oldsaksamlings årbok 1986-88*, s. 81-102.

Solheim, Jorun (1998): *Den åpne kroppen. Om kjønnssymbolikk i moderne kultur*. Oslo: Pax Forlag A/S.

Spång, L-G. (1986): "Stenåldersbostaden". I *Studier i Norrländsk Forntid* 11., s.47-80. Umeå:

Stefanovic, Sofija (2006): "The domestication of human birth". I *Documenta Praehistorica XXXIII*, 159-164.

Storm, Louise (1995): *The Hind Game – seen in the light of European cervine tradition*. Bergen: Forlaget Folkekultur

Thorseth, I. H. et al. (2001): *Sikring av bergkunst. Forvitningsfaktorer og bevaringstiltak*. Arkeologisk institutt, Bergen Museum.

Tilley, Christopher (1991): *Material Culture and Text. The Art of Ambiguity*. London and New York: Routledge.

Tilley, Christopher (1994): *A Phenomenology of Landscape. Places, Paths and Monuments*. Oxford/Providence: Berg Publishers.

Tilley, Christopher (1999): *Metaphor and Material Culture*. Oxford: Blackwell.

Turner, Victor W: (1999) [1964]: "Midt imellom. Liminalfasen i overgangsriter". I A. van Genneps *Rites de passage. Overgangsriter*. S. 131-145. Oslo: Pax Forlag A/S.

van Gennep, Arnold (1999) [1909]: *Rites de passage. Overgangsriter*. Oslo: Pax Forlag A/S.

Vinsrygg, Synnøve (1979): " Reiskapar til sanking/primitivt jordbruk? Analyse av steinkøller med bora hol frå Rogaland". I *Tidsskrift for norrøn arkeologi. Bind XLII*, s. 27-63. Oslo: Norsk arkeologisk selskap.

Viste, Sikke (2003): *Bildene forteller – sjamanistiske element i veideristningene fra Vingen og Ausevik?* Hovedfagsoppgave, Bergen: Universitetet i Bergen.

Walderhaug, Eva M. (1998): "Changing art in a changing society: the hunter's rock- art of western Norway". I *The Archaeology of Rock-Art*. Chippindale, C. & Tacon, Paul S.C. (eds.), s. 295- 301. Cambridge: Cambridge University Press.

Weiner, Anette B: (2002): *Inalienable Possessions. The Paradox of Keeping-While-Giving*. Berkeley / Los Angeles / New York: University of California Press.

Wennstedt Edvinger, Britta (1993): *Genus och djursymbolik. Om den norrländska fångstkulturens organisation med avseende på kön*. Institutionen för arkeologi. Umeå universitet.

Willemark, Kajsa (1999): "Personliga reflektioner om feministisk kunskapsteori". I: *Han, hon, den, det. Att integrera genus och kön i arkeologi*. Caesar, C. et al. (red.), s. 9-16. Lund: Institutionen för arkeologi, Lunds Universitet.

Zvelebil, M & Jordan, P. (1999): "Hunter fisher gatherer ritual landscapes: Questions of time, space and presentation". I *Rock Art as Social Representation*. Goldhahn, J. (ed.). S. 101-127. BAR International Series 794.

Østmo, Einar (1998): "Hester, båter og menn. En statusrapport fra bronsealderen". I *Viking* LXI, s 71-98. Oslo